

Вітання з нагоди Дня державної служби

Шановні друзі!

Вітаю вас із професійним святом – Днем державної служби.

Вітчизняна держслужба пройшла тривалий шлях становлення. Ми з повним правом можемо пишатися її історією та значним внеском в утвердження і зміцнення незалежності України.

Сьогодні народ очікує від державного службовця професійності, високої моральності й патріотизму, безумовно дотримання законності. Система державного управління сучасної України має відповідати європейським стандартам, ефективно реагувати на запити суспільства, сприяти поліпшенню життя кожного громадянина.

Вірю, що ваші зусилля й надалі будуть спрямовані на розбудову української державності, забезпечення демократії й верховенства права, економічний розвиток країни та зростання добробуту українського народу.

Бажаю міцного здоров'я, щастя та нових здобутків на службі Батьківщині.

Президент України

Віктор Ющенко

23 червня 2008 року
м. Київ

**Щиро вітаю вас
із Днем державної служби!**

Сьогодні ми вшановуємо сумлінну, наполегливу працю людей, які своє життя присвятили державній службі. Із здобуттям Україною незалежності поняття державної служби набуло принципово нового значення. Діяльність державних службовців, як посередників між владою і народом, має винятково важливе значення в розбудові державності.

В Україні сьогодні формується ефективна система державного управління, яка має реагувати на запити сучасного суспільства, забезпечувати умови для поліпшення життя народу.

Бажаю всім витримки і терпіння, таких необхідних у нашій роботі. Сподіваюся, що слово «чиновник» поступово набиратиме іншого значення й звучання, що включатиме в себе розуміння людських проблем і спосіб їх вирішення.

Нехай кожен день вашого життя буде щасливий і радісний, а родинне тепло й за-тишок допомагають у виконанні почесного та відповідального обов'язку.

Голова Верховної Ради України

Арсеній Яценюк

23 червня 2008 року
м. Київ

Шановні друзі!
Від щирого серця хочу привітати вас із професійним святом –
Днем державної служби!

Це нелегка робота – служити людям, країні, бути на 100 відсотків відданим Українському народові, кожної хвилини пам'ятати, що від тебе залежить доля держави. Це не пафос та гучні слова, це принцип, за яким живуть справжні державні службовці – чесні, порядні та професійні.

Моя мрія – разом з вами повернути престиж статусу державного службовця, тому що «державні люди» – справжні охоронці державності.

Упевнена, що в нас однакові бажання – зробити Батьківщину могутньою, красивою, лідером серед інших держав.

Нас – мільйони. Ми – справжня армія, яка може перевернути цілий світ. Ми в змозі зробити так, щоб про українське диво, про український прорив заговорили в різних куточках планети.

Бажаю успіхів у цій благородній справі, щастя, благополуччя та віри в Україну.

Прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко

23 червня 2008 року
м. Київ

Шановні колеги!
Сердечно вітаю вас із Днем державної служби
та 90-річчям започаткування державної служби в Україні!

Узявши все краще зі світового досвіду, стоячи міцно на засадах національних традицій і особливостей, державна служба на сьогодні є цілком розвиненою державною інституцією, без якої неможливий поступальний розвиток України.

Наша країна в ході становлення своєї державності розв'язує багато складних завдань, одне з яких – формування ефективної системи державного управління, що має стати мобільною, гнучко реагувати на запити сучасного суспільства, забезпечувати умови для поліпшення життя народу.

Кожен на своєму місці, ви виступаєте єдиною ланкою між владою й народом, знаєте його проблеми, шукаєте шляхи їх вирішення. Саме тому суспільство покладає на державних службовців особливо відповідальні завдання, чекає від них компетентності, порядності, ініціативи і творчого ставлення до справи.

Я твердо вірю, що ваші зусилля й надалі будуть спрямовані на побудову демократичного суспільства, забезпечення конституційних прав і свобод громадян, стабільний розвиток країни, піднесення її престижу на міжнародній арені.

Нехай ваша праця буде сповнена натхненням, життєвою енергією, добром, злагодою, впевненістю в завтрашньому дні нашої держави!

Сердечно зичу всім вам і вашим родинам світлих життєвих обріїв, міцного здоров'я, добра та щастя, душевної рівноваги й комфорту, здійснення мрій та нових звершень у справі служіння народу!

З повагою

Начальник Головного управління
державної служби України

Тимофій Мотренко

23 червня 2008 року
м. Київ

ВІСНИК

ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

№ 2/2008

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії

Т. В. Мотренко,
доктор філософських наук, професор,
Начальник Головдержслужби України

Відповідальний секретар

О. А. Коваль,
заступник Начальника
Головдержслужби України

Члени редакційної колегії

В. Б. Авер'янов,
доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент
Академії правових наук України,
завідувач відділу проблем державного
управління та адміністративного права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

М. П. Бутко,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
Чернігівського державного
технологічного університету

В. М. Дунаєв,
кандидат технічних наук,
начальник управління аналізу політики
і стратегії розвитку державної служби
Головдержслужби України

Ю. Г. Кривонос,
доктор фізико-математичних наук,
член-кореспондент НАН України,
заступник директора з наукової роботи
Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова
НАН України

В. Я. Малиновський,
кандидат політичних наук, доцент,
начальник Управління державної служби
Головдержслужби України
у Волинській області

В. Т. Нанівська,
кандидат історичних наук,
президент Національної
академії державного управління
при Президентові України

Т. В. Нікітіна,
голова ЦК профспілки працівників
державних установ України

Гетьманська резиденція в Києві за часів Української Держави

© Головне управління державної служби України
© Оригінал-макет ВАТ «УкрНДІСВД»

О. Ю. Оболенський,
доктор економічних наук, професор,
перший віце-президент
Національної академії
державного управління
при Президентові України

В. М. Олуйко,
доктор наук з державного управління,
голова наглядової ради
Хмельницького університету
управління та права

М. І. Панов,
доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України,
проректор з наукової роботи
Національної юридичної
академії ім. Ярослава Мудрого

В. А. Рач,
доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри управління проектами
та економічної статистики
Східноукраїнського
національного університету ім. В. Даля

М. М. Слюсаревський,
кандидат психологічних наук,
член-кореспондент
Академії педагогічних наук України,
директор Інституту соціальної
та політичної психології
Академії педагогічних наук України

В. М. Сороко,
кандидат технічних наук, доцент,
начальник управління
з навчальної роботи НАДУ
при Президентові України

М. П. Стрельбицький,
доктор юридичних наук, професор,
проректор Академії Служби безпеки України

Ю. П. Шаров,
доктор наук з державного управління,
професор,
перший заступник директора
Дніпропетровського регіонального інституту
державного управління
Національної академії державного
управління при Президентові України

**НАУКОВЕ ВИДАННЯ
ДЛЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ
УКРАЇНИ**

Засновник — Головне управління
державної служби України

Рік заснування — 1995

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 1401

Постановою Президії ВАК України
від 8 вересня 1999 року № 01–05/9
журнал "Вісник державної служби України"
включено до Переліку № 2 наукових фахових
видань України в галузі науки
"державне управління"

Рекомендовано до друку науковою радою
при Головному управлінні
державної служби України
та редакційною колегією

Від редакції:

Публікації в журналі відповідають профілю
видання. Редакція зберігає за собою право
скорочувати й редагувати подані текстові
оригінали. Матеріали затверджує науково-
методична рада при Головному управлінні
державної служби України та редакційна
колегія. Відповідальність за достовірність
інформації несуть автори. Передрук
і переклад публікацій дозволяються
за письмовою згодою авторів і редакції.
Рекламадавець самостійно відповідає
за зміст рекламних блоків, за збереження
авторських прав та прав третіх осіб.
У разі цитування або передруку посилання
на "Вісник державної служби України"
обов'язкове. Всі права захищені.

Періодичність виходу журналу —
4 числа на рік.

Передплатити журнал "Вісник державної
служби України" можна в усіх відділеннях
поштового зв'язку.
Передплатний індекс **22965**

Адреса редакційної колегії:

01034 Київ, вул. Прорізна, 15,
тел./факс: (044) 279 05 29
E-mail: infau@guds.gov.ua
<http://www.guds.gov.ua>

Опорядження та друк:

ВАТ "УкрНДІСВД",
02156 Київ, вул. Кіото, 25,
тел./факс: (044) 513 11 18
E-mail: vv@ukrndisvd.com.ua

Підписано до друку 18.06.08.
Формат 60 x 90/8. Друк офсетний.
Наклад 6400 прим.

У номері:

Вітання з нагоди Дня державної служби
від Президента України 1

Вітання з нагоди Дня державної служби
від Голови Верховної Ради України. 2

Вітання з нагоди Дня державної служби
від Прем'єр-міністра України 3

Вітання з нагоди Дня державної служби та 90-річчя
започаткування державної служби в Україні
від Начальника Головдержслужби України 4

Т. Мотренко
90 років сучасної державної служби в Україні:
витоки національної адміністративної традиції
і уроки для сьогодення 8

Грамота до всього українського народу 11

Закони про тимчасовий державний устрій України . . . 12

Закон про урочисту обітницю урядовців
і суддів та присягу військових на вірність
Українській Державі. 14

Закон про нормальний розпис утримання
службовців у центральних урядових
установах цивільних відомств 15

Закон про порядок призначення осіб
на урядову службу. 17

А. Вишневський

До питання історії та перспектив
подальшого розвитку
державної служби в Україні18

А. Середа

Організація органів державної влади
в добу гетьманату
Павла Скоропадського26

Г. Папакін

Павло Скоропадський
і державотворчі процеси
добу Української революції
1917–1921 років30

П. Гай-Нижник

Штаб гетьмана Павла Скоропадського ...43

П. Гай-Нижник

До історії державної служби України:
Державний секретаріат (канцелярія)
Української Держави 1918 року53

П. Гай-Нижник

Власна канцелярія його світлості
ясновельможного
пана гетьмана
всієї України56

П. Гай-Нижник

Ігор Кістяківський – державний секретар
і міністр внутрішніх справ
Української Держави:
нарис до політичного портрету64

С. Коник

Інституціоналізація державної служби
в Україні 1918 року:
перший вітчизняний досвід72

В. Верстюк

Громадсько-політична
та урядова діяльність
Миколи Василенка
протягом 1917–1918 років76

Ю. Палеха

Організація діловодства
в державному апараті українських
урядів 1917–1918 років88

Нормативно-правові документи

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України

Розпорядження Кабінету Міністрів України

«Про відзначення 90-річчя
запровадження державної служби»
від 11 червня 2008 р. № 817-р94

Постанова Кабінету Міністрів України

«Про внесення змін до пункту 1
постанови Кабінету Міністрів України
від 17 червня 1994 р. N 423»
від 9 квітня 2008 р. N 31495

Постанова Кабінету Міністрів України

«Про внесення змін до постанови
Кабінету Міністрів України
від 18 липня 2007 р. N 933»
від 2 квітня 2008 р. N 31096

90 років започаткування
державної служби в Україні

90 РОКІВ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ: ВИТОКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТРАДИЦІЇ І УРОКИ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ

ТИМОФІЙ МОТРЕНКО,
доктор філософських наук, професор,
Начальник Головного управління
державної служби України,
голова експертної ради ВАК України
з державного управління

Сьогодні перед Україною стоять виклики, пов'язані із загальною світовою тенденцією до глобалізації. Насамперед вони зумовлені процесами її європейської та євроатлантичної інтеграції. Ключову роль у цих процесах відіграє її головний інструмент – вітчизняна державна служба, функціонування якої зумовлює якість державного управління.

На жаль, лише за останній рік Україна аж на 11 пунктів погіршила й без того занадто низький показник якості державних

і громадських інститутів у світових рейтингах, спустившись із 104-го на 115-те місце (за даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність, що оприлюднюється щорічно на Всесвітньому економічному форумі в Давосі).

Низька якість державного управління – головне гальмо економічного розвитку, особливо в умовах, коли Україна стала повноправним членом Світової організації торгівлі. Країни ЄС та СОТ – наші головні торгові партнери, і успіх економічної співпраці з ними зале-

жить насамперед від якості роботи адміністративної машини.

Необхідність реформування вітчизняної державної служби для нас очевидна. При цьому ми рухаємось, у першу чергу спираючись на європейський досвід. Так вийшло, що, живучи з країнами Європейського Союзу в одному хронологічному періоді, в одному вимірі історичного часу, ми від них значно відстаємо, зокрема в державотворчих процесах, і змушені працювати в «наздоганяючій моделі».

Іншим джерелом для планування реформи державної служби є наша власна адміністративна традиція.

Цього року ми маємо нагоду відзначити 90-річчя започаткування сучасної української державної служби.

Як показали результати наукового дослідження з історії вітчизняної державної служби, що виконується на замовлення Голодержслужби України, своїм корінням вона сягає доби княжої Русі й набула розвитку за козацьких часів Богдана Хмельницького, коли паралельно з військовою структурою була розвинута ієрархія цивільних посад.

Однак як окремих інститут національної держави державна служба в її нинішньому розумінні (зі статусом державних службовців, урегульованим законом, з уповноваженнями цих посадових осіб на здійснення функцій держави, а також отриманням ними заробітної плати з державного бюджету) з'явилася 1918 року – за Гетьманату Павла Скоропадського, часів спроб у XX столітті побудови на теренах наших земель незалежної Української Держави.

Чому саме 90-річчя? Які підстави дають нам можливість так вважати?

На відміну від уряду Української Народної Республіки доби Центральної Ради 1917–1918 років, а також і Директорії 1918–1919 років, гетьман Павло Скоропадський уважав одним з головних своїх завдань створення професійної державної служби й зосереджував на ньому значні зусилля. Про це свідчать його підходи до підбору персоналії на посади в апараті управління за принципом перш за все професійності, а не національного чи політичного забарвлення.

Джерелом для планування реформи державної служби є наша власна адміністративна традиція

Саме з метою побудови державного апарату за часів Гетьманату в доповнення до основного закону, що отримав назву *Законів про тимчасовий державний устрій*, від 29 квітня 1918 року було прийнято та значною мірою впроваджено цілу низку системних законів, які вперше в історії України на законодавчому рівні закріпили основу інституту державної служби.

Чільне місце тут посідає *Закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі* від 30 травня 1918 року. Таким чином було закладено один з головних механізмів, що став невід'ємним атрибутом вступу на державну службу – складання присяги: «Урочисто обіцяю вірно служити державі українській, визнавати державну владу, виконувати її закони і всіма

силами охороняти інтереси і добробут». При цьому присяга не була лише символом – вона була обов'язковою умовою набуття статусу державного службовця. Даний елемент суттєво вирізняє державну службу за часів Скоропадського, зокрема, від урядової служби у відомствах доби Центральної Ради, яка просто у відповідному законі проголосила збереження всіх урядових відомств Російської імперії, що існували на українських землях, і всіх службовців у них.

Іншим документом, таким як *Закон про нормальний розпис утримання службовців в центральних урядових установах цивільних відомств* від 26 червня 1918 року, в Українській Державі було фактично запроваджено аналог нинішньої системи категорій посад і рангів державних службовців, а саме систему класів посад і рангів пенсії урядовців, а також схему посадових окладів. Важливо, що вже тоді заробітна плата державних службовців установлювалася законом (що відповідає європейським адміністративним традиціям).

Ще одну досить суттєву рису тогочасної державної служби відтворює *Закон про порядок призначення на урядову службу*, ухвалений гетьманом 24 липня 1918 року. Та система державної служби, як свідчать положення закону, в чомусь нагадує нинішню: порядок призначення урядовця залежав від класу посади, причому кандидатури для призначення гетьманом на вищі посади державних службовців (заступники міністрів, директори департаментів) попередньо узгоджувалися з Радою міністрів.

Отже, гетьман П. Скоропадський як керівник новоствореної незалежної держави розумів необхідність форму-

90 років започаткування
державної служби в Україні

вання саме національної урядової машини, і створювана на той час урядова служба мала суттєві елементи демократії, базуючись на кращих традиціях українського козацтва. Водночас, як людина раціональна, у її побудові він запозичив певні технічні й організаційні процедури «государевої служби» Російської імперії, які не суперечили його підходам до створення національної державної служби.

Разом з тим гетьманові П. Скоропадському через бурхливий розвиток історичних подій так і не вдалося завершити розпочату ним реформу й утілити заплановане – розробити комплексний нормативний акт про державну службу.

Чому так вийшло?

По-перше, через політичну ситуацію. Формуючи центральний і місцевий апарат на принципах професійності, гетьман, наприклад, отримував звинувачення в «русифікації» влади, коли на посади губернських та повітових старостів було призначено кількох дореволюційних діячів. Мали місце випадки, коли професійні урядовці через прихильність до ворожих гетьманові політичних сил не йшли на урядову службу.

По-друге, П. Скоропадський стикнувся з надзвичайно складною навіть для наших часів кадровою проблемою місцевих органів влади. Його урядові так і не вдалося створити розгалужений апарат на місцях. Головною причиною цього стала неможливість забезпечити професійними кадрами губернські староства, що надавало змогу старостам на місцях перевищувати свою владу й звалювати потім усю провину на центральний уряд, дискредитуючи його. По суті кадрами не було забезпечено навіть центр, роль якого нале-

жала Києву, про губернські староства годі й говорити.

І, по-третє, без завершення формування засад державної служби не може бути й мови про систему спеціального навчання урядовців, яке тоді було вкрай необхідним. А спеціалісти «старої школи», діючи застарілими методами імперської доби, непопулярними в народі, не встигали за розвитком подій і не відповідали вимогам часу. Саме тому в добу Української Держави відчувався постійний «кадровий голод», особливо на місцевому рівні, що негативно впливало на стан справ у державі.

В Українській Державі було фактично запроваджено аналог нинішньої системи категорій посад і рангів державних службовців

Наша нинішня ситуація дещо відрізняється від 1918 року, і ми маємо більш суттєві передумови для створення в Україні професійної та політично нейтральної державної служби європейського зразка. Ми маємо свою систему державної служби, яка, безумовно, більш розвинута, ніж у ті часи.

Разом з тим проблема «кадрового голоду» і нині залишається актуальною. Особливо на місцевому рівні, де, до прикладу, вже більше ніж протягом року не можуть бути заповненими понад 1 % (7) посад голів райдержадміністрацій, більш як півроку – ще майже 7 % (40). Хвилює й те, що лише 2,5 % призначених голів райдержадміністрацій мають стаж роботи на керівних посадах понад три роки. Іншим, але досить ваго-

мим наслідком «кадрового голоду», є постійна наявність вакантних посад в органах виконавчої влади – від 10 до 15 % їх граничної чисельності.

Ще одна схожість сучасного періоду з епохою Скоропадського – питання професійної підготовки державних службовців. При гетьманові на це просто не стало рук. Нині ж у нас така система, що має у своїй основі підготовку університетського типу, яку лише віддано можна оцінити як професійну. Під час підвищення кваліфікації державні службовці отримують досить цінну інформацію, необхідну їм для роботи та самовдосконалення, але не здобувають конче потрібних нових професійних навичок – від аналізу політики й підготовки та обґрунтування варіантів політичних рішень до управління часом чи планування свого робочого дня.

Головними загрозами існуванню Української Держави доби Гетьманату були зовнішні: Антанта – на заході, Радянська Росія – на сході. Якщо порівнювати сьогодення з тим періодом, тепер внутрішні загрози для України перевищують зовнішні. Зокрема низький професіоналізм державних службовців призводить до невисокої якості державного управління в цілому, що впливає на розбудову державності й економіки країни. Слід зазначити, що це одна з найбільш небезпечних внутрішніх загроз сучасності для нашої держави.

Отже, у нас є шанс й усі передумови, аби використати власний досвід побудови національного державного управління та державної служби, у тому числі й досвід Української Держави гетьмана Павла Скоропадського, для створення в Україні високопрофесійної й політично нейтральної державної служби.

ГРАМОТА ДО ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Громадяне України!

Всім Вам, козаки і громадяне України, відомі події посліднього часу, коли джерелом лилася кров крапчих синів України і знову відродившиися Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Спаслася Вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України.

При такій піддержці у всіх зродилась надія, що пічнеться відбудовання порядку в Державі і економічне життя України ввійде врешті в нормальне русло.

Але надії на це не справдились.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем, і врешті для багатіщої колись-то України встає грізна мара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Як вірний син України я рішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управління Україною буде провадитися через посередство призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточному обґрунтуванні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України. Центральна і Мала Рада, а также всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються.

Всі інші урядовці, працюючі в державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде видано закон, установлюючий порядок виборів до Українського Сойму.

До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку і законности в Українській Державі, буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.

Права приватної власності — як фундамент культури і цивілізації — відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно Тимчасового уряду російського відміняються і скасовуються. Відбудовується повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї тяжкої праці.

В області економічній і фінансовій відбудовується повна свобода торга і відчиняється широкий простір приватного підприємства і ініціативи.

Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі і чужі які б то не були власні пробудження, і головною своєю метою я ставляю користь і благо народу і всім дорогої нам Україні.

В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України, — без різниці національності і віросповідання — допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному великовідповідальному ділі.

Гетьман Всєї України
Отаман Ради Міністрів

Павло Скоропадський
М. Устимович

29 квітня 1918 р., м. Київ

90 років започаткування
державної служби в Україні

ЗАКони ПРО ТИМЧАСОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

Тимчасово, до обрання Союму і відкриття його діяльності, Державний устрій України і порядок керування ґрунтується на слідуєчих законах:

ПРО ГЕТЬМАНСЬКУ ВЛАДУ

1. Влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.
2. Гетьман стверджує закони і без його санкцій ніякий закон не може мати сили.
3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повному складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повному його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб в разі для останніх не обґрунтовано законом іншого порядку призначення і звільнення.
4. Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними.
5. Гетьман є Верховний Воевода Української Армії і Фльоти.
6. Гетьман оголошує області на військовому, осадному або виключному положенні.
7. Гетьманові належить помилювання засуджених, полегчення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари, а також складання казенних взимок і даровання милости в особистих випадках, коли цим не порушуються чий охоронені законом інтереси і громадянські права.
8. Накази і розпорядження Гетьмана закріплюються Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

ПРО ВІРУ

9. Первенствуюча в Українській Державі віра є християнська, православна.
10. Всі не належні до православної віри Громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свободним відправленням їх віри і богослуженням по обряду оної.

ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ І ГРОМАДЯН

11. Умови придбання прав Українського козацтва і громадянства, рівно їх згублення визначаються законом.
12. Захист вітчизни є святий обов'язок кожного козака і громадянина Української Держави.
13. Українські козаки і громадяне повинні платити установлені законом податки і пошлини, а також відбувати повинності згідно з постановленням закону.
14. Ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинні вчинки тільки як в черзі, законом визначений.
15. Ніхто не може бути затриманий під сторожою, крім як в випадках, законом визначених.
16. Ніхто не може бути судимий і покаран, крім як за злочинні вчинки, передбачені існуючими в час їх здійснення законами.
17. Оселя кожного неторкана. Робити обшукування і виїмку в будинку без згоди його господаря можливе не інакше, як в випадках і порядку, законом визначених.
18. Кожний український козак і громадянин має право вільно вибирати місце мешкання і працю, придбати і відчужити майно і без заборони виїзжати за кордон Української Держави.
19. Власність є неторкана. Примусове відчуження нерухомого майна, коли це необхідне для якої-небудь державної чи громадської користі, можливо не інакше, як за відповідну платню.
20. Українські козаки і громадяни мають право робити зібрання в метах, не шкідливих законом, мирно і без зброї.
21. Кожний може в межах, установлених законом, висловлюватися і писати свої думки, а рівно розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами.
22. Українські козаки і громадяне мають право гуртувати громади і спілки в метах, не противних законам.

ПРО ЗАКОНИ

23. Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі.
24. Сила закону без виключення обов'язкова для всіх українських підданих і чужинців, в Українській Державі перебуваючих.
25. Закон особисто видан для якої-небудь області чи частини населення, новим загальним законом не відсувається, коли в ньому такої відміни не постановлено.
26. Закони обнародуються для загального освідомлення в утвореному порядку і перш обнародування до діла не прикладаються.
27. Після обнародування законів надається обов'язкова сила з часу, призначеного для того в самому законі. В самому виданому законі може бути показане на вживання його до обнародування, до виконання по телеграфу або через навмисних посланців.
28. Закон не може бути скасований інакше, як тільки силою закону. Через те, поки новим законом остаточно не відмінено закон існуючий, він захоче повну його силу.
29. Ніхто не може відмовлятися незнанням закону, коли його було обнародовано існуючим порядком.
30. Закони розробляються в кожному Міністерстві по належності і передаються на загальне обміркування Ради Міністрів.
31. По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроектів вони передаються на ствердження Гетьманові.
32. Закони, які торкаються деяких відомств, передаються в Раду Міністрів після обговорення їх заінтересованими Міністерствами.
33. Міністрам дається можливість видавати розпорядження в розвитку і поясненню законів, при чому всі такі розпорядження підлягають попередній ухвалі Радою Міністрів.

ПРО РАДУ МІНІСТРІВ І ПРО МІНІСТРІВ

34. Напрямок і об'єднання праці окремих відомств по предметах як законодавства, так і вищого державного управління накладається на Раду Міністрів.
35. Керування справами Ради Міністрів накладається на Генерального Секретаря і на підлягачу йому Державну Генеральну Канцелярію.
36. Отаман-Міністр і Міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державного управління. Кожний з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядження.
37. За преступні по посаді вчинки Отаман-Міністр і Міністри підлягають громадській і карній відповідальності на основах, в законі визначених.

ПРО ФІНАНСОВУ РАДУ

38. Фінансова Рада є вища народна інституція в справах державного кредиту і фінансової політики.
39. Фінансова Рада складається з представників і членів, яких призначає Гетьман. Крім того, в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністр, Міністр Фінансів і Державний Контролер.
40. На Раду накладається:
- 1) обмірковування часу і умов здійснення державних позичок;
 - 2) обмірковування справ, дотичних державного кредиту, а також питань грошового обороту;
 - 3) попередній, з особистого кожного раз розпорядження Гетьмана, розгляд справ по фінансовій частині, належачих вирішенню в законодавчій порядку.
41. Обмірковування Ради подаються на погляд Гетьмана.

ПРО ГЕНЕРАЛЬНИЙ СУД

42. Генеральний Суд Української Держави уявляє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий Суд України в справах судових та адміністративних.
43. Генеральний Суд оголошує до загальної відомості всі закони і накази Уряду, слідкуючи за законністю їх видання.
44. Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом.

Гетьман Всієї України Павло Скоропадський
Отаман Ради Міністрів М. Устимович

29 квітня 1918 року, м. Київ

90 років започаткування
державної служби в Україні

Затверджую
Павло Скоропадський
30 травня 1918 року
м. Київ

Ухвалений Радою Міністрів

**ЗАКОН
ПРО УРОЧИСТУ ОБІТНИЦЮ УРЯДОВЦІВ І СУДДІВ
ТА ПРИСЯГУ ВІЙСЬКОВИХ
НА ВІРНІСТЬ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ**

1. Урядовці, що на державній службі цивільних відомств Української Держави, а також ті особи, що знов мають вступити на цю службу, повинні дати таку обітницю на вірність Українській Державі:

«Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут».

2. Коли особи, що зазначено у 1-му артикулі цієї постанови, відмовляться від урочистої обітниці, то їх не приймається на службу, а ті, що вже є на службі, звільняються від неї.

3. Судді цивільного відомства Української Держави, а також особи, що мають бути призначені на судові посади, замість зазначеної у 1-му артикулі цієї постанови дають таку обітницю:

«Урочисто обіцяю додержувати вірності Державі Українській, твердо виконувати її закони, чинити справедливий суд, як совість мені каже, і завжди поводитися відповідно гідності свого стану».

4. Військові Української Держави, а також ті, що знову мають вступити на військову службу, повинні дати присягу чином, зазначеним у законі.

Військові християнської віри дають присягу такого змісту:

«Я, нижчепідписаний, обіцяю і клянуся Всесильним Богом перед Святим Євангелієм у тому, що бажаю і повинен вірно й щиро служити Українській Державі і Ясновельможному Пану Гетьманові як найвищому вождю українських армій і флоту, не дбаючи про життя своє до останньої краплі крові. Ворогам Української Держави у всіх військових випадках хоробрий і міцний буду чинити опір; всьому, що користі державній сприяти може, старатимусь допомогти, і кожную довірену мені по службі таємницю зберігати буду. До поставленого наді мною начальника, з приводу того, що до користі служби й Держави торкатиметься, належним чином безумовно слухатися і обов'язки свої по совісті виконувати буду і для своєї користі нічого проти служби й присяги чинити не буду. Від своєї частини і прапору ніколи не відходитиму і у всіх випадках так себе поводити і робити буду, як чесному, вірному, слухняному, хороброму і дотепному (старшині чи козаку) належить. В цих справах най допоможе мені Господь Бог Всесильний. Наприкінці цієї присяги цілую Святі Слова та Хрест Спасителя мого. Амінь».

Військові, які не можуть дати присяги, згідно зі своєю вірою, а також язичника, дають таку обітницю на вірність військовій службі в Українській Державі:

«Я, нижчепідписаний, обіцяю, що бажаю і повинен вірно й щиро служити Українській Державі і Ясновельможному Пану Гетьманові як найвищому вождю українських армій і флоту, не дбаючи про життя своє, до останньої краплі крові. Ворогам Української Держави у всіх військових випадках хоробрий і міцний чинити опір; всьому, що користі Державній сприяти може, старатимусь допомогти, і кожную довірену мені по службі таємницю зберігати буду. До поставленого наді мною начальника, з приводу того, що до користі служби й Держави торкатиметься, належним чином безумовно слухатися і обов'язки свої по совісті виконувати буду і для своєї користі нічого проти служби й обітниці чинити не буду. Від своєї частини й прапору ніколи не відходитиму і у всіх випадках так себе поводити і робити буду, як чесному, вірному, слухняному, хороброму і дотепному (старшині чи козаку) належить».

Затверджую
Павло Скоропадський
26 червня 1918 року
м. Київ

Ухвалений Радою Міністрів
ЗАКОН
ПРО НОРМАЛЬНИЙ РОЗПИС
УТРИМАННЯ СЛУЖБОВЦІВ
У ЦЕНТРАЛЬНИХ УРЯДОВИХ УСТАНОВАХ
ЦИВІЛЬНИХ ВІДОМСТВ

На додаток і зміну відповідних постанов статуту про цивільну службу (т. III св. зак.), штатних розписів та журнальної постанови Ради Міністрів від 7 травня 1918 року за № 4 постановити:

1. Нормальний розпис окладів утримання та класів посад службовців у центральних урядових установах цивільних відомств, який до цього прикладається, ухвалити та вважати дійсним з 1 червня 1918 року, при умові, що для присвоєння того чи іншого окладу службовцям, котрі уже знаходяться у відомствах, повинно бути підтверджено відповідним наказом у встановленому порядку призначення їх на ту чи іншу посаду, передбачену нормальним розписом, за винятком осіб, призначених на посади наказом Пана Гетьмана.

2. Надати право Начальникам відомств до затвердження у встановленому порядку їх штатів установлювати у міру необхідності кількість посад, передбачених у нормальному розписі (ст. I).

3. Доручити Військовому Міністрові керуватися нормальним розписом (ст. I) щодо немущтрових посад центральних установ військового відомства при перегляді штатів останніх.

4. Поширити силу примітки I до нормального розпису (ст. I) про роз'їзні та командировочні гроші на установи військового відомства та на всі місцеві урядові установи.

5. Доручити Міністрові Шляхів внести до Ради Міністрів міркування про умови оплати відряджень службовців відомства шляхів по залізницях, а також водних та шосейних шляхів.

За Голову Ради Міністрів
М. Чубинський
В. о. Державного Секретаря
І. Кістяківський

Тимчасовий нормальний розпис окладів утримання і класів посад службовців
у центральних урядових установах цивільних відомств

Голова Ради Міністрів	30 000	I	I
Міністр	24 000	II	I
Назва посади	Річний посадовий оклад (крб.)	Клас посади	Ранг пенсії
I	II	III	IV
Товариш міністра	18 000	III	I
Член ради міністра	12 000	IV	II
Директор департаменту	15 000	IV	II
Віце-директор департаменту	12 000	V	III ст. 1
Начальник відділу	10 000	VI	III ст. 2
Старший діловод	7 200	VII	V
Діловод	6 600	VIII	VI
Помічник діловода	6 000	IX	VII
Старший помічник діловода	5 400	IX	VII
Урядовець з особливих доручень	9 000	V	III ст. 1
Урядовець з особливих доручень	7 200	VI	III ст. 2
Урядовець з особливих доручень	6 000	VII	V
Урядовець з особливих доручень	4 800	VIII	V

90 років започаткування
державної служби в Україні

Урядовець першого рангу	4 200	IX	VII
Урядовець другого рангу	3 600	X	VII
Урядовець третього рангу	3 000	X	VII
Головний бухгалтер	12 000	V	III ст. 1
Старший бухгалтер	9 000	VI	III ст. 2
Бухгалтер	7 200	VII	V
Скарбник	6 600	VIII	VI
Старший рахівник	5 400	VIII	VI
Рахівник	4 800	IX	VII
Помічник скарбника	4 800	IX	VII
Екзекутор	5 400	VIII	VI
Головний журналіст	6 600	VIII	VI
Старший юрисконсульт	12 000	—	—
Юрисконсульт	9 000	—	—
Помічник юрисконсульта	6 000	—	—
Лікар	6 600	—	—
Старший статист	7 200	VII	V
Статист	6 600	VIII	VI
Бібліотекар	6 600	VIII	VI
Помічник бібліотекаря	4 200	IX	VII
Старший фахівець	9 000—12 000	IV—V	II
Фахівець	7 200—9 000	V—VI	III ст. 1
Практикант	1 800	X	—

Примітки:

I. Службові роз'їзди урядових осіб, котрим штатами не встановлено постійних роз'їзних грошей, оплачується на таких підставах:

1. Подорожні гроші при відрядженнях призначаються при поїздках по залізницях, коли немає безплатного квитка, чинам VII класу і нижче — по вартості квитка II класу, останнім — I класу і вільнонайманим — III класу, за винятком доплат за швидкість і спальні місця; на пароплави класним чинам — по вартості квитків I класу, а вільнонайманим — II класу; на автомобілі по дійсній вартості, яка при відсутності рахунків посвідчується начальством урядовця, котрий був у відрядженні. Міністрам при службових поїздках надається право користування окремими вагонами.

2. Добові гроші видаються урядовцям, які відряджені, по нижчезазначеному рахунку:

Клас посад	У межах повіту (крб.)	У межах губернії (крб.)	Поза межами губернії (крб.)	За час перебування в м. Києві, Харкові, Одесі та Катеринославі (крб.)
II	15	30	45	50
III	12	20	30	40
IV—V	10	15	20	25
VI—VII	8	10	15	20
VIII—XIV	6	9	12	15
Кур'єри та нижчі службовці	3	4	7	10

3. При відрядженнях за кордон добові видаються у подвійному вищому розмірі (п. 2).

4. Дія цих правил (пп. 1 і 2) не поширюється на службовців у відомствах шляхів при відрядженнях по залізниці, а також водних та шосейних доріг.

II. Кредити на видачу службовцям грошових нагород і допомоги вимагаються у кошторисі.

III. Голова Ради Міністрів має право на помешкання за рахунок коштів Державної Скарбниці, яке йому належить з опаленням, освітленням і необхідними слугами. Міністрам і Товаришам Міністрів даються казенні помешкання з опаленням або, за відсутності таких, квартирні гроші в розмірі однієї четвертої посадових окладів, котрі видаються щомісячно.

IV. Видатки Голови Ради Міністрів і Міністрів на представництво оплачуються з кредиту в 24 000 карбованців і відпускаються щорічно в розпорядження Голови Ради Міністрів.

V. На переїзд на місце служби всім урядовим особам видаються підйомні гроші в розмірі: півмісячного окладу на відстані до 1000 верств і місячного утримання на відстані понад 1000 верств. Міністри і Товариші Міністрів одержують підйомні

гроші в розмірі місячного утримання на відстані до 1000 верств і, крім того, їм даються безкоштовно два вагони для провозу речей.

VI. Оклади утримання не поділяються на жалування, харчові та квартирні; у випадку, коли службовці користуються казенними квартирами, за винятком Міністрів і Товаришів Міністрів (примітка III), з їх утримання удержується щомісячно одна п'ята частина його.

VII. За участь у комісіях поза своїм відомством службовці отримують зарплату по 15 крб. за кожне засідання; ці видатки відносяться на канцелярсько-господарські кредити тих відомств, при котрих утворені комісії.

VIII. Кількість штатних членів Ради Міністрів обмежується штатом відповідного Міністерства, понадштатні члени Ради Міністрів призначаються за поданнями Міністра у міру необхідності, з вимогою кредиту на їх постійну або добову платню в кошторисі.

IX. Посади VII класу та вище заміщуються переважно особами з вищою освітою.

X. Залишки кредитів на утримання особового складу повертаються у прибутки Державної Скарбниці по закінченні фінансового року.

За Голову Ради Міністрів

М. Чубинський

В. о. Державного Секретаря

І. Кістяківський

Затверджую

Гетьман Всієї України

Павло Скоропадський

24 липня 1918 року

м. Київ

Ухвалений Радою Міністрів

ЗАКОН ПРО ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ ОСІБ НА УРЯДОВУ СЛУЖБУ

На додаток до ст. 3 законів про тимчасовий державний устрій Української Держави постановити:

1. Призначення на державні посади III класу здійснюється наказами за підписом Гетьмана і відповідного Міністра і за скріпленням Державного Секретаря.

2. Призначення на посади IV класу здійснюється наказами за підписом Гетьмана за скріпленням відповідного Міністра.

3. Кандидатури осіб на зазначені в ст. 1 і 2 посади спочатку подаються на ухвалу Ради Міністрів.

Примітка до ст. 1, 2 і 3. Сенатори призначаються в порядку, як зазначено в Статуті Державного Сенату.

4. Призначення на посади V класу здійснюється наказами по відповідних Міністерствах після затвердження Гетьманом докладів Міністрів про ці призначення. Накази ці оголошуються в такій формі: «Згідно з ухваленим Гетьманом докладом Міністра (зазначається якого) призначаються».

5. Призначення на посади VI класу здійснюється наказом відповідного Міністра.

6. Всі решта посад на державній службі заміщуються в порядку, який визначається кожним окремим Міністром по підпорядкованому йому Міністерству, за винятком тих випадків, коли в самому законі уже встановлено певний порядок призначення осіб на урядову службу.

7. Звільнення з посад здійснюється у тому ж порядку, в якому і призначення на посади.

8. Накази про призначення на державну службу осіб перших шести класів передаються до Державної Канцелярії для опублікування у «Державному Вістникові» та ведення службових списків (формулярів) осіб, які займають посади I та II класів. Призначення на посади VII класу та нижче в установи Центральних Відомств також надсилаються до Державної Канцелярії і оголошуються в «Державному Вістникові». Призначення на такі ж посади в місцеві установи оголошуються в місцевих офіційних органах преси.

Голова Ради Міністрів

Ф. Лизогуб

В. о. Державного Секретаря

І. Кістяківський

90 років започаткування
державної служби в Україні

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

АНДРІЙ ВИШНЕВСЬКИЙ,
заступник Начальника Головного
управління державної служби України

Українська нація має давню адміністративну традицію, основні риси якої часто перегукуються із західноєвропейською, починаючи із часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, продовжуючи періодами існування нашого народу в складі Великого князівства Литовського, визвольної війни 1648–1654 років, козацької держави другої половини XVII – першої половини XVIII століть, відновлення національної державності на початку XX століття у формі

Української Народної Республіки та Української Держави і завершуючи сучасною добою з дня проголошення й визнання 1991 року незалежності України.

Цей ланцюг розбудови державності, інституційного розвитку національної публічної адміністрації й державної служби неодноразово переривався періодами війн, поневолення та спроб асиміляції українців з іншими народами та державами, але найдовше й найвпливовіше – періодом перебування

українських земель у складі Російської імперії у другій половині XVIII – на початку XX століття та Української РСР у складі Радянського Союзу протягом майже всього XX століття.

Попри це окремі риси української адміністрації європейського зразка різних історичних епох збереглися до наших днів, і їх можна спостерігати в сучасній публічній (державній) службі.

Наприклад, ще в Галицько-Волинському князівстві з'явилася посада печатника, що відповідала західноєвропейській посаді канцлера, який організовував підготовку княжих актів, посвідчував і зберігав їх. Пізніше цей вищий адміністративний пост функціонував у Великому князівстві Литовському як посада канцлера, у козаків – як генерального писаря. На початку XX століття з відродженням української державності посаду генерального писаря було поновлено. Невдовзі його змінив державний писар, а згодом – державний секретар. І сьогодні, в умовах демократичного урядування, підготовка та оформлення урядових рішень залишається однією з основних функцій публічної служби.

Про адміністрацію Руської держави X–XIII століть збереглося небагато відомостей. Тоді існувало збірне поняття тивунів – службовців, які брали участь в управлінні справами княжого двору, здійснювали інші повноваження за дорученням або від імені князя і підпорядковувались огнищанину – головному урядникові княжого двору, відповідальному за збереження майна князя. Особливістю цього періоду є нероздільність державних (публічних) повноважень посадовців княжого двору та їхніх функцій як приватних служників князя [1].

Так, княжий під'їзний відповідав за збір усіх належних князеві надходжень, а старший конюх завідував княжими конюшнями і стадами. Ябедники, мечники, рядовичі, вірники стягували податки і збори, а також здійснювали судівництво від імені князя. На місцях державну владу представляли намісники, волостелі та старости.

**Для періоду
Руської держави
характерна
нероздільність
державних
(публічних)
повноважень
посадовців княжого
двору та їхніх
функцій
як приватних
служників
князя**

Одне з основних джерел права того часу – «Руська правда» князя Ярослава Володимировича (Мудрого) – дає можливість зробити висновок, що службовці князя мали достатньо високий соціальний статус і вже тоді були захищені законом від можливих зовнішніх впливів: за вбивство огнищанина або княжого тивуна встановлювався штраф 80 гривень – удвічі більший, ніж за вбивство простого громадянина.

У Галицько-Волинському князівстві центральна адміністрація була досить диференційованою й уже мала низку спеціальних посад: двірського, печатника, писця, стольника, покладника, сидельничого, дітського та ін. Усі вони, як правило, також виконували не лише обов'язки, прямо пов'язані з їхньою посадою, але й інші

адміністративні та особисті доручення князя. Це свідчить про те, що спеціалізація в управлінні на той час ще не проводилася [2].

До ключових адміністративних посад і найвищих чинів княжого двору належав печатник, незнаний в інших руських князівствах, але поширений і відомий у Західній Європі як канцлер. Він зберігав княжу печатку і прикладав її до княжих документів, текст яких, очевидно, сам же і складав або ж керував його складанням, оскільки писав грамоти окремий посадовець – писець.

В архіві Кенігсберга збереглися оригінальні грамоти галицько-волинських князів XIV століття, писані на пергаменті, з привішеними до них на жмутках тонких нитяних мотузків печатками, двобічно витисненими на воску.

Княжий печатник Кирило (Курило), який згадується в переказі подій 1241 року Галицько-Волинського літопису, вважався людиною чи не найближчою до князя Данила Романовича серед його оточення. Сильний характер і видатні державні здібності Кирила проявилися в його численних досягненнях як адміністратора, дипломата, полководця й церковного ієрарха [3].

Центральна адміністрація Великого князівства Литовського, Руського й Жемайтійського бере початок від кількох посад урядовців віленського князя, до яких згодом додалися пости, що мали повноваження стосовно всього князівства. Саме тому тут сформувалася система, коли в кожній парі однойменних посад один урядовець (двірський) став помічником або заступником іншого (земського).

Першою особою був маршалок земський, який за відсут-

ності великого князя головував на зборах Ради панів. Маршалок двірський виконував обов'язки його заступника. Державну канцелярію очолював канцлер, який теж мав заступника – підканцлера. Фінансами віддали земський підскарбій та його заступник – двірський підскарбій. Військом командували гетьмани земський і двірський.

До відомих діячів того часу, який мав українське походження, належав Лев Сапіга. Займаючи посаду підканцлера Великого князівства Литовського протягом 1585–1589 років, він багато зробив для укладення і прийняття третього Литовського статуту.

Для нас даний документ, датований 1588 роком, цікавий тим, що в ньому закладено одну з фундаментальних засад сучасної державної служби – її несумісність з іншою оплачуваною діяльністю. Про це йдеться у 22 статті першого розділу. Земська (у тогочасному розумінні державна) служба набуває ознак публічної служби. У Центральному державному історичному архіві України збереглися листи великих князів литовських, у яких вони звільняють осіб, які перебувають на земській службі, від будь-якої іншої служби або надають їм пільги та преференції за службу [4].

Інституційні та адміністративні основи української національної державності козацької доби почалися з посади генерального писаря Запорізького війська, яку 1646 року обіймав Богдан Хмельницький. Очевидно, крім особистісних якостей саме перебування на цій посаді суттєво допомогло йому в організації визвольної війни українського народу 1648–1654 років [5].

Адміністративна посада генерального писаря мала велике

значення. Він виступав посередником під час усіх угод між королем або Сеймом і козаками, вів облік привілейованих, чи, як їх іще називали, реєстрових козаків, чисельність яких незадовго до того була визначена у 6 тисяч. Одне слово, він поєднував у собі канцлера, речника і захисника своєї нації.

**Одну
з фундаментальних
засад сучасної
державної служби –
її несумісність
з іншою
оплачуваною
діяльністю –
закладено
в Литовському
статуті
1588 року**

Це була найзначніша особа після гетьмана, і, якщо гетьман був неписьменним воїном, що доволі часто траплялося, генеральний писар ставав керівником усього війська.

Посада військового (те саме, що й генерального) писаря фігурує також у знаменитих Березневих статтях Богдана Хмельницького як вища адміністративна. За рівнем жалування від московського царя їй надано найвище місце в загальній службовій ієрархії: це 1000 польських злотих. Далі йде найвища військова посада арматного обозного із жалуванням у розмірі 400 злотих, за нею – військового судді з платнею 300 злотих. Гетьманський бунчужний і арматний хорунжий отримували по 50 злотих [6].

Про високий соціальний статус вищих військових, адміністративних та судових посадовців свідчать спеціальні преференції, установлені Берез-

невими статтями: на писаря, військових суддів, усіх полковників, осавулів військових і полкових призначалося по млину для прогонування як особам, що мають великі витрати.

Варта уваги стабільність ієрархії козацьких службовців та їхнього матеріального забезпечення, рівень якого не змінювався понад півстоліття й ретельно фіксувався в усіх договорах Запорізького війська з московським царем – від Переяславської угоди Богдана Хмельницького 1654 року до Коломацької угоди Івана Мазепи 1687 року.

На особливу увагу з точки зору історії державної служби заслуговує державотворча діяльність гетьмана Івана Виговського, зокрема укладений ним у Гадячі 16 вересня 1658 року союзний договір з Річчю Посполитою. Суть угоди полягала в утворенні федерації трьох держав: Корони Польської, Великого князівства Литовського і Великого князівства Руського у складі Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств. Законодавча влада у Великому князівстві Руському мала належати Національним зборам, виконавча – гетьманові, який до смерті мав обиратися народом руським і затверджуватися королем польським. Передбачалася наявність власної монети, власного суду й армії – 30 тис. реєстрових козаків і 10 тис. найманого війська, скасування унії, рівноправ'я римо-католицької та православної церков, заснування двох університетів, колегій, шкіл, друкарень [6].

Гадяцький договір не був реалізований, проте він є визначною пам'яткою державницької думки і права України. Важливим його положенням було право руського народу на утво-

рення власної публічної служби, однією з функцій якої визначався обов'язок слідкувати за дотриманням цього договору й відповідністю йому всіх інших актів права:

«А для кращої певності – тому, що гетьман з військом Зап.[орізьким] і ці воеводства, що були відірвалися, відкидають протекцію інших народів і добровільно як вільні до вільних, рівні до рівних і шановані до шанованих повертають, – тому для певнішого дотримання нинішнього акту король і Річ Посполита дозволяють народів руському [мати] особних канцлерів, маршалків і підскарбіїв з правами сенаторів й інші уряди народу руського.

Вони [канцлери] мають виконати присягу по роті урядників коронних з додатком такого пункту, що до нічого противного нинішньому актові вони своєї печаті не приб'ють, навпаки – пильнуватимуть, щоб нічого не робилося проти цього акту – в конституціях і декретах соймових, рескриптах задворних, привілеях й універсалах» [7].

Центральними органами виконавчої влади на теренах України за пізнішої козацької доби – упродовж 1709–1764 років – стали Генеральна військова канцелярія та Генеральна скарбова канцелярія. Остання являла собою вищий орган фінансового управління, що з 1660-х років під керівництвом генерального підскарбія організовував стягнення податків, їх збереження та управління видатками. Пізніше посаду генерального підскарбія було скасовано, а з 1728 року знову запроваджено, але вже під контролем російського уряду [8].

Генеральна військова канцелярія, керована генеральним писарем, протягом усього часу існування Гетьманщини органі-

зовувала виконання постанов генеральних і старшинських рад, законодавчих ініціатив гетьмана. У канцелярії розглядалися найважливіші справи адміністративного й військового характеру – звіти та листи полкової й сотенної старшини, справи міст, прохання та скарги окремих людей, провадилося дипломатичне листування, готувалися та виготовлялися гетьманські універсали, інші загальні та індивідуальні нормативні акти.

За часів Запорізької Січі створено чітку й розгалужену систему військових, адміністративних і судових посад

До важливих функцій Генеральної військової канцелярії належало адміністрування процесу передання справ під час зміни гетьмана. Про це свідчить, зокрема, повідомлення Генеральної військової канцелярії 1722 року про смерть гетьмана Івана Скоропадського та призначення наказним гетьманом чернігівського полковника Павла Полуботка.

У 1648–1720 роках це була канцелярія гетьмана, де виготовлялися та зберігалися державні акти, велося офіційне листування. З 1720 року кількома рішеннями Петра I Генеральну військову канцелярію реорганізовано в колегіальний виконавчий орган з одночасним обмеженням її повноважень на користь російської влади, що перебрала на себе ряд адміністративних функцій.

На місцевому рівні структура державної адміністрації відпо-

відала полково-сотенному військовому й адміністративно-територіальному устрою. Владні повноваження здійснювали полковники й сотники, які спиралися на полкову та сотенну старшину: полкових обозного, суддю, осавула, писаря й хорунжого та сотенних осавула, хорунжого й писаря.

Існувала мобільність між різними рівнями адміністративних посад: представників генеральної старшини часто призначали на посади полковників, а з посад полковників – до генеральної старшини, у межах полку або сотні теж відбувалося просування за службовою ієрархією.

Запорізька Січ також мала досить струнку й розгалужену систему військових, адміністративних і судових посад, службові особи на яких отримували платню з государевої казни. Повний штат «керівних службовців» у запорізьких козаків, за різними джерелами, становив 49, 118, 149 осіб [5; 6; 8].

Усіма військовими, адміністративними й судовими справами урядувала запорізька військова старшина, до якої входили військові начальники: кошовий отаман, військовий суддя, військовий осавул і військовий писар – і 38 курінних отаманів. Далі йшли військові служителі: підписарій, булавничий, хорунжий, бунчужний, пірначний, підосавулій, довбиш, піддовбиш, пушкар, підпушкарний, гармаш, толмач, шафар, підшафар, кантаржій і канцеляристи.

Вищою серед адміністративних була посада військового писаря, яка з'явилась у «козацькій республіці» у XVII столітті і яку, за свідченням видатного історика козацтва Дмитра Яворницького, можна порівняти із посадою генерального секретаря в західних урядах. Писар

90 років започаткування
державної служби в Україні

відав усіма писемними справами низового запорізького війська, розсилав накази по куренях, писав листи до різних госуларів і вельмож від імені усього війська, приймав усі укази, ордери, листи й цидули, що надходили в Січ від різних царствених, владних і простих осіб на ім'я кошового отамана й усього низового війська.

Значення військового писаря в Запорізькій Січі було дуже великим: багато хто з військових писарів впливали на настрій усього війська, багато хто тримали у своїх руках усі мотузки політики й суспільного життя свого часу. Такий вплив військових писарів пояснюється, зокрема, тим, що більшість із них залишалися на своїх посадах багато років незмінно. Відомо, що протягом 41 року (з 1734 до 1775-го) у Запорізькому війську змінилося лише чотири особи на посаді військового писаря. До них належав Іван Глоба – відомий за останнього кошового отамана Петра Калнишевського [5; 6; 8].

Зі скасуванням козацького державного устрою традиція української національної державної служби переривається майже на півтора століття, на короткий час відроджується тільки в першій чверті XX століття, щоби потім знову залишитися в історії більш як на 70 років радянської влади.

На жаль, лідери Української Народної Республіки доби Центральної Ради не приділяли достатньої уваги становленню та розвитку державної служби в Україні. В архівах збереглося небагато документів, за якими можна зробити висновки про її особливості.

Сам факт існування посад державних службовців підтверджується, зокрема, посвідченнями і списками урядовців

різних відомств, насамперед канцелярії Генерального писарства Української Народної Республіки, яке очолював генеральний писар – державний урядовець на становищі міністра. Відповідно до адміністративних традицій козацького урядування генеральний писар зберігав державну печатку й документи та засвідчував їх законність.

Зі скасуванням козацького державного устрою традиція української національної державної служби переривається майже на півтора століття

Посада існувала з 28 червня 1917 року до 22 січня 1918 року. За цей час генеральними писарями працювали П. Христюк і О. Лотоцький, обов'язки генерального писаря також виконував заступник генерального писаря І. Мірний. Коли в IV Універсалі 22 січня 1918 року Генеральний секретаріат реорганізовано в Раду народних міністрів, посаду генерального писаря перейменовано на державного писаря [9].

На особливу увагу заслуговує проект основного державного закону Української Народної Республіки, підготовлений урядовою комісією з вироблення Конституції УНР, 129-й артикул якого передбачав, що закон для державних службовців (служба прагматика) визначить їхні права та обов'язки, умови прийняття на державну службу, службові ранги, дисциплінарне поступування і спосіб їхнього матеріального забезпечення, включаючи і пенсію.

На жаль, у Конституції УНР, якій не судилося стати реалізованою, але яку все ж таки прийнято на останньому засіданні Української Центральної Ради 29 квітня 1918 року, немає жодної згадки про державну службу.

Попри суперечливі політичні оцінки Української Держави Павла Скоропадського, а також різне ставлення до цього періоду українського державотворення з боку істориків – від ідеалізації до категоричного засудження – з точки зору інституційного розвитку адміністративної системи й державної служби гетьманат П. Скоропадського був найбільш продуктивним й успішним серед інших форм і спроб утворення на території України національної держави в першій половині XX століття.

За недовгі сім з половиною місяців свого існування уряд гетьмана П. Скоропадського встиг розробити, прийняти, опублікувати й частково впровадити кілька законів, що регулювали питання організації та функціонування державної служби. Найбільшої уваги заслуговують Закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі від 30 травня 1918 року, Закон про нормальний розпис утримання службовців у центральних урядових установах цивільних відомств від 26 червня 1918 року, яким запроваджувалося десять класів посад державних службовців вищих та центральних органів виконавчої влади, та Закон про порядок призначення осіб на урядову службу від 24 липня 1918 року [10].

Однією з ключових центральних урядових інституцій Української Держави була Державна канцелярія, що складалася з юридичної ради, депар-

таменту законодавчих справ з термінологічною комісією, архівом та бібліотекою, окремого відділу кодифікації законів, департаменту загальних справ, секретаріату Ради міністрів та державної друкарні.

На чолі Державної канцелярії стояв державний секретар, який призначався наказом гетьмана. Важливо, що, як і в більшості тогочасних та в усіх сучасних європейських державах, державний секретар не входив до складу уряду, але в усіх його засіданнях він брав постійну участь з правом дорадчого голосу. Під час розгляду Радою міністрів проектів законів, розроблених Державною канцелярією, йому надавалося право вирішального голосу.

Державний секретар користувався всіма службовими правами міністра, мав трьох заступників (товаришів) та відповідний штат урядовців при собі для доручень. Він керував розробленням та внесенням на розгляд Ради міністрів проектів основних законів Української Держави, а також проектів тих урядових розпоряджень, що за своїм змістом не належали до виключної компетенції окремих міністерств; посвідчував своїм підписом усі закони, ухвалені Радою міністрів та затверджені гетьманом, а також усі постанови, що оголошувалися від імені уряду; уносив на його розгляд усі законопроекти, розроблені міністерствами, зі своїми міркуваннями до них; подавав на затвердження гетьманові законопроекти, ухвалені Радою міністрів, а також накази на призначення осіб, які за законом призначалися гетьманом; керував загальними справами Ради міністрів [11; 12]. Найбільш яскравою постаттю на посаді державного секретаря Української Держави був Ігор Кістяківський – один

з «яструбів» Скоропадського, його важлива опора у справі державної розбудови (пізніше він зайняв посаду міністра внутрішніх справ).

Великого значення державній службі слідом за Павлом Скоропадським надавав і Симон Петлюра. Розуміючи її роль у забезпеченні цілісності держави та її функціонуванні, він як голова Директорії затверджує два закони, ухвалені Радою народних міністрів, від 29 травня та 4 серпня 1920 року. Перший з них – «Про поліпшення матеріального стану

**З точки зору
інституційного
розвитку
адміністративної
системи
й державної служби
гетьманат
П. Скоропадського
був найбільш
продуктивним
й успішним**

служачих місцевих державних установ, що підлягають Українській Народній Республіці» – тимчасово збільшував у 5 разів установлені в УНР оклади основного утримання службовців місцевих державних органів, а також оклади основної платні вільнонайманих службовців. Другий ухвалював «Тимчасові правила про призначення пенсій та допомог бувшим служачим державних установ У. Н. Р. та родинам цих служачих». Важливим свідченням європейського бачення основ організації державної служби в Україні є збереження посади державного секретаря як члена Ради народних міністрів – що важ-

ливо – з правом дорадчого голосу [12; 13].

В УРСР не було державної служби в сучасному європейському розумінні. Її підміняла система партійно-державної номенклатури, створена під керівництвом Йосипа Сталіна й уперше оформлена 12 листопада 1923 року постановою Оргбюро ЦК РКП (б) у вигляді двох списків номенклатурних посад. Перший (номенклатура № 1) містив 3 500 посад, призначення на які здійснювалися лише в ЦК РКП (б), другий (номенклатура № 2) – 1 500 посад, на які відомства самі призначали службовців після попереднього повідомлення ЦК і погодження з його обліково-розподільчим відділом [13].

Губкомам, крайкомам і центральним комітетам національних компартій було запропоновано виробити номенклатуру посад місцевих органів, призначення на які здійснювалися за погодженням з місцевими партійними органами, що й затверджували їх.

Номенклатура в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, включала не лише партійних працівників та керівний склад державних установ, але й виборних посадовців – депутатів Верховної Ради УРСР, за номенклатурою призначали й керівників громадських організацій. У такий спосіб здійснювався тотальний контроль комуністичної партії над усіма державними й суспільними інститутами України.

Як правило, номенклатурні працівники виконували переважно функції загального політичного й організаційного керівництва, оскільки їх просування за службовою ієрархією визначалося не стільки професійною підготовкою й досвідом, скільки суто політичними критеріями. Номенклатура швидко

90 років започаткування
державної служби в Україні

стала найважливішою частиною державної машини, оплотом режиму й водночас самос-

**В УРСР не було
державної служби
в сучасному
європейському
розумінні.
Її підміняла система
партійно-державної
номенклатури**

тійною силою, що панувала над суспільством. Ця соціальна верства міцно пов'язала своє матеріальне благополуччя з державною власністю, що не лише не завадило, але й допомогло їй узяти активну участь у приватизації 1990-х років.

Створена практично в умовах надзвичайного стану й налаштована на жорстку ієрархію партійно-радянська номенклатура виявилася нездатною протистояти викликам 90-х у минулому сторіччі, пов'язаним з демократизацією. Проте 70-річний досвід її панування над українським суспільством значною мірою заважає й сьогодні розрізнити приватний і публічний інтерес, відділити владу від бізнесу, а політичну діяльність від державної служби.

Україна стала першою з країн колишнього СРСР, яка прийняла закон про державну службу (1993 року), встановивши таким чином особливий правовий статус осіб, уповноважених на виконання функцій держави – державних службовців. І хоча закон не був досконалим і скоріше унормовував перехідний період з усіма його складнощами і протиріччями, сам факт інституціоналізації в Україні державної служби є важливим етапом українського державотворення.

Конституція України, прийнята 1996 року, дала новий поштовх до точнішого правового регулювання державної служби. Хоча Основний закон не містить критеріїв для визначення статусу державної служби та публічних посад, а також не запроваджує різниці між політичною й адміністративною сферами, як це практикується в конституціях більшості європейських країн, він установлює для громадян України право рівного доступу до державної служби, а також необхідність визначення основ державної служби виключно законом [14].

**За допомогою
номенклатурних
призначень
здійснювався
тотальний контроль
комуністичної партії
над усіма
державними
й суспільними
інститутами
України**

Суттєвим недоліком у правовому регулюванні державної служби в Україні тепер є те, що воно не визначає важливих конституційних функцій, властивих державній службі в інших демократичних країнах, зокрема таких, як забезпечення цілісності держави, стабільності та безперервності надання публічних послуг, захист публічного інтересу й гарантування законності у здійсненні державного управління.

Експерти Європейської Комісії й Організації економічного співробітництва та розвитку, які проводили 2006 року незалежне оцінювання державного управління за методикою

(SIGMA), що використовується для країн – кандидатів на членство в ЄС, серед недоліків української державної служби назвали те, що державним службовцям не дозволяється опиратися неправомірним наказам або розпорядженням їхніх керівників, що законодавство не захищає обов'язок державних службовців дотримуватися законності, а скоріше сприяє їхній особистій або політичній відданості своїм керівникам. Незалежні експерти вважають: ситуація погіршується тим, що українська адміністрація має тенденцію працювати на імпульсі спеціальних розпоряджень (доручень), а не загальних правил, і тому один з конституційних обов'язків державних службовців, а саме захист і охорону законності в адміністративних діях і рішеннях, українська правова система ігнорує.

Унаслідок часткового регулювання державної служби Кодексом законів про працю одним з рудиментів радянської правової системи в сучасній Україні розмитою лишається межа, що має розділяти публічне і приватне право в демократичній державі.

Чинний Закон України «Про державну службу» характери-

**Україна стала
першою з країн
колишнього СРСР,
яка прийняла
закон про
державну службу**

зується нечітким визначенням сфери державної служби, підтримкою поєднання на одних посадах політичних й адміністративних функцій. Він не може забезпечити належного

професіоналізму державних службовців, їхньої політичної неупередженості, рівного доступу громадян до державної служби, не гарантує приймання на державну службу найкращих претендентів, необхідної суспільству якості послуг, що надаються державними службовцями, не створює надійного правового захисту державних службовців, а також достатнього рівня їхнього матеріального забезпечення [15].

Ці та інші проблеми державної служби дасть змогу вирішити новий Закон України «Про державну службу», публічну роботу над проектом якого Головне управління державної служби веде з 2005 року. Політичною рамкою для законопроекту стала Концепція розвитку законодавства про державну службу в Україні. Участь у його розробленні взяли провідні українські та іноземні експерти. Проект закону погоджений з усіма міністерствами України, він пройшов незалежну експертизу й отримав високу оцінку в Раді Європи, Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародній організації праці та ін. Основні положення проекту цього закону (нову редакцію) схвалено урядом України.

Головна ідея законопроекту – професіоналізація державної служби через її департизацію, захист від політичного впливу та забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці.

структури заробітної плати державного службовця та її відносного мінімального рівня.

**Головна ідея
нової редакції
Закону України
«Про державну
службу» –
професіоналізація
державної служби
через її
департизацію,
захист від
політичного впливу
та забезпечення
конкуренто-
спроможності
на ринку праці**

Прийняття закону, що відповідає Конституції України та європейським принципам, стане важливим кроком у державній розбудові й слугуватиме як внутрішнім інтересам суспільства й держави, забезпечуючи нову якість державного управління, так і зовнішньополітичним цілям української нації, спрямованим на інтеграцію з Європейським Союзом.

Список використаних джерел

1. Рыбаков, Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. / Борис Александрович Рыбаков. – 2-е изд., доп. – М. : Наука, 1993. – 565 с.
2. Крип'якевич, І. П. Галицько-Волинське князівство / Іван Крип'якевич ; Ін-т українознавства НАНУ ; відп. ред. Я. Д. Ісаєвич. – 2-ге вид., змін. і допов. – Л. : Ін-т українознавства, 1999. – 220 с.
3. Галицько-Волинський літопис : дослідження / за ред. М. Ф. Котляра. – К. : Наук. думка, 2002. – 400 с.

4. Литовський статут 1588 року : список XVIII ст. // НБУВ, ф. 1, № 213.

5. Історичні постаті України : іст. нариси : збірник / упоряд. О. В. Болдирев. – О. : Маяк, 1993. – 384 с.

6. Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. / Ін-т історії України НАНУ ; НДІ козацтва ; ред. кол. : В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К. : ВД Києво-Могилян. акад., 2006–2007. – Т. 1. – 2006. – 800 с. ; Т. 2. – 2007. – 724 с.

7. ЦДІАК, ф. 221, оп. 1, спр. 186, арк. 1–4.

8. Яворницький, Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д. І. Яворницький ; ред. кол. : П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1990–1993. – Т. 1. – 1990. – 581 с. ; Т. 2. – 1990. – 557 с. ; Т. 3. – 1993. – 557 с.

9. Історія державного управління України : термін. слов., зб. док. і матеріалів (XII–XX ст.) / С. М. Кошак, Л. В. Покрова, Р. Б. Воробей, І. І. Тищенко ; ред. Н. Р. Нижник ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : НАДУ, 2004. – 400 с.

10. Слюсаренко, А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Знання, 1993. – 192 с.

11. Полонська-Василенко, Н. Д. Історія України : у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року / Наталія Полонська-Василенко. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 1995. – 608 с.

12. Яневський, Д. Б. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки / Данило Яневський. – К. : Дух і літера, 2003. – 767 с.

13. Гимпельсон, Е. Г. Формирование советской политической системы : 1917–1923 гг. / Е. Г. Гимпельсон ; Ин-т рос. истории РАН. – М. : Наука, 1995. – 232 с.

14. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. : № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Зі змінами ; ост. ред. 16 квіт. 2008 р.

15. Про державну службу : Закон України : прийнятий 16 груд. 1993 р. : № 3723-XII // Голос України. – 1994. – 5 січ. – Зі змінами ; ост. ред. 22 трав. 2008 р.

90 років започаткування
державної служби в Україні

ОРГАНІЗАЦІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

АНЖЕЛА СЕРЕДА,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії і теорії держави
та права юридичного факультету
Запорізького національного університету

Державна розбудова – складний і суперечливий процес із багатьма проблемами та неоднозначністю їх вирішення. Питання створення ефективної моделі збалансованих державно-управлінських відносин поставало перед українським народом протягом усього періоду його існування. Динамічні процеси становлення та розвитку інститутів державної влади на сучасному етапі мають свою історичну традицію.

Початок XX століття збудив в Україні багатовікові прагнення мати свою державу. З появою Центральної Ради за-

вершився перший етап українського державотворення. Наступним періодом розбудови незалежної української державності став Гетьманат. Стабілізувати ситуацію в країні на той час могла людина, яка б сконцентрувала у своїх руках усю повноту влади, урахувуючи, що політичні й соціальні сили не підтримували повернення до старих часів монархізму.

На зміну форми правління найбільше вплинули: співвідношення соціальних та політичних сил, державницькі традиції, внутрішні та зовнішні фактори. Усі ці обставини призвели до появи постаті національного

символу сильної влади – гетьмана.

Як і всі українські уряди доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років, гетьманат носив характер експерименту. Українська Держава Павла Скоропадського базувалася на переплетінні монархічних, республіканських і диктаторських засад. Таке поєднання повинно було сприяти підвищенню рівня керованості державою, що відповідало інтересам суспільства.

Для реалізації політичної програми гетьман насамперед реформував державний механізм. Він зазначав, що спочатку не думав про відновлення в Україні гетьманства, а тільки про дуже коротку диктатуру – до того часу, поки вдасться сформувати більш помірковану владу [1].

Декларована Скоропадським ідея сильної влади заради політичних і соціальних реформ утілилась у затверджених ним 29 квітня 1918 року *Законах про тимчасовий державний устрій України*. Проте документ був недосконалим, оскільки в ньому не йшлося про розподіл влади на законодавчу, виконавчу й судову та не зазначалося про джерело влади в Україні. Вся державна влада була сконцентрована в органах державного управління [2].

Специфічною рисою моделі державного управління Української Держави було домінування **гетьмана** над іншими державними установами. У першому розділі «Про гетьманську владу» законів закріплені виключні повноваження гетьмана на верховне управління всією державою. Він затверджував та санкціонував закони, призначав та звільняв голову уряду та інших урядовців, затверджував за поданням голови уряду міністрів Ради міністрів, розпускав уряд

у повному його складі, представляв Українську Державу на міжнародній арені, був верховним головнокомандувачем армії та флоту, оголошував військовий та надзвичайний стан у країні або в окремих її областях, милував засуджених, зменшував термін покарання або звільняв від кримінального переслідування та суду [2].

**Початок
XX століття збудив
в Україні
багатовікові
прагнення мати
свою державу.
З поваленням
Центральної Ради
завершився перший
етап українського
державотворення.
Наступним періодом
розбудови
незалежної
української
державності став
Гетьманат**

Павло Скоропадський виконував зазначені повноваження тимчасово, тобто до скликання Державного Сейму. Маючи на меті реалізацію цього принципу, гетьман у своїх грамотах від 29 квітня та 22 жовтня 1918 року наголошував на необхідності скликання Сейму, а Рада міністрів у листопаді 1918 року затвердила склад комісії з розроблення відповідного закону. Скликання Сейму планувалося в січні 1919 року [2].

Із загостренням ситуації в країні постала проблема щодо забезпечення її керівництвом у разі непередбачених обставин. Тому 1 серпня

1918 року був прийнятий *Тимчасовий закон про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави ясновельможного пана гетьмана всієї України*. Закон передбачав перехід влади до Колегії верховних правителів держави, яка складалася з трьох осіб. Одну з них – голову колегії – призначав заздалегідь сам гетьман, другу – Державний Сенат, третю – Рада Міністрів. Колегія мала право вирішувати всі питання, що відносилися до компетенції гетьмана, крім питань про зміну законів, викладених у грамоті від 29 квітня 1918 року. Рішення приймалися більшістю голосів [2]. Механізм цього закону було задіяно лише один раз, коли П. Скоропадський перебував з державним візитом у Німеччині, тоді колегію очолював голова Ради міністрів Ф. Лизогуб.

Таким чином, керуючи державою фактично одноосібно, виступаючи у внутрішній і зовнішній політиці як глава Української Держави, будучи формально незалежним у своїй діяльності, гетьман у певному розумінні уособлював собою державу. Видатний державний діяч В. Винниченко зазначав, що деякі українські політичні сили пропонували розглядати гетьмана як тимчасового президента України [3]. Але, зрозуміло, що порівняння гетьмана з президентом є перебільшенням.

Для здійснення своїх повноважень гетьман мав розгалужений апарат, який складався з трьох підрозділів: штабу, головної квартири та канцелярії.

Тимчасові штати штабу гетьмана були затверджені в липні 1918 року. Вони склалися з таких частин: осіб біля гетьмана, гетьманської похідної канцелярії, гетьманського коменданта

і гетьманського господаря. На штаб покладалися такі завдання: проведення ділового листування, інформування про політичну та економічну ситуацію в Українській Державі та за її межами, гарантування особистої безпеки гетьмана, нагляд за політичними партіями та опозиційними силами, організація місцевих та закордонних поїздок гетьмана, ведення архівної справи, вирішення кадрових питань у головній квартирі гетьмана (призначення та звільнення службовців, а також переведення та відпустки).

До основних обов'язків канцелярії, що охороняла всю адміністрацію гетьмана, входило діловодство та приймання скарг і прохань, які розглядав П. Скоропадський. Очолював канцелярію генеральний писар. Він супроводжував гетьмана на ділових зустрічах, прийомах, нарадах, військових оглядах [4].

Законами про тимчасовий державний устрій України визначалися функції **Ради міністрів**, що уособлювала і законодавчу, і виконавчу владу. Уряд спрямовував та об'єднував роботу окремих державних установ у питаннях законодавства, розробляв законодавчі акти з державного управління. Голова Ради міністрів* та міністри звітували перед гетьманом про конкретну ділянку роботи та діяльність кабінету в цілому [2].

Рада міністрів складалася з 13 міністерств: внутрішніх справ, військових справ, закордонних справ, судових справ (юстиції), земельних справ, продовольчих справ, релігійних справ, народного здоров'я, праці, освіти, торгу й промисловості, фінансів, шляхів. Міністерства мали різнопланову й водночас типову внутрішню

структуру. Вони поділялися на департаменти, що у свою чергу складалися з відділів. При міністерствах функціонували також самостійні підрозділи (головні управління, головні інспекції тощо). Зокрема, при Міністерстві юстиції діяли: Головне управління місцями ув'язнення та Головна інспекція по пересиланню в'язнів. Крім функціонально-галузевих підрозділів до структури міністерств входили організаційно-адміністративні відділи. Так, відділи персонального складу займалися кадровими справами та вирішували питання щодо службової відповідальності урядовців [5].

Виходячи з компетенції та повноважень уряду, можна зробити такі висновки: Рада міністрів – колегіальний орган, який координував загальнодержавні програми й узагальнював законодавчу ініціативу міністерств та окремих відомств; голова Ради міністрів підбирав кандидатів на міністерські посади й головував на засіданнях уряду; міністри несли відповідальність тільки перед гетьманом; П. Скоропадський сам ухвалював рішення про довіру чи недовіру урядові в повному складі. Але разом з тим свої накази та розпорядження він повинен був погоджувати з головою уряду або з міністром, який відповідав за певну сферу державного управління.

Голова Ради міністрів мав власну канцелярію, до якої входили: державний секретар і його товариші, юридична рада, департамент законодавчих справ, відділ кодифікації законів, друкарня. Державна канцелярія керувала всіма справами, що надходили на вирішення й розгляд до Ради міністрів, вела листування з міністерст-

вами, начальниками відомств і представниками іноземних держав. Таким чином, Державна канцелярія відігравала важливу роль у розробленні нормативних актів та узгодженні позицій відомств.

Одночасно з Державною канцелярією діяв ще один підрозділ уряду – Управління справами Ради міністрів, що складалося з канцелярії, департаменту преси, державного телеграфного агентства, господарського департаменту та департаменту законодавчих справ. Очолював управління державний секретар, який призначався гетьманом.

Для полегшення роботи уряду 25 травня 1918 року створено **Малу Раду міністрів**, до складу якої входили товариші, або заступники, міністрів. Очолював цей орган один з міністрів або його товариш за призначенням уряду. Мала Рада міністрів обговорювала законопроекти в першому читанні, розглядала адміністративні пропозиції міністерств, що не потребували взаємної згоди відомств у письмовій формі, а також питання, пов'язані зі штатом і кошторисом міністерств, інші справи, передані на розгляд Радою міністрів [6]. Мала Рада міністрів була одним із прогресивних органів державної влади, створених в добу Гетьманату. Її діяльність дала можливість Раді міністрів сконцентрувати увагу лише на стратегічних державних напрямках.

За часів Української Держави важливим було питання організації проходження державної служби. Систематизація та впорядкованість інституту державної служби України відбулися саме в цей період. Усі державні службовці поділялися на класи за посадою й пенсійним забез-

* Посада голови Ради міністрів була вперше визначена як отаман-міністр.

печенням. На посади першого і другого класів призначав лише гетьман. Посади третього класу обіймали згідно з наказом, підписаним гетьманом, відповідним міністром і державним секретарем; посади четвертого класу – згідно з наказом, засвідченим гетьманом і відповідним міністром; посади п'ятого класу – згідно з наказом відповідного міністра, після погодження з гетьманом поданих списків. Державні службовці шостого класу затверджувалися міністром. Заміщення на посади сьомого класу й нижче регламентувалося порядком, установленим у кожному окремому відомстві особисто міністром. Звільнення відбувалося в такому ж порядку, як і призначення [2, 5].

У період Гетьманату робилися спроби створити ефективний апарат контрольної служби. З вересня 1918 року набув чинності закон «Про тимчасову організацію державного контролю», що передбачав проведення ревізійної діяльності контрольними органами, незалежно від інших установ, за винятком законодавчих. Очолював державний контроль генеральний контролер, який мав ранг міністра.

Затверджений гетьманом 8 липня 1918 року закон «Про утворення Державного Сенату» визначав структуру органу, вимоги до кандидатів на посади сенаторів і порядок їх призначення. Згідно із законом, президент, який очолював вищу судову інстанцію, і сенатори затверджувалися Радою міністрів та призначалися наказом гетьмана. **Сенат** поділявся на генеральні суди: адміністративний, цивільний і карний. Продовжили свою роботу судові палати [5, 7].

Крім того, сенатори могли призначатися на посади міні-

стра, товариша міністра чи державного секретаря. Це є свідченням поєднання судової та виконавчої влади.

Таким чином, в Українській Державі Павла Скоропадського, яка проіснувала лише сім з половиною місяців, створено специфічну модель державного механізму. На формування та діяльність органів державної влади цього періоду впливали як внутрішні (напружені відносини з опозиційними політичними силами, не вирішені проблеми в соціальній сфері, діяльність каральних загонів, пов'язана з німецькою окупацією), так і зовнішні (боротьба з більшовиками, виконання зобов'язань Берестейського мирного договору щодо продовольчих поставок до Німеччини та Австро-Угорщини) фактори.

Одна з головних рис доби Гетьманату – концентрація всієї повноти влади в органах державного управління. У політичній системі держави не було представницького законодавчого органу, а юридично незалежна судова влада підпорядковувалася центральним державним установам.

Пріоритетну роль у системі державного управління відіграв гетьман, повноваження якого поширювалися на сферу законодавчої, виконавчої та судової влади. Вищі органи влади мали нескладну структуру і вирішували широке коло питань. Основне завдання державних органів полягало в стабілізації ситуації в країні й створенні умов для побудови нової моделі державного та суспільного устрою. Така система державного управління у формі гетьманату була найбільш ефективною в перехідний період.

Дослідження гетьманату є актуальним і в теперішній час,

який фактично повторює минулу історію. Адже перешкоди на шляху утвердження сучасної України як незалежної держави багато в чому такі самі, як в період Павла Скоропадського: нездатність політичної еліти дійти спільної думки, її не вміння провести вдалі реформи й цим самим покращити життя народу. Важливою змістовною подібністю минулого й сьогодення є пошук форм і засобів формування української державності, відчайдушні спроби зрушити з місця побудову цивілізованого громадянського суспільства, навіть в умовах протистояння рушіїв суспільного прогресу.

Список використаних джерел

1. *Скоропадський, П. П.* Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський; голов. ред. Я. Пеленський. – К.; Філадельфія: Ін-т укр. археографії та джерелознавства та ін., 1995. – 493 с.
2. *Хрестоматія з історії держави і права України* / за ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. – 333 с.
3. *Винниченко, В. К.* Відродження нації / Володимир Винниченко. – К.: Політвидав України, 1990. – Т. 3. – 542 с.
4. *Яременко, О.* Система центральних органів державного управління Української Держави (квітень–грудень 1918 р.) / О. Яременко // Вісн. Укр. акад. держ. упр. при Президенті України. – 1999. – № 4. – С. 41.
5. *Копиленко, О. Л.* Держава і право України: 1917–1920 / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
6. *Мироненко, О. Л.* Верховне управління Українською Державою (квітень–грудень 1918 р.) / О. Л. Мироненко // Правова держава. – 1995. – Вип. 6. – С. 127–128.
7. *Землянська, В. В.* Судове законодавство гетьмана Скоропадського / В. В. Землянська // Закон і бізнес. – 1999. – 15 трав. – С. 36.

90 років започаткування
державної служби в Україні

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ І ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ

ГЕОРГІЙ ПАПАКІН,
доктор історичних наук,
начальник управління інформації
та міжнародного співробітництва
Державного комітету архівів

Сучасна українська історіографія успішно пододала марксистсько-сталінські догми щодо «вирішальної ролі народних мас в історії» й натомість дедалі більше уваги приділяє аналізу значення видатної особи в переломні епохи. Значний доробок у цьому напрямі мають обидва відтинки української історіографії: материкової та діаспорної.

Зі зрозумілих причин особлива увага приділяється особистісному факторові при дослідженні подій доби національно-визвольної боротьби ХХ століття. Адже саме вони мали своїм наслідком відновлення незалежності сучасної України. Грушевськознавство практично вже набуло офіційного статусу окремого напрямку історичної науки зусиллями Л. Винара і цілої групи науковців з України (І. Гирич, О. Копиленко, Р. Пиріг та ін.). З більшими труднощами, але наполегливо набирають ваги наукові дослідження життя та діяльності С. Петлюри (варто згадати останні праці С. Литвина), інших діячів визвольної боротьби (на жаль, поки що за рахунок публікації минулого доробку діаспорних істориків і в дуже малій мірі вчених України материкової).

Однак цей об'єктивний процес має поки що однобічний

характер. Він досі не привів до створення повноцінної картини політичного життя України у ХХ столітті крізь долі й діяльність найвизначніших національних лідерів. Зокрема картина подій 1917–1921 років все ще хвибує через практичну відсутність досліджень життя та боротьби діячів ліберально-консервативного сегмента українських політичних кіл, найяскравішим уособленням якого певний час був Павло Петрович Скоропадський, гетьман України (29 квітня – 14 грудня 1918 року) та лідер державницько-монархічного руху в еміграції.

За радянських часів ця постать взагалі була табуйованою, а нині, якщо гострота критики на адресу останньої дещо і знижується й виклад поступово набуває ознак наукового, а не публіцистичного, то замовчування ролі П. Скоропадського в подіях 1917–1921 років триває й надалі. Достатньо згадати синтетичне дослідження В. Солдатенка з історії української революції [1], де майже на 1000 сторінках ґрунтовного аналізу подій і діячів того періоду при всій традиційно негативній оцінці Гетьманату не знайшлося місця для хоча би стислої характеристики особистості самого гетьмана.

Завдяки ентузіазмові невеличкої групи науковців, які

провели вже три міжнародні конференції, присвячені Українській Державі 1918 року та її керівникові, видрукували в Україні його спогади за період 1917–1918 років, історична об'єктивність намагається проторувати собі шлях, але й досі її здобутки не стали значними. У матеріалах згаданих конференцій дослідження постаті Скоропадського займає відносно невелике місце, а академічне видання його спогадів не викликало, на жаль, тої реакції вченої громадськості, на яку сподівалися публікатори. Разом з тим є незаперечним факт досить частого цитування спогадів у працях, присвячених періоду Гетьманату.

Дослідженню життя й діяльності Павла Скоропадського присвячено декілька популярних та наукових розвідок, які, на жаль, не змогли повно та об'єктивно висвітлити їх [2–8]. Тому просто нагальною стає потреба показати його справжнє місце в бурхливих подіях 1917–1921 років, що зрештою призвели до нищівної поразки визвольної боротьби народу України на тлі переможного відвоювання незалежності більшістю західних окраїн колишньої Російської імперії: Фінляндії – на півночі, Естонії, Латвії та Литви – на північному сході, Польщі – на заході.

Не зайвим буде нагадати, що в усіх названих державах процес здобуття суверенітету виявився тісно пов'язаним з визначними постатями національного консервативного табору, рішучим приборканням соціалістичної демократії і збройною боротьбою проти її інтернаціонального лівого крила, що спиралося на підтримку Радянської Росії. Імена К. Г. Маннергейма та К. Свінхувуда, фон дер Гольца, А. Сметони, К. Пятса, Й. Пілсудського назавжди впи-

сані в історію цих країн, адже вони стали національними героями-державотворцями. Оскільки даний процес на уламках Російської та Австро-Угорської імперій 1917–1921 років мав усі ознаки статистичної закономірності, то лишається констатувати безпосередній зв'язок між поразкою української революції й витисненням з національного табору від кінця 1918 до 1921 року правих сил, їх лідера і прапора – гетьмана

Гетьман Павло Скоропадський

Скоропадського. Таким чином, його постать набуває виняткового значення й потребує ґрунтового вивчення й висвітлення.

Аналіз ролі Павла Скоропадського у творенні незалежної України варто почати із січня 1917 року, коли він отримав термінове призначення командувачем розміщеного на Волині 34-го армійського корпусу Південно-Західного фронту. Цим був започаткований процес його повернення до українського минулого та шлях у національне майбутнє, хоча молодий генерал ще не усвідомлював того.

У першому офіційному біографічному нарисі про гетьма-

на, надрукованому 1918 року російським журналістом А. Мальяревським (Сумським), ці події описувалися як справжній подвиг – приборкання першого значного виступу солдатів 1917 року – і, зокрема, наголошувалося, що «корпус був першим з повсталих за місяць до революції й останнім, який склав зброю після остаточного розкладу армії» [9].

Такими подіями зустрів Павло Скоропадський канун другої російської революції. Перша революція 1905–1907 років викликала в нього цілком природне обурення, різку критику вчинків народних мас та позиції інтелігенції й, зрозуміло, страх за долю родини. Цього разу генерал удався до ґрунтового аналізу рушійних сил і перспектив нової революції, що почалася петроградським заворушенням.

Він писав дружині 14 березня 1917 року, передрікаючи хід наступних подій: «Не маю сумнівів, що революція ще на самому початку. Тимчасовий уряд, який мені симпатичний, безсумнівно, є просто ширмою, фікцією, за ним виступає рада робітничих депутатів та солдатських депутатів, які в даний момент цілком систематично взяли за революціонізування мас, що їм вдається дуже добре <...> Центром усього є Петроград, Тимчасовий уряд буде зметено, і тоді настане анархія... Головне в тому, наскільки уряд сильний і на що він спирається. На мою думку, в нього немає ніякої точки опори. Візьме верх партія більшовиків або інша, що проповідує [принцип] „чим гірше, тим краще“».

Скоропадський вважав, що зречення імператора зняло з нього всі моральні зобов'язання перед старим режимом, якому служили принаймні п'ять попередніх поколінь його роду,

і тепер слід шукати місця в новому житті. Він закликав до цього й дружину: «...мені важко тобі вказувати, що робити, але я тебе благаю не сидіти, замкнувшись у своїй клітині дорогій, а слідувати за життям...» [10, арк. 73–74зв]. У іншому листі від 12 березня він радив дружині: «...не переживай старе, воно пішло, йди не з натовпом, а з кращими, розумними людьми держави за твоїм способом думання. Якщо в даний момент зупинитися, ти духовно загинеш. Еволюційуй і швидко. Я тут весь час проповідую офіцерам бути в цьому на висоті становища, а то, якщо стояти на місці, життя їх захлисне...» [10, арк. 5–7].

Щодо себе генерал писав однозначно: «Я зовсім не збираюся закопатися й оплакувати минуле, а взяти в тій або іншій формі найжвавішу участь у громадському житті, звичайно, важко сказати зараз, де і в якій формі». Проте вже із цього листа зрозуміло, що своє майбутнє генерал пов'язував з Україною: він радив навчати сина Данила української мови та натякав на власні плани «зробитися українцем» [10, арк. 5–7]. Звичайно, малося на увазі не етнічне походження, якого він ніколи не зрікався, а політична орієнтація.

На наш погляд, саме березнем 1917 року слід датувати зацікавленість майбутнього гетьмана українським політичним життям. Щоправда, у згаданому листі він визначає себе українцем «не дуже переконаним», що можна пояснити двоїсто: як здійснення лише першого кроку до справжнього українства або ж як визнання необхідності тісних зв'язків майбутньої України з Росією, тобто федералізму. Власне, такими федералістами впродовж всього 1917 року були всі вожді

національного руху – М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра та інші, за винятком хіба що М.Міхновського й маленької купки його прибічників. Усі провідні діячі Центральної Ради бачили майбутнє України лише в загальноросійському контексті.

Щодо майбутнього державного устрою Росії Павло Скоропадський мав свою думку. В березневих листах до дружини він стверджував: «Вірніше за все в нас буде республіка і дуже ліберальна, головна причина цього у відсутності кандидата на престол. Романови всім остогиділи, навряд чи буде Дмитро Павлович, я певен, буде республіка...» [11]. Така констатація не означала, що Скоропадський став переконаним республіканцем. Проте він приймав хід подій як цілком природний та жодним чином, на відміну від, наприклад, свого близького друга К.Маннергейма, не збирався йому опиратися.

Усе це дає підстави вважати, що якщо сам генерал на той момент і не плекав будь-яких власних гетьманських планів, переймаючись виключно військовими проблемами, то серед його знайомих і друзів такі думки стосовно нього вже зародилися. Характерно, що в обох випадках особи, які заводили з ним мову про участь у національному русі й гетьманство, були поляками [12]. Разом з фінами на той час вони належали до найсвідоміших представників націй, які вже підійшли до розбудови власних держав на уламках Російської імперії.

Павло Скоропадський мав товаришів по кавалергардському полку та військовій службі серед представників обох цих народів, ставився до них дуже прихильно. Тому, безперечно, висловлені ними думки щодо можливості відродження геть-

манату, якщо в дійсності й не були сприйняті генералом схвально, усе ж відклалися в його пам'яті. Достовірно ж відомо, що в листах, написаних весною 1917 року до дружини, якій він завжди довіряв найпотаємніші думки, такий сюжет не зустрічався. На наш погляд, абсолютно щиро писав він у мемуарах про свій шлях до українства: «Йшов я без честолюбних замислів, од етапу до етапу, поступово все більше і більше приймаючи той український світогляд, який і привів мене до ідеї української державності» [12, с. 10].

Служіння українській ідеї Павло Скоропадський уявляв собі на той час виключно у військовій сфері. Розбудова українського війська, хоча б у вигляді українізації власного корпусу, займала всі його думки і плани. Не торкаючись цього питання в цілому, спробуємо лише окреслити державотворчий аспект військового питання на початку революції та роль у ньому П. Скоропадського.

Значення національного війська у виборюванні незалежності яскраво засвідчив історичний досвід усього ХХ століття. Очевидним він був для багатьох націй і на його початку. Саме як зародок польського національного війська слід розглядати стрільців, які почали організовуватися ще з 1910 року, а в серпні 1914-го, сформувавши першу колону Війська Польського під командою Ю.Пілсудського, перетнули кордон Російської імперії. Ними стали також польські легіони у складі цісарсько-королівського війська та польські корпуси російській армії, чехословацький корпус з колишніх вояків австро-угорської армії і, нарешті, легіон українських Січових стрільців, який, на

жаль, не відіграв своєї ролі в історії України [13, 14].

У середовищі українських політичних сил підросійської України щодо цього питання єдності не спостерігалось. За влучним формулюванням Н. Полонської-Василенко, «в українському громадянстві позначилися два напрямки: національний з М. Міхновським на чолі, який стояв за створення власної армії, та соціалістичний з В. Винниченком – табір української революційної демократії, який вважав за непотрібне, навіть за шкідливе творення власної армії» [15, с. 465].

Плани М. Міхновського, переконаного самостійника та консерватора, уже в березні 1917 року зводилися, за свідченням близького до нього на той час В. Євтимовича, до таких пунктів:

«1. Перше наше завдання – це творити власну військову силу всіма засобами, які до того будуть надаватися.

2. Мусимо розвинути шалену агітацію серед війська – на фронті й у запіллі. Мусимо й будемо вимагати від командування, щоб виділило українців в окремі національні частини, як це зроблено для поляків. У разі спротиву – а він буде напевно – будемо творити частини, не питаючись. Ці частини будемо перекидати, коли не в Україну, то в кожному разі на ті fronti, що переходять через українські землі й одночасно – очищувати Україну від московської солдатні!

3. На час, коли склинемо з'їзд, мусимо вже мати під командою українські бойові частини – на фронті й у запіллі, і насамперед у Києві!

На військовому з'їзді, коли відтвориться відповідна атмосфера, мусимо її відповідно „нагріти“ – прокламуємо Україну самостійною державою.

4. В першу чергу з'їзд виділить зі свого складу військову владу – вибере гетьмана. Треба передбачати, що наші демократи спротивляться тому. Але гетьман зуміє, коли зайде потреба, спромогтися не лише на силу фактів, але й на факти сили!

5. Першим кроком гетьмана буде замиритися з осередними державами. Самостійна Україна не потребує воювати проти своїх природних союзників, навпаки, повинна з ними працювати. Для цього першого кроку нам і потрібно мати своє військо – хай невелике, але сильне духом» [16, с. 104–107].

Така довга цитата потрібна для з'ясування потаємних планів М. Міхновського, який бачив шлях до незалежності лише через військову силу, а також для розуміння ставлення до цих планів більшості українських соціалістів. Оскільки для них власна охлократична доктрина була дорожчою за незалежність України, вони зробили все для того, аби нейтралізувати зусилля Міхновського та його прибічників. На I Всеукраїнському військовому з'їзді їх фактично викинули з військового руху, провід яким перебрали В. Винниченко та С. Петлюра. Останнього обрали головою новоствореного Генерального військового комітету, що переймався забезпеченням культурницьких потреб вояків-українців. На всіх трьох військових з'їздах (а останній відбувся вже після Жовтневого перевороту в Петрограді) обговорювалися які завгодно питання, крім військово-організаційних. Більше того, останній з'їзд відповідно до соціалістичної доктрини II Інтернаціоналу про народ-військо висловився за ліквідацію постійної армії й заміну її народною міліцією [17].

Отже, замість творення національного війська, хай і всеєдині російської армії, українські соціалісти погодилися на українізацію певних військових частин, яка в їхньому уявленні полягала в суто культурницькій роботі. Справжня українізація, тобто надання частині виразно національного обличчя при збереженні її бойової міцності, була проведена тільки Павлом Скоропадським у 34-му армійському корпусі.

Комкор убезпечив себе всіма можливими дозволами Верховного головнокомандування, що згодом дало йому змогу аргументовано відбити напади нового головнокомандувача фронтом А. Денікіна, налагодив дієвий зв'язок з Генеральним військовим комітетом та особисто його головою С. Петлюрою, вжив заходів для отримання повноцінного поповнення (не тільки національно свідомого, але й боєздатного) і його вишколу, а також навчання старшинських кадрів. Він зосередив у корпусі талановитих та відданих командирів: начальника штабу корпусу Я. Сафонов, командувача 104-ї дивізії Я. Гандзюка, начальника його штабу М. Капустянського, командувачів полків А. Ніконова, Масалітінова, Г. Порохівського, Маєвського й інших, які прославилися під час визвольної боротьби або загинули в борні з більшовиками [18].

Ще перед початком українізації корпусу генерал чітко уявляв собі політичні наслідки цього процесу та його державотворчий аспект. У приватному листі до давнього знайомого Н. Раттеля, генерал-квартирмейстера Південно-Західного фронту, П. Скоропадський писав: «Якщо за справу взятися енергійно, міг би вийти дійсно хороший корпус у військовому

відношенні, але, звичайно, у політичному він, імовірно, потім в Україні відіграв би величезну роль – це треба враховувати. Що ж до мене, то я особисто, маючи прізвище українця, досить відоме в країні, для такої українізації підхожу, але я ні в які авантюри вдаватися не збираюсь...» [19, с. 330].

Цей лист, направлений абсолютно байдужій до української справи людині, повністю засвідчує відсутність у майбутнього гетьмана «комплексу Наполеона». На той час він не мав жодних намірів перебрати на себе управління країною. Власні амбіції генерала, якщо вони й відіграли тут певну роль, не простягалися далі військової сфери та необхідності боротьби з розкладницькими явищами в армії, носіями яких виступали більшовики.

Ставлення лідерів Центральної Ради до Павла Скоропадського не було однозначним і весь час коливалося від офіційної підтримки до потаємного бажання позбутися популярного воєначальника.

З одного боку, саме в колах Генерального військового комітету виникла ідея скористатися іменем генерала в інтересах українізації. А в жовтні 1917 року його кандидатура була офіційно висунута Генеральним секретаріатом на посаду командувача Київського військового округу замість українофоба полковника К. Обручова. Трохи пізніше, на військовому з'їзді Південно-Західного фронту в Бердичеві, П. Скоропадському влаштували гучну овацію та обрали почесним головою з'їзду в присутності В. Винниченка, С. Петлюри і М. Ковалевського.

З іншого боку, панічний жах у провідних діячів Центральної Ради викликала примара «українського Наполеона». Зокрема

В. Винниченко ще навесні 1917 року застерігав «свідоме громадянство» від «багнету», патетично стверджуючи, що на кінчиках багнетів можуть маяти не тільки червоні стяжки свободи, але й чорні пасма реакції, насильства, абсолютизму. Соціал-демократ М. Порш, який у грудні 1917 року замінив на військовій посаді С. Петлюру, дезінформував уряд: він подав у доповіді відомості про те, що ані в Києві, ані на Правобережжі, де командував П. Скоропадський, справи не йдуть добре та вихваляв полковника Ю. Капкана, командувача на Лівобережжі. За цим поданням авантюриста Ю. Капкана призначили головнокомандувачем української армії замість досвідчених генералів П. Скоропадського або В. Кирея.

Існування тоді таких настроїв підтверджують спогади Д. Дорошенка, на той час чернігівського губернського комісара, у яких він запевняє, що Центральна Рада боялася української армії не менше, ніж більшовиків: «...боялись, що, спираючись на неї, генерал Скоропадський зробить переворот і створить якийсь інший уряд, правіший, ніж Генеральний секретаріат Центральної Ради. Коли я скоро після нічної розмови прибув до Києва і спитав там у розмові Шинкаря, чому не використовують Скоропадського з його корпусом, то Шинкар мені відповів: „Боїмось, що він схоче стати гетьманом!“ Це саме я чув і від інших, в тім числі, здається, і від Петлюри» [20, с. 46].

Слід наголосити, що такі настрої соціалістичні лідери офіційно намагалися не оприлюднювати, тому даремно шукати в протоколах засідань Центральної Ради або Генерального секретаріату ясних указівок на це. Усе згодом роз-

крилось у мемуарах. Наприклад, у спогадах М. Грушевського, доведених до кінця 1917 року, ім'я майбутнього гетьмана згадане один раз у зв'язку з Вільним козацтвом, нібито використаним «для таких фашистських завдань різними реакційними націоналістами» [21, с. 130].

За цих умов щире бажання Павла Скоропадського захистити Україну від більшовицької навали лише військовими засобами виявилось приреченим на невдачу. Починаючи з жовтня 1917 року, коли комкор отримав від главковерха Н. Духоніна наказ виступити на фронт, а від Петлюри так і не дочекався чітких директив (той офіційно підтверджував наказ, а таємно через своїх емісарів підбурював солдатський комітет повести корпус на захист Центральної Ради – тобто хотів мати в Києві самих солдатів без корпусного отамана), він намагався протидіяти більшовицьким силам, не розраховуючи на вдячність українських соціалістів.

Об'єктивним фактом лишилася його перемога на найпершому етапі українсько-більшовицької війни (листопад-грудень 1917 року), замовчувана багатьма істориками через відсутність значних військових зіткнень з більшовицькими силами VII армії – 2-м гвардійським корпусом на чолі з Є. Бош і загонами, направленими з Могилева новим главковерхом Н. Криленком. Генералові вдалося вплинути на противника переконанням, агітацією та військовими демонстраціями, і він розсіяв більшовицькі загони на шляху до Києва. Проте вже наприкінці грудня, намагаючись зберегти хоча б залишки корпусу, свідомо знищуваного військовим секретарем М. Поршем, єдиний на той час рятівник незалежної України змушений був залишити своє з'єднання.

Невдалою вийшла його спроба сформувати широкий, але суто військовий антибільшовицький фронт з українських військовиків, польського й чехословацького корпусів, що знаходилися в Україні й підпорядковувалися французькому командуванню в особі генерала Табуї. Поляків турбувала лише доля магнатських маєтків на Правобережжі. Чехи та словаки мріяли про батьківщину і не бажали битися з більшовиками. Французького впливу виявилось недостатньо для створення такої коаліції.

Не спромігся Павло Скоропадський використати проти більшовиків і Вільне козацтво – добровільну напіввійськову організацію дрібних землевласників, військовим отаманом якої його обрали в жовтні 1917 року. Потенціал вільнокозацького руху був досить високим. Про це свідчить хід подій на іншій – північній – околиці колишньої Російської імперії. Фінський аналог Вільного козацтва – волонтерський корпус охорони краю Щюцкор, очолений другим і однополчанином П. Скоропадського К. Маннергеймом, – за півроку очистив країну від місцевих і російських червоногвардійців, відвоював незалежність Фінляндії, мир та існуючий державний лад [22]. На жаль, в Україні військовий отаман Вільного козацтва не отримав, як К. Маннергейм у Фінляндії, такої матеріально-фінансової допомоги, яка б дала йому можливість не бути заручником політичних сил, і тому не зміг діяти настільки блискучо, як того вимагала ситуація. До того ж вільні козаки виявилися менш керованими і більше зараженими більшовизмом, ніж щюцкорівці.

Увесь цей негативний досвід підштовхував Павла Скоропад-

ського до необхідності вдатися до суто політичних заходів. Тому, відкинувши всі інші авантюристичні пропозиції (очолити українські війська, які навесні 1918 року разом з німцями йшли на Київ, або стати військовим міністром чергового уряду УНР), він почав плекати ідею власної політичної акції, спрямованої на заміну найвищого керівництва держави й засад управління нею.

**Йшов я без
честолюбних
замислів, од етапу
до етапу, поступово
все більше і більше
приймаючи той
український
світогляд, який
і привів мене
до ідеї української
державності**

П. Скоропадський

Майбутній гетьман став уважно вивчати весь спектр політичних рухів, що діяли в Україні, у пошуках найбільшовищої альтернативи Центральній Раді. Відставний корпусний отаман зустрівся із самостійниками (Д. Донцов), хліборобами-демократами (В. Липинський, М. Міхновський, брати Шемети). Можна відзначити його контакти також з проросійським Союзом земельних власників (В. Кочубей, О. Вишневецький), польським Союзом землян (граф В. Грохольський) тощо. Очевидно, жоден із цих рухів не відповідав його сподіванням.

Він став думати про власну партію. Шлях розвитку подій навесні 1918 року уявлявся йому (за пізнішими спогадами)

таким: «Я сам не йшов свідомо до гетьманства, до якого мене підштовхували швидкоплинні події. Я не кажу, що не припускав, аби в Україні у майбутньому не було гетьмана, навпаки, я був переконаний, що це станеться, але я вважав, що попередньо буде створена партія, яка бачитиме порятunek Батьківщини в необхідності створення сильної влади в особі диктатора – гетьмана, і що цей диктатор проводитиме ті принципи, які б лягли наріжним каменем в основу партії; згодом ця партія, поширюючись і збільшуючись чисельно, створила б свої відділи по всій Україні, які б у свою чергу підтримали ідею гетьманства та його починання» [19, с.139–140].

Однак вести партійне будівництво в умовах 1918 року було неможливо тими темпами, які уявляв собі Павло Скоропадський. Навіть не встигнувши опрацювати як слід партійну програму, сформувати кістяк партії й зібрати справжніх однодумців, відставний корпусний отаман війська УНР самим ходом подій був примушений стати до керма незалежної України, яке майже добровільно випустила з рук українська соціалістична демократія, не вправившись із політичною кризою наприкінці квітня 1918 року.

Навряд чи гетьман, перебираючи на себе найвищу державну владу, мав готовий рецепт порятунку країни. Проте він уже бачив, чого не слід робити, і усвідомлював, що його попередники-соціалісти повністю скомпрометували себе в очах громадськості.

Державний переворот 29 квітня 1918 року й відновлення старовинної національної форми правління – гетьманату – на чолі з нащадком гетьманського роду П. Скоропадським стали

єдиним шляхом подолання системної суспільної кризи. Повалення Центральної Ради визнали закономірним фактично всі політичні сили країни, крім більшовиків та збанкрутілої партії українських есерів*.

Як висловився товариш державного секретаря М. Могилянський, за новим керівником держави стояли «усі антисоціалістичні елементи України, починаючи від великих поміщиків і закінчуючи дрібними земельними власниками-селянами, „хліборобами“, усі політичні партії, правіші за соціалістів, починаючи з кадетів. Це був досить згуртований антисоціалістичний блок без партійного різнобачення та без національного розбрату. За ним ішли і росіяни, і євреї, і українці, і поляки, і кадати, і октябристи» [23, с. 122].

Прихильно поставилися до нової влади дипломатичні та військові німецькі представники, які намагалися контролювати загальну ситуацію в Україні й уже розробили план військової ліквідації Центральної Ради (докладно про це йдеться в статті В. Дмитришина [24]**). Велику зацікавленість гетьманом виявили також представники австро-угорського командування і віденський двір. До того ж з новим главою держави підтримували зв'язок і представники Франції: спочатку генерал Табуї, а після приходу німців, коли офіційні резиденти Антанти вже не могли

відкрито діяти, їхні агенти в масонському русі. Гросмейстер Великої ложі України «З'єднані слов'яни» С. Моркотун увійшов до найближчого оточення Павла Скоропадського [19, 25–28].

Таким чином, можна стверджувати, що проголошення Української Держави 29 квітня 1918 року не викликало спротиву суспільства, за винятком мітингово-анархічних заходів, спровокованих українськими есерами. Навколо гетьмана об'єдналися практично всі політичні рухи, правіші за соціалістів: самостійники, хлібороби-демократи, представники російських політичних партій та союзів, польські громадські сили, впливові ділові кола, а також широкі непартійні маси землевласницького населення. Він користувався також зовнішньою підтримкою, причому як центральних держав, так і таємних представників Антанти.

Такий широкий спектр політичної підтримки, крім безперечного позитиву, ніс велику небезпеку. Адже кожна із цих сил вважала Павла Скоропадського своїм творінням або, за крилатим висловом німецького посла барона Мумма фон Шварценштайна, «лялькою в... руках» [29, с. 142]. Дещо подібне могли б заявити також керівники Протофісу чи Союзу земельних власників.

Проте гетьман від першого дня свого правління повів себе настільки гідно й гнучко, що

будь-які спроби справа чи зліва диктувати йому напрями політики ставали марними.

Згадаємо: генерал В. Гренер – головний аранжувальник німецької політики в Україні – хотів, щоби перший кабінет Української Держави складався з представників поміркованих лівих сил. Із цих причин він провів переговори з лідерами соціал-демократів, соціалістів-федералістів та іншими, які навіть настоювали на такому посередництві. І хоча згодом, намагаючись виправдатися хоча би перед собою, активний учасник цих подій С. Єфремов писав у щоденнику про вимушеність переговорів та своє скептичне до них ставлення [30], насправді обидві сторони дуже серйозно обговорювали умови участі соціалістів у новому уряді, розробили кілька політичних проектів, у тому числі й стосовно функцій самого гетьмана – як тимчасового президента, військового керівника абощо [31, 32].

Достатньо сказати, що в записнику лідера партії соціалістів-федералістів А. Ніковського серед нотаток за травень 1918 року, в яких зафіксовано хід переговорів з В. Гренером, наради лівих 1–2 травня, виступи на них того ж С. Єфремова, В. Винниченка та інших, відбито такі слова німецького генерала: «Побачимо. Може, Скоропадський не справиться, тоді буде окупація (з поділом). Грамоти Скоропадського ми не визнаємо. За „Закони“ (ідеться про

* Партія соціалістів-революціонерів була провідною в Центральній Раді, але вже на початку травня черговий з'їзд партії проголосив про саморозпуск.

** Узагалі ця публікація справляє двоїсте враження. З одного боку, вона ніби побудована за оригінальним листуванням генерала В. Гренера – дуже впливової особи серед німецьких військових. Але з іншого боку, листи переказуються, а не цитуються, і неможливо зрозуміти, що написав В. Гренер, а що належить перу В. Дмитришина. До того ж у статті наводяться такі відомості, які німецький генерал не міг подати через їх абсолютну абсурдність: що Павло Скоропадський та фельдмаршал фон Ейхгорн були одружені на сестрах (а, як відомо, дружина гетьмана О.П. Дурново не мала сестер), або що Павло Скоропадський очолював Союз земельних власників. Усе це змушує підходити до фактів, поданих у згаданій публікації, дуже обережно.

проголошені 29 квітня „Закони про тимчасовий державний устрій України“. – Авт.) Устимович уже пішов геть» [33].

У факті відставки першого отамана Ради міністрів Української Держави протягом першої доби його прем'єрства відбулася перша серйозна криза у стосунках німецького командування й гетьмана. Проте останнє слово у формуванні кабінету лишилося за Павлом Скоропадським. Він затвердив той склад Ради міністрів, який підготували йому 30 квітня – 3 травня виконуючий обов'язки прем'єра М. Василенко та прем'єр Ф. Лизогуб. Навіть у Міністерство закордонних справ було призначено Д. Дорошенка, проти якого, як австрофіла, рішуче заперечували німці. Єдина поступка для них полягала в тому, що з місяць він був не повноправним міністром, а керуючим міністерством. Ці два приклади (за бажанням їх кількість можна збільшити), на наш погляд, підтверджують ту думку, що гетьман являв собою політично самостійну постать. Він, звичайно, брав до уваги вектор політичних впливів, використовував їх у своїх інтересах, але ніколи не перетворювався на маріонетку (ляльку) в будь-яких руках.

Більше того, можна сміливо стверджувати, що гетьманська держава підхопила, продовжила й розвинула деякі політико-економічні напрацювання УНР. Зокрема йдеться про здобутки в розбудові держави, зовнішній політиці, вирішенні фінансових проблем, створенні воєнної доктрини, національно-культурному розвитку, розв'язанні церковного питання [34]. А в аграрній галузі гетьман намагався провести

справжню земельну реформу, спрямовану на створення широкого та впливового прошарку дрібних землевласників, яку мала здійснити ще Центральна Рада, але так і не спромоглася це зробити (на заваді стало засилля в ній українських есерів з їх доктриною «соціалізації землі», що не мала жодних коренів в Україні).

Наступне питання: засади якої саме політики переслідував гетьман, розбудовуючи Українську Державу? Чи насправді це була політична реакція – реставрація дореволюційного буржуазно-поміщицького режиму, на чому наголошували всі соціалісти (більшовики, українські есери, соціал-демократи, навіть соціалісти-федералісти)? Про це красномовно свідчать характеристики С. Єфремова гетьманської «Грамоти» 29 квітня 1918 року: «Недвозначний документ реакційного курсу» [30, с. 115]; В. Винниченка: «Це була просто вакханалія класової помсти, здирства, насильств і одвертого грабежу» [35, с. 16]; П. Христюка: «Найчорніша, найгіршого гатунку німецько-російська буржуазно-поміщицька реакція»; І з'їзду КП(б)У: «Германо-гетманская финансово-капиталистически-помещичья правящая контрреволюция» [36, с. 145], нарешті В. Леніна: «Реставрация буржуазно-помещичьего монархизма» [37, с. 322].

Фактично дослівно повторюють таку характеристику деякі сучасні дослідники, причому не лише непримиренні критики гетьманату (В. Солдатенко, О. Мироненко), але й «об'єктивісти» (В. Верстюк, Р. Пиріг). Дуже поширеною є точка зору на останній як на реалізацію національної консервативної ідеї*.

Зокрема І. Лисяк-Рудницький і самого П. Скоропадського вважає вихідцем з «представників української виразно консервативної думки та її епігонів» і, підкреслюючи тенденцію такого консерватизму без підпори в рідному громадянстві вироджуватися «у політичну і соціальну реакцію», називає гетьманат «державно-політичним відродженням українського організованого консерватизму» [38, с. 126–127]. Незважаючи на всю суперечність першій думці, друга є її логічним продовженням. Адже що таке консерватизм в умовах соціальної революції, як не повернення до минулого суспільного ладу (у нашому випадку – навіть до позаминулого), тобто реставрація.

Перед цією дилемою зупинився найкращий знавець того періоду Я. Пеленський, який у висновках був надто обережним і не дав свого визначення характеру гетьманської держави: «Діячі гетьманату, відстоюючи погляд, що приватна власність є основою цивілізації і культури, вважали введення системи, яку ми сьогодні називаємо соціальним ринковим господарством, тобто поміркованим капіталізмом, найкращою розв'язкою економічних проблем в Україні» [39, с. 10–11].

На нашу думку, більшість істориків не беруть до уваги суттєву світоглядну еволюцію П. Скоропадського впродовж усього життя й особливо періоду 1917–1920-х років, вважаючи погляди гетьмана й 1918 року суто консервативними. За нашим переконанням, П. Скоропадський на той час був прибічником ліберально-реформаторської доктрини, а кон-

* Див. численні праці В. Потульницького, С. Гелея, статті та розвідки В. Буравченкова, Я. Малика.

сервативні погляди розвинулися в нього пізніше, під впливом В.Липинського та в міру становлення гетьманського руху.

Згадаємо, що вже у квітні симпатії генерала були на боці Тимчасового уряду, який консервативним називали хіба що більшовики. Проект програми Української народної громади, декларації гетьмана 29 квітня й уряду 10 травня 1918 року, численні інтерв'ю й висловлювання глави держави незаперечно свідчили, що Українська Держава в особі перших урядовців намагалася впровадити в життя саме ліберально-реформаторські цінності: примат приватної власності, проведення радикальної аграрної реформи, забезпечення прав робітничого класу, свободу особи та сумління, недоторканність житла, введення представницького Державного Сейму тощо.

Що ж до реставраторства, то своє ставлення до минулого режиму генерал висловив ще напередодні перевороту у відповідь на заяви деяких представників Союзу земельних власників, які посилялися на досвід імперської Державної ради: «Із цією Державною радою і подібними установами докотилися ми до того, що переживаємо зараз революцію і безладдя, за грандіозністю і безглуздя проявів якої світ ще не бачив» [19, с. 162-163].

Стосовно місця гетьманату в революційних процесах його думка була однозначною. Він вважав, «що революція ще не закінчилася, що вона ще в повному розвитку і що гетьманство стало першим порухом у більш поміркований бік, більш природний і тому більш міцний» [19, с. 165].

Лібералізм був характерною ознакою персонального складу першого уряду Української

Держави. Майже всі міністри, не зважаючи на партійні або національні розбіжності, належали до одної суспільної верстви – ліберальної інтелігенції (земці, правники, університетська професура). За часів Російської імперії це був мозок суспільства, єдиний його прошарок, здатний ініціювати реформи. Жоден з міністрів (за винятком С.Гербея, який увійшов до уряду пізніше) не належав до царської адміністрації будь-якого рівня.

**Тільки стоячи
на самостійному
шляху, Україна
та Великоросія
зможуть установити
щирі, братерські
взаємовідносини**

П. Скоропадський

Більше того, переважна частина міністрів Української Держави, ангажованих у ліберально-визвольний рух, у той або інший спосіб зазнали утисків царизму. Жоден з них не був зацікавлений у дійсній реставрації минулого режиму. Характерно, що першим, здається, помітив ліберальний характер гетьманської влади член Спілки визволення України М.Троцький – видавець віденського «Вісника політики, літератури й життя», який у статті «Еволюція лібералізму на Україні» писав: «Зробитися самостійниками примусили лібералів не лише політичні обставини даного моменту, які спонукали їх перебрати провід у державі, а й інші соціальні та економічні чинники постійного характеру» [40, с. 313].

Ліберально-реформістський, а не консервативно-реставраторський характер влади геть-

мана засвідчували й октройовані ним «Закони про тимчасовий державний устрій України» – тимчасова конституція Української Держави. У цьому зв'язку історики залюбки цитують той фрагмент зі спогадів київського юриста А.Гольденвейзера, де останній з гумором писав про гетьманську конституцію: «...показалась мне подозрительно знакомой. Я взял из шкафа т. I, ч. I свода законов и начал сравнивать читаемое с Основными законами по изд. 1906 г. Оказалось, что за немногими отступлениями гетманская конституция воспроизводила эти Основные законы. Порядок и почти весь текст Основных законов 23 апреля 1906 г. был сохранен» [41, с. 37]. Але варто нагадати, що ці Основні закони – квазіконституція Російської імперії – були схвалені царем напередодні першого засідання Державної думи під тиском революційних подій 1905 року. Вони істотно обмежували традиційний російський абсолютизм і навіть вважалися засадами конституційного ладу. Отже, ішлося про єдиний конституційний документ державно-правової спадщини імперії, гідний наслідування новоствореною ліберальною Українською Державою. Павло Скоропадський був реальним політиком і не сподівався за короткий час розробити щось нове, власне, а просто тимчасово відновив найліберальніші закони минулого режиму (скасовані 3 липня 1907 року) з надією в перспективі прийняти власні.

Проект Конституції УНР, що гарячково обговорювався Малою радою 29 квітня 1918 року і не був ніколи офіційно прийнятий, з об'єктивних причин не міг служити такою основою. Під час партійних нарад початку травня 1918 року навіть найлівіші соціалісти не настою-

вали на ньому, як, власне, і на продовженні політичного існування Центральної Ради. Вони висловлювалися за розроблення нової конституції, яка б передбачала досить плутану та компромісну структуру влади: президента, обраного Установчою радою; гетьмана як військового керівника; останній мав призначати міністрів, а його самого – обирати Державна рада з представників політичних партій, спілок, союзів торговців і промисловців; верховним органом у державі мали бути Всенародні збори [42]. Проте цей наспіх зліплений документ, який самі автори переглядали кілька разів, лишився мертвонародженням, а адаптовані гетьманом старі закони, не заважаючи справжньому реформаторству, відіграли свою роль у перехідний період.

У центрі реформаційних планів Павла Скоропадського, крім вже згаданої аграрної реформи, безумовно, не консервативного, а ліберального змісту, знаходилися також фінансова, податкова, правова, земська та місцевого самоврядування, військова, церковна, освітня та інші реформи, які мали надати Українській Державі ліберально-демократичного вигляду. На жаль, абсолютна більшість із них залишилася у кращому разі тільки на папері через незацікавленість в їх проведенні як правих, так і лівих сил, утручання німців, нездатність більшості міністрів, а передусім прем'єра Ф.Лизогуба діяти настільки швидко, наскільки цього вимагав вир революції. Останні вважали її закінченою.

Отже, абсолютно правим був гетьман, коли написав у «Спогадах», що саме він об'єктивно зробив найбільше для утвердження української державності: «Хай порухають неупереджено: ніколи ані до, ані, звичайно, після

Україна не підходила так близько під поняття держави; ніколи з нею, незважаючи на те, що вона була наводнена чужоземними арміями, з нею так не рахувалися, як під час гетьманства, а у справі народної освіти та мистецтва, того, що головним чином виховує національність, зроблено, я стверджую, у сто разів більше без усякого дикого насильства, ніж зробила Рада, а потім Директорія» [19, с. 267].

Разом з тим об'єктивним був і трагічний фінал останнього гетьманату, зумовлений засадничою неможливістю за революційно-анархічного часу займатися ліберальними експериментами й реформаторством на тлі розгулу класових антагонізмів, названих самим Скоропадським «правим» та «лівим» більшовизмом. До цього додався й цілий ряд суб'єктивних факторів, передусім небажання національних сил співпрацювати з гетьманом (для них зручнішим виявилось домовлятися з німцями, ніж з Павлом Скоропадським) і його невміння заохотити й залучити їх до такої співпраці. Проте найголовнішою виявилася об'єктивна неможливість для останнього виступити в ролі диктатора, необхідність чого він усвідомлював, але так і не зміг змусити себе задля блага всієї України діяти рішучими заходами, не озираючись на різні табори. На наш погляд, саме це унеможливило використання того значного вихідного потенціалу гетьманату, який відзначали як сам Павло Скоропадський, так й інші неупереджені спостерігачі діаметрально протилежних політичних поглядів [43–47].

Одразу після формального зречення 14 грудня 1918 року Павло Скоропадський, опинившись у Берліні, розпочав працювати над спогадами. У них

він намагався підвести логічний підсумок своєї участі в українському державотворенні та з'ясувати, в першу чергу для себе, причини власної нищівної поразки. Гетьман убачав їх перш за все у провалі курсу «середньої лінії» в соціальному й національному питаннях, у відсутності серед політичних сил і практичних політиків справжніх одностайних, а на останньому етапі існування Української Держави – у грубих прорахунках керівників держав Антанти, які на догоду великоруським шовіністам вчасно й відкрито не підтримали його режим.

Водночас гетьман, досить об'єктивно підсумовуючи свій гіркий досвід перебування при владі, позбувся багатьох ілюзій, але не відмовився від самої української державницької ідеї: «Щоб там не було, Україна в тій чи іншій формі буде. Не змушиш ріку йти назад, так само і з народом – його не змушиш відмовитися від своїх ідеалів» [19, с. 47–55].

Проте в мемуарах гетьмана даремно було б шукати будь-які думки про напрями подальшого розвитку українського руху, а тим більше про своє місце в ньому. Вони лише підбивали підсумок певного етапу його життя та діяльності, фіксували тогочасні погляди, але не містили перспективи. Фактично Павло Скоропадський 1919 року вів цілком приватне життя: облаштовував родинний побут у Швейцарії та Німеччині, уважно слідкував за пресою, зустрічався з великим колом людей різних поглядів, але тримався осторонь будь-якої політики.

Можна лише здогадуватися, що саме стало переломним моментом його самовизначення. На нашу думку, спілкуючись із росіянами-емігрантами, стари-

ми знайомими й комбатантами, яких багато було саме в Берліні, гетьман остаточно усвідомив абсолютну несумісність російського та українського національних рухів правого гатунку. Переконавши довела це Добровольча армія, яка восени 1919 року стала провідною антибільшовицькою силою, але не спромоглася утриматися в Україні більше ніж чотири місяці саме через свою ворожнечу навіть до поміркованих проявів українства. У ті дні Павло Скоропадський писав одному зі своїх колишніх урядовців М. Могилянському: «Усі невдачі Добровольчої армії я приймаю близько до серця, і мені надзвичайно важко тепер тут сидіти в таку хвилину, коли я все життя та всю війну був з ними і розділяв радощі й горе їх. Але з усією цією політикою я абсолютно не погоджуюсь» [Цит. за: 48, с. 258]. А не погоджувався він зі сліпим українофобством білих, які бачили в Україні лише «австрійську інтригу». Саме ставлення до державності останньої було тим поворотним пунктом, який відірвав Павла Скоропадського від певної групи його колишніх співробітників (міністрів В. Зеньківського, І. Кістяківського, О. Романова, М. Чубинського, сенатора С. Завадського, того ж М. Могилянського). Вони або подалися до загальноросійського табору, або, у найкращому разі, залишилися на «малоросійських» позиціях і чомусь уперто бажали реабілітувати гетьмана перед світом, а особливо Росією, за його гетьманство.

На відміну від них, Павло Скоропадський дедалі більше проникався національно-державною ідеєю. Вже на початку 1920 року він підкреслював у листі до М. Могилянського: «Повертаючись до нашої України, я додержуюсь тої думки, що

тільки ті діячі тепер можуть мати успіх, котрі без задньої думки творитимуть Україну як самостійну державу на підставах дрібнобуржуазних із широкою світовою політикою... <...> Тільки той може мати успіх, хто стоїть на підвалинах самостійності» [Цит. за: 48, с. 256].

**Я сам не йшов
свідомо до гетьманства,
до якого мене
підштовхували
швидкоплинні події**

П. Скоропадський

Фактично тут містився логічний розвиток одної з тез «Спогадів» («лише національне почуття можна протиставити більшовизму»), але разом з тим засвідчено перехід Павла Скоропадського від федералізму, прибічником якого він був за гетьманату і ще 1919 року під час написання спогадів, до державної самостійності України, оборонцем якої він став на еміграції. Із цих позицій і з новими союзниками (ними стали члени заснованого тоді у Відні Українського союзу хліборобів-державників) Павло Петрович розпочав кілька зовнішньополітичних акцій у Великій Британії, Німеччині, Франції, Угорщині. Їх мета полягала в підтриманні провідними європейськими державами українського руху політичними демаршами або фінансовою допомогою. Про це активно поширилися чутки в емігрантському середовищі.

Оскільки двосторонні акції мали перемінний успіх, гетьман відчував необхідність у значному міжнародному заході, який засвідчив би його позицію з державницьких питань. Для цього приспіла й нагода – винесення восени 1920 року на першу асамблею Ліги Націй українського питан-

ня та можливість вступу України до союзу народів. У широких емігрантських колах поширювалася думка щодо необхідності підписання відповідного подання саме гетьманом як єдиним легітимним керівником національної держави.

До Павла Скоропадського звернулися Р. Смаль-Стоцький і А. Марголін, які ніколи не належали до гетьманських симпатиків. Гетьман відгукнувся на це щире прохання, направивши 24 листопада 1920 року Генеральному секретареві Ліги Націй Е. Драммонду свій меморандум. У ньому він наголошував, що «вважає своїм обов'язком підтримати зо всіх сил акцію, яка відповідає почуттям і бажанням цілої української нації, не дивлячись на різниці, існуючі між її політичними партіями» [49, с. 184].

На жаль, саме ці партійні непорозуміння зірвали дану акцію. Табір емігрантів з УНР, наляканий імовірною перспективою фактичного визнання за Павлом Скоропадським прав глави Української Держави в екзилі, подав свій окремий меморандум. Ним виносилися на загальний розсуд дрібні партійні сварки. Не дивно, що за таких умов рішення Ліги Націй щодо визнання останньої було негативним.

Жах діячів колишньої УНР перед можливим поверненням Павла Скоропадського на політичну арену можна побачити й у реакції А. Жука на статті про гетьмана, які почали з'являтися в емігрантській і німецькій пресі у 1920–1921 роках. Жук занотував у своєму щоденнику зміст розмови з австрійським архікнязем Вільгельмом фон Габсбургом-Льотрінгеном, відомим в українських колах як Василь Вишиваний, з обговоренням одної такої статті у «Der Reichwart». Співрозмовники зійшли-

ся на тому, що стаття інспірована самим гетьманом [50].

Проте всупереч цим думкам слід констатувати справжній неупереджений інтерес преси різних країн до особи Павла Скоропадського як реального державотворця. Прикладом стало інтерв'ю гетьмана швейцарській «Gazette du Lousanne» 15 жовтня 1920 року. Обґрунтовуючи появу цього матеріалу, редакція газети писала: «Роль, яку відігравав гетьман в Україні, дуже мало відома за кордоном. Це незнання дійсного стану речей в добрій мірі йде на рахунок тих тенденційних інформацій, які різні партії спритно пускали за кордон».

Розмова точилася головним чином довкола подій 1918 року: обставин приходу Павла Скоропадського до влади, його ставлення до Берестейського миру та перебування німців в Україні, необхідності земельної реформи, причин візиту до Німеччини у вересні 1918 року. Закінчувалося інтерв'ю такими словами гетьмана: «Однак я переконаний, що для майбутнього спокою Східної Європи в боротьбі з розкладовими тенденціями крайніх течій є тільки одна опора, один охоронний мур – це національне почуття. Україна, зорганізована в державу, базовану на національним почуттю, відповідно глибокому бажанню всього народу керуватися самим собою, стане нескоручимою опорою того миру, якого цілий світ тепер шукає» [51, с. 182].

Наведені факти свідчать, що однозначне ставлення Павла Скоропадського до української державності за час еміграції ще більше загартувалося, стало непохитним. Такими були не лише офіційні заяви, але й думки гетьмана.

І це промовисто доводить його лист до М. Могилянського,

написаний у березні 1921 року. Тут чітко зафіксовано державницьке кредо Скоропадського: «Я стою за самостійну Україну тому, що тільки ясно й однозначно поставлений національний лозунг може врятувати Україну від більшовицького ярма; крім того, абсолютно втративши віру в прагнення Росії всіх таборів до чесного вирішення українського питання, я вважаю, що тільки стоячи на самостійному шляху, Україна та Великоросія зможуть установити щирі, братерські взаємовідносини. Я вважаю, що саме моральне почуття, якщо глибоко вдуматися в це трагічне, як Ви називаєте його, питання (і серцем переживаєте його), вимагає сповідання самостійності» [Цит. за: 48, с. 265].

Ці слова супроводжувалися справами. Саме протягом 1921–1922 років гетьман віддав своє ім'я й маєстат служінню ідеї українського консервативного націоналізму, остаточно пов'язавши свою долю з монархічним рухом. Майже два роки роздумів на чужині, близьке знайомство з видатним українським мислителем В. Липинським – ідеологом модерної дідичної класократичної монархії – привели Павла Скоропадського до думки про необхідність для України за тогочасних умов саме такої державної форми.

Відтоді, попри всі складнощі політичного життя в еміграції, неодноразові розколи в гетьманському русі, унаслідок яких настав розрив з найближчими співробітниками (спочатку з В. Липинським, згодом з О. Скоропис-Йолтуховським), бурхливі міжнародні події, Павло Скоропадський лишився непохитним прапором та керівником цього руху, щиро й до кінця відданим ідеї української самостійної державності.

Це переконливо засвідчила його донька Єлизавета, яка була при гетьмані в його останні хвилини у квітні 1945 року: «Мій Батько до останнього вірив міцно в можливість здійснення великої Мети. Перед його духовними очима завше стояла велика Українська Держава» [52, с. 456].

Список використаних джерел

1. Солдатенко, В. Ф. Українська революція : Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 976 с.
2. Білодід, О. Помилявся я двічі... : Про останнього гетьмана України і військ козацьких Павла Скоропадського / О. Білодід // Україна. – 1991. – № 23. – С. 26–33.
3. Єсельчик, С. Павло Скоропадський / С. Єсельчик // Історія України в особах : XIX–XX ст. – К., 1995. – С. 216–222.
4. Пиріг, Р. Я. Павло Скоропадський : Штрихи до політичного портрету / Р. Я. Пиріг, Ф. М. Проданюк // Укр. іст. журн. – 1992. – № 9. – С. 91–105.
5. Пиріг, Р. Я. Гетьман Української Держави : Павло Скоропадський / Р. Я. Пиріг, Ф. М. Проданюк // Українська ідея : Постаті на тлі революції. – К. : Знання, 1994. – С. 113–134.
6. Папакін, Г. В. Гетьман Павло Скоропадський : Штрихи до портрету [вступ] / Георгій Папакін // Скоропадський, П. П. Спомини / гетьман Павло Скоропадський. – К. : Україна, 1992. – С. 3–9.
7. Папакин, Г. В. Павел Петрович Скоропадский / Георгий Папакин // Вопр. истории. – 1997. – № 9. – С. 61–81.
8. Папакін, Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина : Історико-архівні нариси / Георгій Папакін. – К. : Держ. ком. архівів, 2003. – 300 с.
9. Мальяревский, А. П. Скоропадский, гетман всея Украины / А. П. Мальяревский. – К., 1918. – С. 17–18.
10. ЦДАК, ф.1219, оп. 2, спр. 696, арк. 5–7, 73–74зв.
11. ЦДАК, ф.1219, оп. 2, спр. 694, арк. 4.

12. *Скоропадський, П. П.* Спомини / гетьман Павло Скоропадський. – К.: Україна, 1992. – С. 10–11.
13. *Наленч, Д.* Юзеф Пилсудський – легенди и факты / Д. Наленч, Т. Наленч. – М.: Политиздат, 1990. – 399 с.
14. *Українські Січові стрільці: 1914–1920* : альбом. – Монреаль, 1955. – С. 8–18.
15. *Полонська-Василенко, Н. Д.* Історія України : У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року / Наталія Полонська-Василенко. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
16. *Євтимович, В.* Військо йде : Уривок із спогадів про березень 1917 р. в Києві / В. Євтимович. – Л., 1937. – С. 104–107.
17. *Щусь, О. Й.* Всеукраїнські військові з'їзди / О. Й. Щусь // Історичні зошити. – 1992. – № 7. – С. 11–85.
18. *Середа, М.* Сторінка з історії визвольної боротьби : Пам'яті генералів Гандзюка і Сафони́ва / М. Середа // Літопис Червоної Калини. – Ч. 11. – Л., 1931. – С. 15–16.
19. *Скоропадський, П. П.* Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський. – К.; Філадельфія : Ін-т укр. археографії та джерелознавства, 1995. – 493 с.
20. *Дорошенко, Д. І.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Ч. 2. З початків відродження української державності / Д. Дорошенко. – Л.: Червона калина, 1923. – 96 с.
21. *Грушевський, М. С.* Спомини / М. Грушевський // Київ. – 1989. – № 11. – С. 113–155.
22. *Маннергейм, Г. К.* Мемуари / Г. К. Маннергейм ; пер. с фин. П. Куйвала, Б. Злобина. – М.: Вагриус, 1999. – 508 с.
23. *Могилянський Н. М.* Трагедия Украины / Н. М. Могилянський // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.; Л., 1930. – С. 122.
24. *Дмитришин, В.* Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року : Нові дані з німецьких архівів / В. Дмитришин // Політолог. читання. – 1999. – № 1. – С. 108–115.
25. *Німецько-австрійська інтервенція на Україні. Т. 1.* Матеріали до історії Жовтневої революції та громадянської війни на Україні. – Х., 1933. – 236 с.
26. *Крижанівська, О. О.* Таємні організації в Україні : Масонський рух у XVIII – на початку XX ст. / О. О. Крижанівська. – К.: Аквілон-Прес, 1998. – С. 90–100.
27. *Hass, L.* Ambicje, rachuby, rzeczywistosc : Wolnomularstwo w Europie Srodkowo-Wschodniej : 1905–1908 / Ludwik Hass. – Warszawa, 1984. – S. 148–150.
28. *Hass, L.* Wolnomularstwo ukraińskie : 1917–1921 / Ludwik Hass // Studia z dziejow ZSSR i Europy Srodkowej. – Warszawa, 1983. – Т. 18. – S. 58–64.
29. *Крах германской оккупации на Украине* : По документам оккупантов / под ред. М. Горького и др. – М.: ОГИЗ, 1936. – 205 с.
30. *Єфремов, С.* Щоденники : 1923–1929 / Сергій Єфремов. – К.: Рада, 1997. – 848 с.
31. *Дорошенко, Д. І.* Історія України : 1917–1923 : у 2 т. Т. 2. Українська гетьманська держава 1918 р. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1930. – 424 с.
32. *ЦДАВО*, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 112.
33. *НБУВ*, ІР, ф. 226, № 5, арк. 6–63зв.
34. *Папакін, Г. В.* Державотворча спадщина Центральної Ради і становлення Української гетьманської держави 1918 р. / Г. В. Папакін // Центральна Рада і український державотворчий процес : матеріали наук. конф., 20 берез. 1997, Київ. – К.: Ін-т історії. – С. 85–97.
35. *Винниченко, В. К.* Відродження нації. Ч. 3. Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.) / В. Винниченко. – Відень, 1921. – 542 с.
36. *Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины (5–12 июля 1918 г.)* : протоколы. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 258 с.
37. *Ленин В. И.* Полн. собр. соч. / В. И. Ленин. – Т. 36. – С. 322–323.
38. *Лисяк-Рудницький, І.* Історичні есе. У 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
39. *Пеленський, Я.* Гетьманат Павла Скоропадського: міфи та реальність / Я. Пеленський // Останній гетьман. – К.: Академпрес, 1993. – С. 10–11.
40. *Троцький, М.* Еволюція лібералізму на Україні / М. Троцький // Вістник політики, літератури й життя. – 1918. – Ч. 21 (204). – С. 313.
41. *Гольденвейзер, А. А.* Из киевских воспоминаний / А. А. Гольденвейзер // Революция на Украине : По мемуарам белых. – М.; Л.: Госиздат, 1930. – С. 37.
42. *НБУВ*, ІР, ф. 226, № 5, арк. 8–10.
43. *Алексеев, А. А.* Из воспоминаний / А. А. Алексеев // Архив русской революции. – Берлин, 1928. – Т. 17. – С. 180.
44. *Лампе А. А., фон.* Причины неудачи вооруженного выступления белых / А. А. фон Лампе // Деникин, А. И. Трагедия Белой Армии / А. И. Деникин, А. А. фон Лампе. – М., 1991. – С. 21–32.
45. *Кучабський, В.* Зовнішньополітичне положення об'єднаних українських армій у «Чотирикутнику Смерти» в липні – серпні 1919 р. / В. Кучабський // Літопис Червоної калини. – 1931. – Ч. 11. – С. 7–9.
46. *Kutscabski, W.* Die Westukraine in Kampf mit Polen und dem Bolschewismus in der Jahren 1918–1923 / W. Kutscabski. – Berlin, 1934. – S. 93.
47. *Липинський, В.* Вступне слово / В. Липинський // Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 5.
48. *Сергеев А. А.* Россия и Украина : Из дневников Н. М. Могилянского и писем к нему П. П. Скоропадского : 1919–1926 / А. А. Сергеев // Минувшее. – 1993. – № 14. – С. 253–274.
49. *Хліборобська Україна.* – Відень, 1920–1921. – Кн. 2, зб. 2–4. – С. 184–185.
50. *National Archives of Canada*, MG30, C167, F. a. 1663, vol. 1, f. 16.
51. *Хліборобська Україна.* – Відень, 1922–1923. – Кн. 4, зб. 8. – С. 182–184.
52. *Кужім-Скоропадська, Є. І.* Від 8 до 28 квітня 1945 р. (з Меллінгена до Меттена) / Єлизавета Кужім-Скоропадська // Скоропадський, П. П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський. – К.; Філадельфія : Ін-т укр. археографії та джерелознавства, 1995. – С. 427–456.

ШТАБ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені Івана Кураса
Національної академії наук України,
докторант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

На сьогодні дослідниками опрацьовано велику кількість архівних матеріалів доби Гетьманату, аналіз та оцінка яких викладені в чисельних дисертаційних дослідженнях, наукових монографіях і публікаціях. Проте, на жаль, вітчизняна та зарубіжна історіографія української революції й досі практично не торкнулася висвітлення функціонування та ролі в Українській Державі власної адміністрації гетьмана П. Скоропадського, що, з огляду на владний устрій цього державного утворення і повноваження його голови, мала б бути досить впливовою (особливо в позалаштунковій, не публічній політиці) державно-адміністративною інституцією.

У розпорядженні керівників держав завжди знаходилася власна адміністрація. Її склад, функції й повноваження в різні часи відрізнялися (залежно від державного устрою країни, суспільної організації, історичної традиції та навіть особистих переконань керманіча державного утворення), проте завжди такі установи функціонували під безпосереднім керівництвом і контролем свого патрона та перебували в самій серцевині (часто втаємниченій для загалу) державної політики.

Адміністрація голови держави за владарювання П. Скоропадського мала назву «Головна

квартира пана гетьмана», що складалася з трьох підрозділів: «Штаб пана гетьмана», «Особи біля гетьмана» (його ад'ютанти) і «Власна його світлості пана гетьмана всієї України канцелярія» [1, арк. 16]. Структура, повноваження, обов'язки та завдання гетьманської квартири визначалися положенням «Про головну квартиру гетьмана», ухваленим під грифом «таємно» Радою міністрів Української Держави 1 травня 1918 року. Невдовзі, 3 серпня 1918 року, з'явилася нова редакція цього положення. Більш детально структура головної квартири визначалася в додатку до положення «Про головну квартиру гетьмана», у якому зазначалося, що вона складається з трьох частин. Керівником головної квартири, тобто головою гетьманської адміністрації, був начальник його штабу (поєднував ці дві посади) [1]. Фінансування установи відбувалося за окремим документом – «Кошторисом гетьманської головної квартири на 1918 рік» [2]. На утримання всіх її інституцій державним бюджетом визначалася сума в 4 352 940 крб.

Головна квартира гетьмана являла собою центральну адміністрацію голови держави, побудовану на військових засадах. Вона контролювала всі силові структури країни, визначала основні напрями охоронної діяль-

ності в Українській Державі, безпосередньо сповіщала гетьмана про стан і потреби національної та його особистої безпеки тощо.

Штаб пана гетьмана. Частина I – «Начальник штабу гетьмана і штаб гетьмана» – визначала структуру штабу. Він складався із чотирьох відділів, що включали в себе шість підрозділів: у I відділі – 1) начальник штабу гетьмана, 2) гетьманська похідна канцелярія; у II відділі – 3) гетьманський комендант; III відділі – 4) гетьманський господар; у IV відділі – 5) загін особного призначення, 6) особний відділ [1].

Штаб гетьмана був основним підрозділом головної квартири керівника держави і мав надзвичайно широкі повноваження. Гетьманський штаб займався питаннями призначення та звільнення зі служби, відпустками та відрядженнями службовців головної квартири, а також наданням допомоги від самого П. Скоропадського особам, «які здійснили послуги Українській Державі» [3, арк. 7]. Крім того, до компетенції штабу входило: установлення зв'язку між частинами, підлеглими начальникові гетьманського штабу; інформування гетьмана за даними преси про політичні та економічні настрої серед населення; збереження справ та документів історичного значення; утримання осіб головної квартири; загальний нагляд за безпекою резиденції та мандрівок гетьмана; улаштування гетьманських прийомів та зустрічей; нагляд за діяльністю політичних партій, організацій та окремих осіб, які намагаються підірвати гетьманську владу і встановлену нову форму прав-

ління, а також висвітлення діяльності різних політичних течій у суспільстві [3].

Начальник гетьманського штабу звітував лише перед гетьманом й отримував вказівки та розпорядження також винятково від голови держави. Він прирівнювався в правах до головноуправляючого, а в окремих випадках набував навіть прав міністра. Начальник штабу гетьмана виконував такі обов'язки: командував частинами штабу, здійснював нагляд за діловодством і ревізію справ штабу, складав кошториси видатків і прибутків по штабу, а також передавав гетьманські розпорядження всім державним органам, цивільним установам й окремим особам для виконання зі словами: «Пан гетьман наказав» [1].

Спочатку штаб гетьмана очолював *Владислав Дашкевич-Горбацький* – колишній викладач тактики в Пажеському корпусі (у якому свого часу навчався майбутній гетьман), генерал-майор російського Генштабу. Під час Першої світової війни В. Дашкевич-Горбацький командував полком, а згодом – 24-ю піхотною дивізією. Він був фактичним керівником гетьманського перевороту 29 квітня 1918 року. Хто очолюватиме майбутній штаб П. Скоропадський визначився 25 квітня, за кілька днів до перевороту [4]. Проте в липні 1918 року В. Дашкевича-Горбацького звільнено з посади начальника штабу, тому що він, за словами самого гетьмана, «достеменно не міг упоратися із цією справою» [4, с. 214].

На зміну йому призначено колишнього штаб-офіцера для доручень при головнокомандуючому арміями Південно-За-

хідного фронту (з 14 грудня 1915 року) і начальника відділу Дунайської армії (з 28 жовтня 1916 року), полковника російської служби, генерального хорунжого війська Української Держави *Бориса Стеллецького*. Щоправда, уже в еміграції гетьман зізнавався, що здійснив це призначення «без особливого вибору, просто [Стеллецький] попався під руку» і вважав його «великою помилкою» [4, с. 214].

3 серпня 1918 року штаб гетьмана очолив генерал-лейтенант російської служби, колишній інспектор артилерії 34-го армійського корпусу (у 1917 році ним командував і реформував на 1-й Український корпус П. Скоропадський) і завідуючий артилерійською частиною 1-го Волинського кадрового корпусу *Олександр Аккерман**. Гетьман згадував, що 13 грудня 1918 року, за день до його зречення від влади, О. Аккерман** «мало розумів стан речей і часто бачив небезпеку там, де її насправді не було, і, навпаки, не остерігався того, що в сутності могло стати великою загрозою нашому існуванню» [4, с. 323].

Серед осіб для виконання доручень при начальникові штабу гетьмана були: старшини з правами командирів неокремих бригад, які за його вказівкою чергували в гетьманському будинку під час засідань Ради міністрів; осавули з правами командирів сотень, які під час свого чергування керували прийомом відвідувачів начальника штабу та виконували окремі його доручення; секретар із правами столоначальника, який виконував доручення начальника штабу щодо цивільного управління та вів його особисте листування.

* У вітчизняній історіографії Олександра Аккермана часто плутають з колишнім товаришем прокурора Віленського окружного суду, а за часів Української Держави – з керівником департаменту Державної варті Міністерства внутрішніх справ Петром Аккерманом, хоча це зовсім різні люди.

** Через три дні після повалення гетьманату О. Аккермана заарештовано, проте згодом він опинився в Добровольчій армії, а пізніше емігрував до Болгарії та Югославії.

Восени 1918 року, коли загострилися внутрішня та зовнішня ситуації навколо України, уряд переглянув фінансове забезпечення. Так, 8 жовтня Рада міністрів визнала «за необхідне розроблення законопроекту про надання особистого утримання пана гетьмана і отримати таке Державній канцелярії» [5, арк. 9–9 зв.]. До того часу, поки такий документ буде розроблений і затверджений, уряд розпорядився «відпускати на утримання пана гетьмана по 25 000 карб[ованців] щомісячно», при цьому обраховуючи цю тимчасову зарплатню від першого дня гетьманування П. Скоропадського, тобто з 29 квітня 1918 року [5, арк. 9–9 зв.].

На формування українського козацтва 15 вересня 1918 року начальникові гетьманського штабу під грифом «таємно» виділено 900 тис. крб, а 18 листопада таємною постановою йому надано ще 10 млн. крб [6].

Постановою Ради міністрів «Про асигнування на утримання персонального складу штабу гетьмана всієї України 250 тис. крб», затвердженою П. Скоропадським 19 листопада 1918 року, виділено кошти на утримання додаткових штатів штабу [7]. Крім того, 3 грудня таємною постановою уряду, затвердженою гетьманом, у безвідомче розпорядження начальника штабу надано ще 348 752 крб (обрахунком з 1 вересня до 31 грудня) [6].

Гетьманська похідна канцелярія складалася із чотирьох відділів (загально-інспекторського, освідомчого, постачального, технічного), канцелярії прохань на ім'я гетьмана й архіву. До неї входили також старшини для доручень начальника похідної канцелярії, які збирали відомості щодо армії та флоту України й інших держав, готували почесні караули, паради, цере-

монії, маневри, стройові огляди (за присутності гетьмана й супроводжували його під час цих заходів); а також топограф, який виконував військово-картографічні роботи штабу. Начальник похідної канцелярії був одночасно заступником начальника штабу гетьмана та членом Військової державної ради, а в правах прирівнювався до помічника головноуправляючого.

Загально-інспекторський відділ складався з таких діловодств: секретного, особового складу, загального листування і журнального, у яких працювали перекладачі, фотографи, журналісти з помічниками, експедитори з помічниками, писарі, друкарі та кур'єри. Їхні службові обов'язки визначалися окремими інструкціями начальника похідної канцелярії. Начальник відділу мав права командира неокремої бригади. Йому підпорядковувався помічник із правами командира військової частини та начальники діловодств.

*Освідомчий відділ інформув*ав гетьмана про політичні та економічні настрої населення; складав тижневі звіти про публікації в українській та закордонній пресі; готував статті про життя гетьмана для державних газет, статті зі спростуваннями, поясненнями чи юридичними тлумаченнями; а також редагував гетьманські інтерв'ю та промови для преси. Начальник цього відділу користувався правами директора департаменту міністерства і був зобов'язаний розподіляти друкований матеріал між діловодами для щоденного читання, особисто перевіряти окремі статті й вносити їх до інформаційного бюлетеня із зазначенням у спеціальному журналі, забезпечувати своєчасність надходження до відділу та правильність збережен-

ня друкованого матеріалу. Помічник начальника освідомчого відділу мав особисто перечитувати підготовлені статті про життя гетьмана й давати дозвіл на їх опублікування, збирати матеріал про особу гетьмана для преси, заміщати свого начальника.

У відділі служили також чотири діловоди з українських і закордонних газет, цензор, завідуючий друкарнею, дві друкарки та кур'єр. Кожного дня діловоди перечитували інформаційний матеріал, визначали й передавали найцікавіші статті начальникові відділу. Вони опрацьовували зміст газет і журналів за мовним розмежуванням: один – видання українською, російською та польською, другий – німецькою та австрійською, третій – французькою та англійською, четвертий – на івриті. Цензор здійснював перегляд і цензуру шпальт газет і журналів, а також спростовував неправдиві відомості про гетьмана, подані в пресі. Обов'язки друкарки та кур'єра визначалися окремою інструкцією начальника освідомчого відділу похідної канцелярії.

Постачальний відділ займався виплатою платні особовому складові штабу гетьмана, заздалегідь заготовляв для потреб його чинів провіант, фураж, матеріали для обв'язування пакунків і мішків, засоби обозно-речового задоволення, а також забезпечував необхідну кількість автомобілів, пального та мастила. На посаду начальника постачального відділу обов'язково призначався офіцер, який закінчив Інтендантську академію або Український військовий політехнікум. Він мав права командира неокремої бригади. Йому підпорядковувалися помічник, старший і молодший старшини для доручень, бухгалтер, скарбник, рахівничий та по два діловоди, писарі, дру-

карки, вахтери. У віданні начальника постачального відділу знаходилися: похідний магазин, обмундирувальна, взуттєва й обозна майстерні. Їх завідувачі користувалися правами командирів військових частин.

Технічний відділ опікувався телефонним та телеграфним зв'язком, електрикою, дзвінковою та електричною сигналізацією гетьманського будинку й підрозділів штабу. Керівник цього відділу підпорядковувався начальникові похідної канцелярії та користувався правами командира військової частини. Від завідував телефонною та телеграфною станціями, а також контролював мережу зв'язку в гетьманському будинку. На телеграфній станції працювали юзисти, які цілодобово чергували біля апаратів, реєстрували й передавали депеші завідувачу станцією; механік, який відповідав за справність агрегатів станції; наглядач, який контролював її електричну мережу. До штату телефонної станції входили: завідувачий, наглядачі телефонної мережі та телефоністки, які цілодобово чергували біля центрального комутатора.

Канцелярія з прийому прохань на ім'я гетьмана приймала та розглядала скарги на рішення вищих державних органів або на діяльність вищих посадових осіб, прохання про дарунки різного роду милостей, про помилування та зменшення терміну покарання засуджених осіб. Таким чином, канцелярія з прийому прохань на ім'я гетьмана мала ті самі завдання, що й власна канцелярія гетьмана.

Керівник канцелярії з прийому прохань на ім'я гетьмана

прирівнювався в правах до директора департаменту міністерства та підпорядковувався безпосередньо начальникові гетьманської похідної канцелярії. Кожного місяця він отримував від начальника постачального відділу грошовий аванс у розмірі, затвердженому начальником штабу гетьмана, для видачі за наказом П. Скоропадського персональної грошової допомоги та винагороди окремим громадянам за заслуги перед Українською Державою. На такі потреби в бюджеті було передбачено 50 тис. крб на рік.

Працювали в канцелярії з прийому прохань діловоди та їхні помічники, друкарки та писар. Архів цього підрозділу займався: прийманням, реєстрацією та зберіганням усіх справ, що надходили від начальників відділів штабу гетьмана; видачею довідок у справах, зданих до архіву; закупівлею наукових і спеціальних книг для гетьманської бібліотеки; описом її справ і каталогів. Завідувачий архівом користувався правами начальника відділення департаменту [1, 8, 9].

Гетьманський господар.

Одразу після завершення перевороту Павло Скоропадський оселився в будинку № 40 на вулиці Інститутській*, у якому до революції мешкали київські генерал-губернатори, згодом – київський губернатор, а після революції – губернаторський комісар Тимчасового уряду. З осені 1917 року в цьому помешканні жив голова Генерального секретаріату В. Винниченко, а після нього – голова Ради народних міністрів В. Голубович. Гетьманським будинком, де все проходило за чітким регламен-

том, опікувався гетьманський господар і його управління**. Прийшовши до влади, П. Скоропадський застав увесь штат гетьманського будинку вже сформованим, необхідно було лише переглянути його та затвердити.

Управління гетьманського господаря – окрема структурна одиниця гетьманського штабу. Його завідувачем, який складав списки запрошених і займався господарською частиною, був *Михайло Ханенко* [4], затверджений на цій посаді 19 липня 1918 року. Він виконував свої обов'язки до листопада 1918 року. За своїм статусом ця посада прирівнювалася до посади царського гофмаршала. Помічником Михайла Ханенка став полковник Олександр Яценко-Борзаковський [10].

Гетьманський господар підпорядковувався безпосередньо начальникові штабу гетьмана та звітував перед ним за свою діяльність. Господар призначався гетьманським наказом по штабу, про що оголошувалося також і наказом по армії та флоту. У своїх правах він прирівнювався до помічника головноуправляючого, а в окремих випадках – до товариша міністра. В обов'язки гетьманського господаря входило матеріальне забезпечення гетьмана та його гостей, улаштування державних прийомів, підтримання в належному стані гетьманського будинку та всіх господарських приміщень, саду, рухомого майна гетьманської резиденції.

У вирішенні цих завдань йому допомагали урядові установи. Так, у липні 1918 року*** Мала Рада міністрів прийняла рішення «скасувати в кошто-

* Гетьман відмовився оселитися в колишньому царському палаці, тому що під час більшовицької окупації там відбувалися криваві екзекуції та страти [10].

** До середини літа 1918 року вхід до гетьманського будинку для урядовців був порівняно вільним, але після вбивства головнокомандувача німецьких військ в Україні генерала Г. Ейхгорна для того, щоб потрапити до резиденції П. Скоропадського, потрібні були перепустки [11].

*** Реєстр № 5 засідання Малої Ради міністрів від 2, 5, 8, 9 і 11 липня 1918 року.

присі 2 000 карбован[ців], необхідних на купівлю крісел для палати засідань Малої Ради міністрів і ухвалити відпуск кредиту в сумі 28 350 карбованців» [12, арк. 12 зв.]. У середині серпня* у відповідь на доповідь начальника штабу гетьмана Мала Рада міністрів постановила «ухвалити відпуск у 1918 році щомісячно по 400 карб[ованців] на видатки по художній частині будинку пана гетьмана» [12, арк. 26], а 24 жовтня – асигнувала 10 818 крб «на придбання уніформи лакеям і швейцарам будинку п[ана] гетьмана», а також збільшила «асигнування по кошторису на освітлення будинку № 40 на вулиці Інститутській до 16 000 карб[ованців] і на дрібний ремонт до 14 000 карбованців» [13, арк. 7].

У розпорядженні гетьманського господаря були: старший (із правами командира військової частини) і молодший (із правами командира роти) старшини для доручень, канцелярія, господарчий відділ і гетьманська церква.

Канцелярія гетьманського господаря вела адміністративне й господарче листуванням управління. Її начальник прирівнювався в правах до директора департаменту міністерства та мав у підпорядкуванні урядовця для доручень, скарбника, бухгалтеря, діловода, журналіста, писаря та друкарок.

Господарчий відділ безпосередньо займався господарськими справами будинку гетьмана, столуванням, улаштуванням і вирішенням інших життєвих потреб П.Скоропадського та його родини. Цей відділ був провідним в управлінні гетьманського господаря.

Начальник господарчого відділу, який користувався правами командира бригади, керував прислугою гетьманського бу-

динку, складав щоденний список осіб, запрошених на обід до П.Скоропадського, розподіляв місця за столом, розраховував щоденний кошторис для необхідних закупівель і затверджував його в гетьманського господаря, а також отримував грошові аванси на необхідні витрати та звітував про них. 3 травня до середини літа 1918 року цю посаду очолював полковник *С.Богданович*, який, за словами П.Скоропадського, безпосередньо керував усіма службовцями в домі, а за своєю вдачею поєднував «суміш дуже доброго з усілякими дивацтвами» [4, с. 215]. За рекомендацією начальника свого штабу Б.Стеллецького гетьман у серпні 1918 року заступив С.Богдановича на полковника *О.Яценка-Борзаковського*. Сам П.Скоропадський не міг охарактеризувати цю людину, оскільки «Яценко у моїй [Скоропадського] присутності рота не розтуляв і на мої запитання відповідав односкладними фразами» [4, с. 215].

Начальникові господарчого відділу підпорядковувалися: помічник із правами командира батальйону, старшина для доручень з правами командира роти (робив щоденні закупівлі), господарчий урядовець, доглядач будинку та прислуга.

Гетьманською церквою керував священик, який отримував «усе необхідне від гетьманського господаря і за його згодою запрошував служників церкви» [8, арк. 4, 10]. У цій церкві родині П.Скоропадського довелося не тільки молитися, але й відправляти панахиди за маленьким гетьманичем Павлом, який несподівано помер у серпні 1918 року.

Гетьманський комендант.

На управління гетьманського коменданта повністю покладалася особиста безпека гетьма-

на. Комендант підпорядковувався начальникові гетьманського штабу та за його поданням призначався окремим наказом П.Скоропадського по штабу, а також по армії та флоту. В обов'язки коменданта входило «загальне спостереження за безпекою резиденції й нагляд за безпекою шляхів під час гетьманських мандрівок; організація охорони пана гетьмана як в місці постійного знаходження, так і в дорозі; завідування у всіх відношеннях конвоем, особливою охоронною командою та іншими частинами, призначеними для охорони пана гетьмана; гаражем і стайнею» [1, арк. 16].

Усі урядові та державні установи були зобов'язані надавати комендантові відомості щодо безпеки гетьмана. Вимоги коменданта про вжиття заходів на захист глави держави мали беззаперечно й негайно виконувати всі установи, відомства та організації країни. Військовослужбовці та цивільні особи, які служили в управлінні, повністю підпорядковувалися комендантові й за ними зберігалися їхні попередні посади та грошове утримання.

Повноваження гетьманського коменданта визначала спеціальна інструкція штабу гетьмана, затверджена П.Скоропадським і підписана начальником штабу. Гетьманський комендант мав звання генерального значкового, прирівнювався в правах до головноуправляючого та користувався окремими правами товариша міністра. Він мав свою резиденцію в Києві на вулиці Олександрівській [14, 15]. На цю важливу посаду призначений колишній отаман окремого Запорізького загону, герой визволення Києва від більшовиків, губернський комендант Київ-

* Реєстр № 9 засідання Малої Ради міністрів від 12, 15 і 16 серпня 1918 року.

90 років започаткування
державної служби в Україні

щини, генерал-майор російської служби, генеральний хорунжий *Костянтин Прісовський*. Гетьман у своїх спогадах, зокрема, писав про нього: «Комендантом був у мене генерал Прісовський, прекрасна людина, про яку я завжди збережу пам'ять як про бездоганну людину. До останньої хвилини він виконував свій обов'язок, незважаючи на те, що ризикував багато чим» [4, с. 214].

У підпорядкуванні гетьманського коменданта перебували: його помічник (із правами командира бригади), старшини для доручень (старший з них мав права командира полку), а також канцелярія (керівник із правами начальника відділу міністерства), самохідний відділ (керівник мав права командира полку), конвой (керівник користувався правами командира бригади), особиста охоронна команда та гетьманська стайня (начальник мав права командира батальйону). Помічник коменданта та старшини для доручень у своїх діях керувались особливими інструкціями начальника штабу гетьмана. До їхніх обов'язків входило забезпечення оперативного управління охоронними підрозділами штабу, встановлення порядку чергування в управлінні гетьманського коменданта та виконання спеціальних завдань коменданта під час службових відряджень. *Канцелярія* у складі начальника, діловода, журналіста, писаря, друкарки та кур'єрів займалася діловодством підрозділу.

Самохідний відділ мав у своєму розпорядженні автомобілі, мотоцикли, велосипеди, автомобільне майно та матеріали, призначені для використання гетьманом і його штабом. Начальником цього підрозділу могла бути лише особа, яка

закінчила вищі автомобільні курси. Усі автомобілі розподілялися гетьманським комендантом серед посадових осіб штабу відповідними нарядами, зареєстрованими в спеціальному щоденнику із зазначенням верстового пробігу та витрат пального. Помічник начальника відділу був ще й завідуючим гаражем. У підрозділі також служили конторник, діловод, старший механік гаража, водії та їхні помічники, кур'єри-мотоциклісти, писар і друкарка.

Гетьманська стайня призначалася «для утримання й вїзду запряжних та верхових коней пана гетьмана та його свити, а також для збереження екіпажів, упряжі, сідел і манежу» [1, арк. 16; 8, арк. 4]. Завідуючий стайнею підпорядковувався коменданту. Крім нього, до її особового складу належали діловод, ветеринарний лікар та обслуговуючий персонал.

Власний конвой ясновельможного пана гетьмана, яким командував М. Устимович, підпорядковувався гетьманському комендантові. Положення «Про головну квартиру гетьмана» чітко визначало обов'язки конвою та його статус. Це була військова частина, призначена для охорони гетьмана і його родини, що прирівнювалася до кавалерійського полку. Особовий склад конвою числився на дійсній військовій службі. Загальні права й обов'язки конвойних визначалися військовими законами та статутами, а спеціальні охоронні – статутом залогової (гарнізонної) служби й особливою інструкцією коменданта, затвердженою начальником штабу гетьмана. Старшини конвою призначалися на посаду комендантом за поданням свого командира. Умови комплектування конвою козаками визна-

чалися за взаємним узгодженням начальника штабу і військового міністра [1, 8, 9].

Особовий склад конвою розташовувався в Києві в Миколаївських казармах. Мала Рада міністрів у липні 1918 року* асигнувала 60 млн крб «на негайний ремонт будинків Миколаївських казарм для власного конвою пана гетьмана» [12, арк. 16 зв.], а 16 серпня внесла деякі зміни до проекту штатів конвою [12]. Мала Рада міністрів вказувала на потребу ретельного підбору конвойних, установлення для них збільшених посадових ставок і військових звань. Нарешті, 17 вересня П. Скоропадський затвердив ухвалену урядом постанову «Про штати власного конвою ясновельможного пана гетьмана всієї України», у якій зазначалося, що штати конвою вважаються дійсними з 1 травня 1918 року [16].

Загальний склад конвою сформовано зі штабу та трьох сотень: 1) офіцерської (комплектувалася винятково зі старшин), 2) кінно-кулеметної та 3) козачої. Старшини були озброєні револьверами, козаки й вартові – шаблями та гвинтівками, а кінно-кулеметна сотня – 6 кулеметами системи «Максим» та 12 кулеметами системи «Льюїс». Командир конвою мав ранг генерального хорунжого та права командира окремої бригади з річним утриманням 10 800 крб. Його помічники з муштрованої й господарської частин (полковник або військовий старшина) отримували на рік 9 600 крб, осавул (сотник) – 7 200 крб, сотенні командири (військові старшини або полковники) – 8 400 крб, півсотенні (сотники або військові старшини) – 7 200 крб, чотові командири, начальник зв'язку і вартові старшини в будинку гетьмана

* Реєстр № 6 від 16, 17 липня 1918 року.

(сотники, значкові або хорунжі) – 6 000 крб.

Рядові посади другої та третьої сотень комплектувалися з козаків або представників від хліборобів за вибором командира конвою. Крім грошового утримання (2 500 – 3 500 крб на рік) вони одержували харчі та помешкання. До складу гетьманського конвою входили 53 старшини (з них – 30 вартівих), піп, дяк, капельмейстер, 8 військових урядовців, 614 муштрових і 203 немуштрових козаків [1, 16]. Для безпосередньої охорони уряду сформовано дві сотні гетьманського конвою (піша і кінна), переважно з колишніх офіцерів [17].

Станом коней та умовами їх утримування опікувався начальник стайні, посада якого відповідала командирові батальйону. Харчування козаків здійснювалося за державні кошти, як, власне, і прокорм коней гетьманського конвою. Мала Рада міністрів 5 вересня 1918 року прийняла рішення асигнувати «на харчування власного конвою та покриття видатків власної канцелярії» 92 615 крб [12, арк. 34]. Закупівлею харчів займався начальник господарської частини, який оголошував відповідний конкурс для постачальників. Зацікавлені особи чи організації повинні були подати до канцелярії конвою свої заяви в запечатаних конвертах із зазначенням у розмірі 10 % готівкою від усієї суми поставки. Торги заздалегідь призначалися на визначений день. Наприклад, 9 вересня 1918 року оголошено торги на постачання власному конвою пана гетьмана на 1918–1919 роки [18]. Іноді керівництво конвою не тільки купувало, але й продавало. Так, 14 жовтня в Миколаївських ка-

зармах проведені публічні торги щодо продажу 14 коней з власного конвою гетьмана [19].

Загін особного призначення створений з метою забезпечення порядку в місцях перебування П. Скоропадського. Загін підпорядковувався начальникові штабу гетьмана та прирівнювався до окремого батальйону [1, 20]. Питання щодо утримання членів загону розглядалося на засіданні Ради міністрів 19 жовтня 1918 року, на якому виступив начальник штабу гетьмана О. Аккерман з доповіддю про виділення необхідних коштів (обрахунком з 1 жовтня 1918 року). Бюджетна комісія повідомила про можливість асигнувати 55 771 крб [14]. На думку А. Денікіна, організація контррозвідки та загони особливого призначення в Україні домінували над «багнетами», тобто над створенням армії [21].

Обов'язки особового складу загону визначалися військовими статутами й особливою інструкцією начальника штабу гетьмана. Помічник командира загону, господар і командири взводів прирівнювалися в правах до ротних командирів, а унтер-офіцери – до молодших офіцерів, хоча за чисельністю загін відповідав лише сотні. Загін особного призначення складався з двох взводів, кожен з яких включав три стрілецьких і один панцерний відділи. Загін являв собою підрозділ швидкого реагування в різних екстремальних ситуаціях [1].

Особиста охоронна команда гетьмана також підлягала гетьманському комендантові та була окремою військовою частиною, що прирівнювалася до полку. Діяльність цього підрозділу, що виконував функції фізичної охорони гетьмана та членів його родини, ре-

гламентувало Положення про особисту охоронну команду гетьмана. З точки зору інтересів контррозвідки це положення містило лише основні принципи взаємодії особистої охоронної команди гетьмана зі спеціальним органом – особливим відділом штабу гетьмана та місцевими розшуковими підрозділами.

У охоронній команді служили виборні надійні особи, єдиним завданням яких була охорона П. Скоропадського. Із цією метою встановлювалися постійні нерухомі й перепускні пости в будинку гетьмана, розроблявся бойовий рахунок із залученням особистого конвою гетьмана та інших охоронних підрозділів, відпрацьовувалася система заходів щодо нагляду за місцевістю та спорудами в околицях гетьманського будинку, а також за шляхами постійного проїзду гетьмана та його родини, установлювався зв'язок із центральними та місцевими розшуковими установами для визначення засобів охорони в непередбачених випадках. У місцях перебування П. Скоропадського та його родини особиста охорона діяла за загальним планом, затвердженим начальником штабу гетьмана. Окрім військових статутів підрозділ у своїх діях керувався й особливими інструкціями гетьманського коменданта.

Старшину, який командував охоронною командою, за поданням гетьманського коменданта призначав начальник штабу гетьмана. Цю посаду посів полковник *Микола Аркас*. До гетьманського перевороту він був командиром кіннотного відділу, що мав охороняти Центральну Раду, але особисто з'явився до П. Скоропадського, перейшовши таким чином на його бік*. Керівник охоронної

* У листопаді 1918 року М. Аркаса заарештовано гетьманськими спецслужбами за участь у підготовці повстання проти П. Скоропадського, у чому він згодом зізнався [4].

команди складав щоденний наряд чергових і представляв їх гетьманському комендантові. У разі необхідності він розробляв новий план охорони, який подавав комендантові на затвердження. До його обов'язків входило ведення повного обліку персоналу, який служив у гетьманському будинку, включаючи конвойних. При виникненні підозри до особи завідувач охороною вживав заходів для її затримання, а також міг викликати власний конвой гетьмана.

Звичайний штат особистої охорони гетьмана складав 122 особи, а саме: завідувачий, його старший і молодший помічники, 4 старшини для доручень, 2 старші вартові, діловод, писар, розсильний при канцелярії, 55 постійних постових у районі резиденції, 46 наглядачів, 7 наказних і 2 водія. Нову українську форму носили лише постові в околицях будинку гетьмана [1].

Керівник охоронної команди прирівнювався в правах до командира полку, його старший помічник – до командира батальйону, молодший помічник і старшини для доручень – до командирів рот, старші вартові – до молодших офіцерів, а вартові – до унтер-офіцерів. Члени особистої охорони перебували на державній службі, а заробітну платню одержували з особливого фонду гетьмана. Якщо виникала необхідність збільшення чисельності охоронців, то начальники розшукових установ відряджали своїх співробітників, за яких несли повну особисту відповідальність.

Посаді завідувачого охоронною командою відповідало звання полковника або військового старшини (із заробітною платою 10 800 крб на рік), його

старшого та молодшого помічників – сотника (9 600 крб і 8 400 крб відповідно), старшини для доручень – значкового або хорунжого (8 400 крб). Інші службовці підрозділу військових звань не мали, їхній ранг дорівнював відповідним співробітникам Державної варти, але плата була значно вищою. Так, старший вартовий отримував 8 400 крб річних, а вартовий – 7 200 крб.

Кожного дня охорона оглядала всі приміщення, що безпосередньо прилягали до власних покоїв гетьмана, а також споруди водопостачання та каналізації на шляхах його постійного проїзду. Для цього залучалися також урядовці Київського градоначальства. У місцях найчастішого перебування П. Скоропадського проводилася реєстрація та перевірка постійних мешканців, установлювалися секретні наглядові пости. Завідувачий охоронною командою повинен був мати таємних інформаторів для висвітлення життя не тільки його підлеглих, але й усіх чиновників гетьманського будинку. При цьому в окремому положенні «Про особливу охоронну команду ясновельможного пана гетьмана» зазначалося, що службовці охорони при збиранні відомостей про підозрювану особу повинні бути обережними, конспіративними, аби своїми діями не нашкодити справі. У положенні наголошувалося, що перевірки підлягають усі без винятку особи, а не тільки ті, про кого є неблагонадійні відомості.

Особиста охорона діяла у взаємозв'язку з особливим відділом штабу гетьмана. Вона здійснювала нагляд за окремими особами в районі гетьман-

ської резиденції, а особливий відділ опрацьовував відомості, отримані від охорони. Свої спільні заходи вони проводили за погодженням з начальником штабу гетьмана, крім екстрених випадків [1].

Осібний (особливий) відділ. Згідно з положенням «Про осібний відділ штабу гетьмана, компетенцію його посадових осіб і підрозділів», підрозділ відстежував різні політичні та національні течії в суспільстві щодо ставлення до особи гетьмана; розробляти заходи по боротьбі урядових установ з антидержавною діяльністю політичних партій, організацій та окремих осіб; інформував про діяльність політичних партій та громадських рухів, які могли негативно вплинути на внутрішню ситуацію в державі та її міжнародні відносини*. Окремі агенти відділу здійснювали розвідувальні функції й за кордоном. Підрозділ також виконував окремі доручення начальника штабу гетьмана в галузі своєї діяльності [1]. Таким чином, осібний відділ був фактично політичною розвідкою та контррозвідкою й мав надзвичайні повноваження щодо інших офіційних установ Української Держави.

Слід зазначити, що створити осібний відділ** при штабі гетьмана запропонував П. Скоропадському в перші дні після перевороту державний секретар М. Гіжицький. Він, зокрема, так обґрунтовував потребу в цій інституції: «Нам, пане гетьмане, необхідно мати свою розвідку, ми нічого не знаємо. Потрібно, щоб Ви були постійно поінформовані про те, що відбувається всередині країни, отримуючи відомості не лише з Міністерства внутрішніх справ,

* Фактично такі самі завдання та обов'язки мав освідомчий відділ департаменту Державної варти Міністерства внутрішніх справ Української Держави.

** Судячи зі спогадів П. Скоропадського, створення та діяльність цієї установи в багатьох державних установах не знайшла підтримки. Сам гетьман вважав, що такі спеціальні підрозділи є камінням спотикання всіх і навіть «такий геній, як Наполеон, на ньому провалився врешті-решт» [4, с. 206].

але й від власного органу. Крім того, маса людей, які не співчувають переворотові, можуть здійснити замах; врешті, може бути підготовлено переворот, а ми про це й нічого знати не будемо до останньої хвилини» [4, с. 206–207]. Гетьман одразу ж обміркував цю пропозицію з головою Ради міністрів і, водночас, міністром внутрішніх справ Ф.Лизогубом. У результаті прийнято рішення формувати такий підрозділ, оскільки, за словами П.Скоропадського, були «часи мінливі» і він не хотів «бути усвідомленим винятково однією лише людиною [тобто лише міністром внутрішніх справ]» [4, с. 207]. Уся агентурна частина розміщувалася в Міністерстві внутрішніх справ, а при штабі гетьмана – агентура осібного відділу, на обов'язки якого покладалося стеження за усіма особами та партіями, які «готують замах на мене [П.Скоропадського] і, взагалі, що прагнуть до перевороту» [4, с. 207].

Державна влада не зволікала з організацією роботи осібного відділу, у тому числі з фінансовим забезпеченням. Уже наприкінці червня 1918 року на його потреби виділено 184 тис. крб, з яких на залучення таємної агентури (до 1 вересня 1918 року) – 50 тис. крб, для заохочення роботи осібних службовців – 40 тис. крб, на додаткову платню співробітникам за роботу у вечірні й нічні години – 30 тис. крб, на непередбачені витрати агентів і наглядачів – 10 тис. крб, на винагороди службовцям відділу – 24 тис. крб, на покриття витрат у зв'язку з дорожнечою – 30 тис. крб [22]. Крім цього, з 1 вересня до 1 грудня 1918 року на таємні видатки відділу в розпорядження начальника геть-

манського штабу виділено 348 752 крб, а 15 листопада 1918 року в його розпорядження для охорони державної безпеки таємно асигновано ще 10 млн. крб [6].

Інтенсивно формувався й штат осібного відділу. Керівника підрозділу призначав і ніс за це персональну відповідальність особисто начальник штабу гетьмана. У своїх правах очільник цього відділу прирівнювався до командира армійського корпусу та мав чин державного рангового [23]. Начальником осібного відділу призначено колишнього товариша прокурора окружного суду *Д.Бусло**, у чесності якого гетьман не мав сумнівів [4].

Усі працівники (як військові, так і цивільні) вважалися на дійсній військовій службі з відповідними правами та належними пільгами. За посадові злочини чи службові провини цивільні службовці відділу підлягали відповідальності на загальних підставах для визначених посадових осіб [1]. До штату відділу також входили: помічник начальника, особи для спеціальних доручень, сім штаб-офіцерів (ад'ютантів), вісім районних офіцерів, службовці юридичного й інформаційного підрозділів, канцелярії та ексектор. Урядовці юридичного підрозділу займалися перевіркою оперативних матеріалів і після з'ясування обставин справи через начальника відділу передавали листи на розслідування старшому прокуророві апеляційного суду або прокурорам військового чи морського судів [1].

Інформаційний підрозділ комплектувався з його начальника, чотирьох штаб-офіцерів для розроблення й класифікації оперативних матеріалів, аген-

тів зовнішнього нагляду (за окремим штатом), спеціального діловода та друкарки з правом роботи з таємними документами. Зовнішнім наглядом керував призначений завідувачий, якому підпорядковувалися агенти в Києва та на місцях. Усі агенти поділялися на три розряди (за розміром оплати): вищий (15 чоловік у штаті), середній (20) і молодший (15).

Канцелярія відділу займалася реєстрацією та збереженням таємних документів і речових доказів. Вона складалася з начальника, його помічника, трьох діловодів, перекладача, архіваріуса і журналіста.

Ексектор завідував приміщеннями, майном і коштами відділу. Йому підпорядковувалися: помічник, по два старші й молодші водії та телефоністи. Водії та телефоністи відбиралися із числа унтер-офіцерів інженерних військ [1].

Повноваження осібного відділу були практично необмеженими. Службовці за наказом начальника або його помічника мали право арештовувати в порядку, визначеному розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 30 травня 1918 року, що базувалося на законі Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 року; відвідувати в'язниці та допитувати заарештованих; а також їм надавалися права військових цензорів.

Усі цивільні та військові установи, посадові особи та військовослужбовці зобов'язувалися допомагати й виконувати вимоги чиновників осібного відділу. Діяльності відділу мали сприяти урядовці дипломатичних представництв, зокрема, беззаперечно приймати пакети для відправлення зі своїми кур'єрами, не вдаючись до які-

* Бусло Дмитро Петрович (1873–?) – з 1895 року служив у судовому відомстві: з 1903 року – товаришем прокурора Ризького, а з 1906 року – Петербурзького окружного суду. Статський радник, учений-правознавець. У вересні 1911 року прикріплений до комісії сенатора М.Трусевица. Протягом 1911–1917 років працював в Одеській судовій палаті. У 1918 році – начальник осібного відділу штабу гетьмана П.Скоропадського.

хось роз'яснень. Крім того, вони надсилали до відділу газетні статті, що висвітлювали відношення урядових, суспільних і парламентських кіл до Української Держави та її уряду. Банківські та кредитні установи на вимогу начальника особного відділу повинні були надавати необхідні йому довідки.

Справи й бюджет відділу були державною таємницею. Перевіряти їх мав право лише начальник штабу гетьмана або особа за його дорученням. Кошти на утримання особного відділу відпускалися за кошторисом гетьманського штабу з Державної скарбниці до п'ятого числа кожного місяця. Відділ мав свою гербову печатку та печатку для пакетів. Для майна, відібраного при обшуках і конфіскаціях, призначалася спеціальна сургучна печатка [1].

Приміщення відділу охороняла окрема варта, яка входила до складу загальної залогової варти [1]. Урядовці особного відділу, крім наглядових агентів, носили формений одяг, установлений для штабу гетьмана. Як і всі військовослужбовці головної квартири, вони носили мазепинки з гетьманськими кокардами у вигляді тризуба та коротенькі кітелі, підперезані паском або шовковим поясом. Погони на кітелях були з плетінням і зірками. Форма мала сіро-синій колір. На шароварах у старшин був краповий кант [24].

Осібний відділ працював досить плідно. Зокрема, відомі його рапорти про контрреволюційні вірші М. Левітського, про діяльність директора департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ та інших осіб, спрямовану проти гетьманського режиму, а також пропозиції щодо заходів боротьби з ними [25, 26]. Начальник відділу Д. Бусло відпо-

відним рапортом повідомляв П. Скоропадського в просоціалістичних переконаннях начальника Генерального штабу О. Сливинського та про його наміри усунути (і навіть убити) головнокомандуючого Румунським фронтом генерала Д. Щербачова, чому, до речі, гетьман не повірив [4].

Службовці відділу у вересні 1918 року успішно завершили агентурну операцію, у результаті якої заарештували колишніх червоногвардійців (О. Сухарева, В. Демиртаєва, Г. Дудмера, Ф. Садовського, І. Олександрова, Ф. Денисенка, М. Дергаманщика, В. Курпатого, М. Курпатого, М. Усаєва, Б. Дем'янюка, П. Білоусова, Д. Грицаря), які в січні 1918 року розстрілювали російських офіцерів та українських козаків. Під час попереднього слідства урядовці юридичного підрозділу довели вину заарештованих [27].

Осібний відділ був також поінформований про «антиурядову діяльність» Січових стрільців та вояків Запорізької дивізії* [28]. Отже, відділ провадив тотальне стеження й аналіз діяльності не тільки різних партій і організацій, але й державних службовців вищого урядового та військового рангу й іноземних агентів.

Таким чином, штаб гетьмана відігравав одну з ключових ролей у державотворчій роботі за часів гетьманату П. Скоропадського та являв свого роду службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони голови держави водночас. Цілком вірогідно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження гетьманської квартири взагалі й штабу гетьмана зокрема П. Скоропадський намагався створити власний уряд і силову структуру, які надали б йому можливість діяти більш само-

стійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупаційної німецької влади та політичних галасів своїх противників. Утім, сили штабу гетьмана не могли замінити армію, а відтак, передбачаючи антигетьманське повстання, об'єктивно не були в змозі протистояти переважаючим силам Директорії в листопаді–грудні 1918 року.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО, ф. 2469, оп. 1, спр. 1.
2. ЦДАВО, ф. 1434, оп. 2, спр. 26.
3. ЦДАГО, ф. 57, оп. 2, спр. 239.
4. Скоропадський, П. П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський ; голов. ред. Ярослав Пеленський. – К. ; Філадельфія : Ін-т укр. археографії та джерелознавства та ін., 1995. – 493 с.
5. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 7.
6. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 92.
7. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 165.
8. ЦДАВО, ф. 1074, оп. 1, спр. 22.
9. Державний вістник. – 1918. – 26 липня.
10. Дорошенко, Д. І. Історія України: 1917–1923 рр. / Дмитро Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 352 с.
11. Донцов, Д. Рік 1918: Київ / Дмитро Донцов. – К. : Темпора, 2002. – 208 с.
12. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 24 а.
13. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 27.
14. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 136.
15. ЦДАВО, ф. 3766, оп. 1, спр. 4.
16. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 179.
17. ЦДАВО, ф. 4547, оп. 1, спр. 1.
18. Державний вістник. – 1918. – 6 вересня.
19. Державний вістник. – 1918. – 16 жовтня.
20. Державний вістник. – 1918. – 22 липня.
21. Деникин, А. И. Очерки русской смуты / А. И. Деникин // Вопросы истории. – 1991. – № 1. – С. 146–166.
22. ЦДАВО, ф. 2469, оп. 1, спр. 4.
23. ЦДАГО, ф. 5, оп. 1, спр. 89.
24. Армія. – 1918. – 1 грудня.
25. ЦДАВО, ф. 2469, оп. 1, спр. 7.
26. ЦДАВО, ф. 2469, оп. 1, спр. 5.
27. ЦДАГО, ф. 5, оп. 1, спр. 87.
28. ЦДАВО, ф. 2311, оп. 1, спр. 117.

* Рапорт ад'ютанта штабу гетьмана від 2 серпня 1918 року.

ДО ІСТОРІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ (КАНЦЕЛЯРІЯ) УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ

ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені Івана Кураса
Національної академії наук України,
докторант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Державний секретаріат (канцелярія) Української Держави створений на підставі закону від 2 червня 1918 року про порядок складання законопроектів, внесення їх до Ради міністрів, обговорення, затвердження їх та про форму і порядок оголошення законів. Основу канцелярії склали працівники колишньої Державної канцелярії Української Народної Республіки (УНР). Урядові П. Скоропадського необхідно було в короткий термін ліквідувати анархію, налагодити державне життя, вирішити низку важливих питань щодо відновлення економіки, сільського господарства, транспорту, зв'язку, народної освіти. Зазначене вимагало бездоганного виконання накреслених урядом рішень, побудови системи організації процесів діловодства зверху донизу, вироблення навичок підготовки важливих для країни нормативно-розпорядчих документів. Так, уже в перший місяць функціонування канцелярії налагоджено поточне діловодство на вищому рівні державного управління. Досить чітко поставлено й організацію роботи з документами у Раді міністрів, міністерствах, відомствах та в Державному Сенаті. З метою підвищення дієвості виконання рішень Ради міністрів

визначено порядок затвердження журналів її засідань (постановою уряду від 28 травня 1918 року встановлено, що примірники журналів засідання перед його початком необхідно надавати всім присутнім міністрам чи їхнім заступникам, які протягом доби мають вносити туди зауваження та поставити свій підпис) [1, арк. 1].

Державні структури комплектувалися найдосвідченішими висококваліфікованими кадрами, які за своїм фаховим рівнем відповідали посаді та рангу і дотримувалися при цьому економії державних коштів. Штатні розписи міністерств і відомств Української Держави, розроблені на підставі нормативних актів Тимчасового уряду з урахуванням національних особливостей державотворення, були ухвалені на засіданні Ради міністрів (протокол від 4 червня 1918 року) і затверджені гетьманом. До типового штатного розпису міністерств Української Держави вносився перелік посад із зазначенням річного окладу і класу посади, починаючи від вищого керівництва й закінчуючи рядовими службовцями. Наприклад, у розписі служби діловодства міністерства, як правило, зазначалося від шести до десяти посад: керуючий відділом (6-й клас), діловод

(7-й клас), старший помічник діловода (8-й клас), помічник діловода (7-й клас), а також службовці 1–2-го розряду, які мали 8–9-й клас посади [2, арк. 14].

Одночасно із цим затверджено статут Державної канцелярії та її штатний розпис, відповідно до якого розроблено штати, встановлено посадові оклади, що дозволяли підбирати гідних чиновників знову ж таки на засадах економії державних коштів [2, арк. 17а зв.]. Урядом також визначено порядок прийому осіб на державну службу з повним контролем над усіма призначеннями й переміщеннями. На засіданні Ради міністрів від 31 червня 1918 року ухвалено законопроект, згідно з яким установлювався єдиний порядок створення законів, винесення для обговорення, затвердження та їх публікації в «Державному віснику» [3, арк. 24]. Контроль за виконанням цього закону було покладено на Державну канцелярію.

Склався секретаріат з державного секретаря, юридичної ради, департаменту загальних справ, департаменту законодавчих справ, відділу закордонних справ, секретаря Ради міністрів, державної друкарні, термінологічної комісії. У складі Державної канцелярії, що підпорядковувалась державному секретареві, 8 травня 1918 року заснований науковий архів, основні завдання якого доводились до всіх міністерств і відомств [4]. Тут також могли готуватися законопроекти. Державна канцелярія провадила технічну частину роботи вищого законодавчого та виконавчого органу Української Держави – Ради міністрів, а саме протоколювання її засідань, потім їх редагування й публікацію. Якщо ж урахувати, що гетьманський уряд збирався

мало не щодня, а його засідання тривали від восьмої години вечора до першої чи другої години ночі, а часто закінчувалися й під ранок, можна уявити обсяги навантаження на державного секретаря та його підлеглих. Зрозуміло, що роботи вистачало вдосталь. Сам же державний секретар окрім керівництва своєю установою завжди мав бути присутнім на урядових засіданнях.

За весь час існування гетьманату П. Скоропадського Державну канцелярію очолювали лише три державні секретарі, а саме М. Гіжицький (перший тиждень травня 1918 року), І. Кістяківський (травень–липень) та С. Завадський (липень–грудень). Їхніми товаришами (заступниками) були М. Могилянський та В. Романов.

Вважаємо за доцільне подати тут короткі біографічні дані (відомі на цей час дослідникам) вищезгаданих державних діячів*:

Гіжицький Михайло – член Союзу земельних власників, активний діяч таємної організації «Українська громада», що здійснила державний переворот в Україні 29 квітня 1918 року. За гетьманату П. Скоропадського – державний секретар в уряді Ф. Лизогуба. У 1919 році входив до крайнього правого політичного блоку в Одесі.

Завадський Сергій Володиславович – судовий, громадський, державний діяч, юрист, сенатор Української Держави. Народився на Поділлі, походив зі старої польсько-української родини. За гетьманату П. Скоропадського – виконувач обов'язків голови Генерального суду, товариш (з 6 травня) міністра судових справ. З початку липня 1918 року – державний секретар Української Держави. З 26 липня – сенатор Загального зібрання

Генерального суду. Згідно з ухваленням Радою Міністрів 1 серпня 1918 року «Тимчасовим законом про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави ясно-вельможного пана гетьмана всієї України» був призначеним другим, після П. Дорошенка, верховним правителем Української Держави. Один з авторів так званої записки дев'яти міністрів (від 17 жовтня 1918 року), яка призвела до кризи в уряді Ф. Лизогуба і змін у зовнішньополітичному курсі України. 1922 року емігрував у Прагу, де змінив своє лояльне ставлення до українства й підтримував проросійські настрої та позиції.

Могилянський Микола Михайлович (1871–1933) – громадський і державний діяч, український етнограф і археограф, професор-антрополог. Народився у дворянській родині на Чернігівщині (Городнянський повіт). Закінчив Петербурзький університет, служив в дирекції музею імператора Олександра III в Петербурзі. Працював у Петербурзькій академії наук. За політичними поглядами був близький до кадетів. 1918 року повернувся в Україну. За гетьманату П. Скоропадського з 20 травня 1918 року виконував обов'язки товариша державного секретаря Української Держави. Обіймав посаду голови юридично-редакційної Комісії української делегації на мирних переговорах між Українською Державою та РРФСР. У вересні 1918 року був посланцем гетьманату у Францію, проте прибув до Парижу вже після повалення влади П. Скоропадського. В еміграції з 1919 року (Швейцарія, Франція, Чехія) намагався створити Український національний комітет, гасло якого – «Без Росії немає України». Співпрацював

* Кістяківському І. О. присвячена окрема стаття у цьому виданні (с. 64–71).

з російською еміграцією й викладав у Російському університеті в Празі.

Романов Володимир Федорович – правник. За гетьманату П. Скоропадського – товариш державного секретаря, державний секретар, сенатор адміністративного суду Державного Сенату Української Держави.

Про фаховість і державницько-національну свідомість працівників цього відомства, власне, може свідчити записка керівників Державного секретаріату від 11 жовтня 1918 року до державного секретаря С. Завадського, в якій вони, остерігаючися чуток про русофільські настрої певних міністрів, просили свого патрона не лише заступитися за українську мову, але й довести позицію працівників Державної канцелярії до всіх членів уряду Української Держави. Записка, до речі, дає яскравий опис сфери обов'язків працівників Державного секретаріату. У ній, зокрема, зазначалося: «З початку існування державних установ на Україні ми працюємо в державній канцелярії, де, між іншим, зосереджуються законопроекти усіх міністрів. У названій інституції крім українців, котрі здавна вживають рідну мову, перебувають і такі, що не знали української мови. Але й ці останні через деякий час навчилися писати й говорити по-українському і тепер вони разом зо всіма своїми товаришами працюють в законодавчій справі цілком вільно. Працюючи протягом року над виготовленням різного роду докладів, проектів, статутів, записок, проектів законів, над перекладом і обробкою самих законів, проводячи до того ж все службове листування тільки українською мовою, ми упевнились, що український язык гнучкий, барвистий, дуже бага-

тий словарним матеріалом, має надзвичайну кількість синонімів, омонімів і т. інш., для вислову різних відтінків мислі. При опрацюванні законів доводилось зупинятися перед труднощами не недостатчі термінів, а великої кількості їх. Річна праця нас упевнила, що зрозуміла при новітності справи нестійність термінології вирівнюється, і ми стоїмо напередодні того, коли ця справа може вважатися цілком полагодженою. На підставі практики і півторарічного досвіду ми посвідчуємо, що при сучасному рівні розвитку українського слова нема ніяких об'єктивних даних знов піднімати старі балачки про бідність українського языка взагалі або нездатність його до адміністративної чи законодавчої практики.

Подajući зазначені думки до Вашої ласкавої уваги, Пане Державний Секретарю, просимо, коли Ви визнаєте слушність нашої точки погляду і погодитесь з наведеними вище думками, довести до відома Ради Міністрів цю нашу записку під час розгляду питань про природні права української мови в Українській Державі» [5, с. 49]. Зазначену записку підписали директор департаменту законодавчих справ М. Володковський, секретар Ради міністрів В. Дитятин, директор департаменту загальних справ С. Гаєвський, директор державної друкарні Г. Іовенко, редактор «Державного вісника» І. Ющишин, постійний член термінологічної комісії професор А. Кримський.

Слід зазначити, що, як згадував сам П. Скоропадський, «державним секретарем І. Кістяківським було задумано створити спеціальне видавництво української літератури і палац преси при своєму відомстві і навіть придбано великий будинок та закуплено спеціальні

ротатійні машини. Крім видавництва літератури, преси й плакатів у ньому мали зосереджуватись відділ пропаганди та кінематограф» [6, с. 220]. Проте через швидке падіння гетьманату цю справу так і не було доведено до логічного завершення. Не було остаточно завершено й формування служби державного управління України, яка хоча й набула стрункої та дієздатної структуризації, все ще потребувала удосконалення відповідно до нових потреб державотворення в тогочасному швидкоплинному та революційному світі. За нетривале, лише сім з половиною місяців, існування Української Держави у формі гетьманату П. Скоропадського досягти цього було неможливо, та ще й за умов соціально-політичних катаклізмів, внутрішніх і зовнішніх потрясінь, фактично перманентної громадянської війни. Разом з тим незаперечним є той факт, що управління державної служби в часи гетьмування П. Скоропадського навіть за таких умов діяло як злагоджений та чіткий механізм молодого державного утворення – України.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 82.
2. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 3.
3. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 2.
4. Матіяш, І. Б. Модель архівної реформи в Україні 1918 р. / І. Б. Матіяш // Студії з архівної справи та документознавства / Укр. наук.-досл. ін-т архів. справи і документознавства – Т. 5. – К. : УНДІАСД, 1999. – С. 148–150.
5. Дорошенко, Д. І. Історія України : 1917–1923 : у 2 т. Т. 2. Українська гетьманська держава 1918 р. / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – 352 с.
6. Скоропадський, П. П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський ; голов. ред. Я. Пеленський. – К. ; Філадельфія : Ін-т укр. археографії та джерелознавства та ін., 1995. – 493 с.

90 років започаткування
державної служби в Україні

ВЛАСНА КАНЦЕЛЯРІЯ ЙОГО СВІТЛОСТІ ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА ВСІЄЇ УКРАЇНИ

ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені Івана Кураса
Національної академії наук України,
докторант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Правителі й керівники держав завжди мали у своєму розпорядженні власну адміністрацію. У різні часи її склад, функції та повноваження, залежно від державного ладу країни, суспільної організації, історичної традиції й навіть особистих переконань керманіча державного утворення, були різного характеру, проте завжди подібні установи функціонували під безпосереднім керівництвом та контролем свого патрона й перебували у самій серцевині (часто утаємниченій для загалу) державної політики.

В Україні 1918 року в період існування Української Держави у формі гетьманату П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня) однією з таких структур була власна канцелярія його світлості ясновельможного пана гетьмана [1].

У перший же день державного перевороту (29 квітня 1918 року), внаслідок якого генерал П. Скоропадський опанував владою в країні, своїм генеральним писарем він призначив І. Полтавець-Остряницю*, який і очолив власну ясновельможного пана гетьмана канцелярію.

І. Полтавець-Остряниця походив з давнього козацького роду. На час гетьманського перевороту він був уже відомим громадським діячем, військовослужбовцем, одним з організаторів і фактичним керівником Вільного козацтва. На Всеукраїнському з'їзді Вільного козацтва, що відбувся з 3 (16) до 7 (20) жовтня 1917 року в Чигирині, його обрано членом Генеральної ради, генеральним осавулом і наказним отаманом Вільного козацтва. Саме з його «подачі» генерал

* Полтавець-Остряниця Іван (26 вересня 1890–1957) – український військовий і громадсько-політичний діяч. Народився в Суботіві Чигиринського повіту Київської губернії. Походив з давнього козацького роду. Закінчив кадетську школу в Чугуєві (1912). Учасник Першої світової війни 1914–1918 років, офіцер російської армії. У жовтні 1918 року обраний до складу Генеральної ради та наказним отаманом Вільного козацтва. У період Гетьманату – генеральний писар гетьмана всієї України П. Скоропадського. З 1919 року жив в еміграції в Мюнхені (Баварія, Німеччина). Створив організацію Українське народне козацьке товариство (УНАКОТО), що стояла на крайніх правих позиціях (1920). Протягом 1923–1924 років видавав газету «Український козак». Проголосив себе «Гетьманом і національним вождем всієї України обох боків Дніпра та військ козацьких і запорозьких», диктатором «Української народної козацької республіки». Нечисленні осередки УНАКОТО діяли на українських землях, переважно на Волині, однак на початку 1930-х років припинили своє існування. У 1926 році претендував на титул головного отамана армії УНР, згодом на гетьманство. Розробляв проекти створення груп Вільного козацтва у складі Вермахту. З 1942 року відійшов від політичної діяльності. Помер 1957 року в Мюнхені.

П. Скоропадський став отаманом усього Вільного козацтва України. Майбутній гетьман познайомився з І. Полтавцем-Остряницею в Києві після завершення роботи з'їзду вільних козаків. З того часу вони тісно співпрацювали і у Вільному козацтві, і в Українській громаді – організації, що готувала, а потім і здійснила державний переворот. Саме в оточенні І. Полтавця та Г. Зеленецького П. Скоропадський 29 квітня 1918 року прибув у приміщення київського цирку, де на з'їзді хліборобів його було проголошено гетьманом усієї України.

Власна канцелярія гетьмана офіційно була складовою його головної квартири і структурною частиною штабу пана гетьмана, однак насправді являла собою цілком автономну установу з безпосереднім підпорядкуванням особисто Скоропадському. Відтак значення і роль генерального писаря й очолюваної ним канцелярії в державному, особливо позалаштунковому, житті країни важко переоцінити.

Змальовуючи вдачу І. Полтавця-Остряниці, П. Скоропадський згадував, що він «в довершення всіх своїх українських тенденцій навіть остригся, як в нас стриглися в давнину пани» [2, с. 153]. Доволі розумна, талановита людина, великий патріот і ентузіаст, щирий гетьманець і надзвичайно честолюбний генеральний писар із завзяттям узявся на свою справу.

З перших днів існування канцелярії її завдання, обов'язки та повноваження визначало Положення про власну його світлості гетьмана всієї України канцелярію [3, арк. 6–8]. Згідно з вищезазначеним положенням, «власна його гетьманської світлості канцелярія установлюється для прийому прохань та скарг, котрі

можуть бути вирішені тільки волею його світлості. Крім того в канцелярії ведуться особисті справи та листування його світлості й сім'ї» [3, арк. 6].

Прийом таких прохань та скарг, а також ведення особистих справ і листування гетьмана, доручалося «особливій особі», котрій надавалося звання генерального писаря канцелярії його світлості пана гетьмана всієї України. Генеральний писар призначався гетьманом і підпорядковувався безпосередньо П. Скоропадському, користувався «правом особистої доповіді у встановлені години та поза ними» [3, арк. 6]. Значення посади генерального писаря його світлості набувало особливої ролі ще й завдяки тому, що його посада могла бути об'єднана з посадою генерального писаря Генеральної ради військ козацьких. Безпосередньо в роботі генерального писаря, за його бажанням, міг брати участь його помічник, який під час відсутності свого начальника через хворобу чи з інших причин виконував писарські обов'язки. Генеральний писар власної його світлості канцелярії користувався також правами товариша (заступника) міністра й перебував членом Військової державної ради.

На перших порах існування гетьманату до складу власної канцелярії його гетьманської світлості входили помічники генерального писаря, офіцери для доручень та інші чини за штатом. При цьому зазначалося, що штати канцелярії можуть бути збільшені або скорочені лише волею гетьмана. Розподіл обов'язків між ними та внутрішній розпорядок ведення справ установлювались інструкцією генерального писаря.

Канцелярія могла приймати на ім'я гетьмана:

1) скарги на рішення департаментів сенату;

2) скарги на постанови вищих державних установ, але лише у разі невідповідного викладу події в постанові та коли це підтверджується достовірними доводами;

3) скарги на дії та розпорядження міністрів, головноуправляючих окремими частинами та губерніальних старост, коли такі дії чи розпорядження не підлягають оскарженню за законом перед Сенатом (формулювання було запозичене зі статті 1 Тимчасового керівництва установленого Сенату Російської імперії видання 1892 року та зі статей 171–173 установлення міністерств того ж року);

4) прохання про дарування милостей, в особливих випадках, коли вони не підлягають під дію чинних законів, але за умов, якщо цим не порушуються забезпечені законом інтереси та громадянські права;

5) прохання про помилування та пом'якшення участі осіб, що засуджені або відбувають покарання.

Подібні скарги та прохання, що приносилися на ім'я гетьмана, а також визначені на них папери звільнялися від гербового збору. Скарги та прохання мали подаватися не інакше, як від імені й за яким підписом прохача, із вказівкою його місця проживання та адреси переписувача, якщо прохання написане чужою рукою. При цьому подання скарг та прохань через довірених осіб допускалося лише у двох випадках, якщо:

- у справі беруть участь кілька осіб і всі вони (або кілька з них) уповноважать на це одного з них своєю довіреністю;

- справа стосується цілої верстви суспільства або громадської установи, а скарга чи прохання принесені законним її представником, який уповно-

важений на це встановленим порядком.

У скаргах на визначення департаментів Сенату мали бути наведені закони, які прохач вважав порушеними, а також докази та доводи, на підставі яких він визначав своє подання з доданням свідоцтва про час оголошення оскарженого визначення або застосування такого до виконання. Якщо ж означене свідоцтво до скарги не було докладене, то на його пред'явлення прохачу призначався термін не більше одного місяця. До скарг на постанови вищих державних установ мало бути додано свідоцтво про час оголошення оскарженої постанови або застосування її до чинного виконання.

Гетьманською канцелярією залишалися поза розглядом документи, що подані з порушенням вищенаведених умов, зокрема скарги на постанови вищих державних установ, надані по витоку чотирьох місяців від часу оголошення оскарженої постанови або з часу застосування її до чинного виконання, а також скарги та прохання, написані непослідовно або без смислового викладу, на клаптиках паперу чи з некультурними висловами.

Крім того, генеральний писар залишав без наслідків, не подаючи на розгляд гетьмана, і пересилав у відділи прохань:

1) скарги й прохання, що не були передбачені вищевказаними умовами;

2) скарги на місця нижчі та середні, а також такі, що були залишені поза розглядом і надійшли повторно, якщо при цьому не наведено нових обставин, підтверджених доказами;

3) скарги й прохання на установи нижчого та середнього рангу з приводів, за якими в загальному законному порядку

належить звертатися до службового начальства або до встановлених відомств та установ;

4) документи, що належать до розгляду Ради міністрів про призначення пенсій за особливі службові відзнаки та заслуги прохача;

5) прохання службових осіб про будь-які нагороди, що подаються поза відома їхнього начальства;

6) скарги на звільнення з посад з подання начальника частини без пояснення причин;

7) прохання про виключення з послужних списків або атестатів та наказів про відставку відміток і накладених покарань.

Решту скарг та прохань, що відповідали вищенаведеним умовам, генеральний писар подавав на розгляд гетьману, отримуючи від голови держави дозвіл на залишення їх без наслідків або на внесення справ до тієї вищої установи, де вони мали розглядатися. Окремі питання, не вирішені в законодавчому порядку відповідними установами й інституціями, запрошувались для розгляду та вирішення самим П. Скоропадським.

На засіданнях з розгляду скарг і прохань, поданих до власної канцелярії пана гетьмана, у Державному Сенаті чи Раді міністрів присутність генерального писаря була обов'язковою. Прохання про помилування та пом'якшення покарань генеральним писарем передавалися на розгляд міністру юстиції (щодо осіб, засуджених судами цивільного відомства) та військовому чи морському міністрам (щодо осіб, засуджених військовими або військово-морськими судами). Скарги та прохання, що стосувалися духовних справ та управління православної церкви й підлягали залишенню без розгляду гетьманом, передавалися міні-

строві сповідань. В особливо поважних випадках генеральний писар запитував у П. Скоропадського повеління на передачу прохання міністрові сповідань для гетьмана. Усі прохання передавалися на облік гетьманському господарю.

Рішення й повеління гетьмана з приводу розглянутих ним справ повідомлялися генеральному писареві для доведення до відома й оголошення особам, які подавали скарги або прохання. На вимогу генерального писаря відповідні відомства мали повідомляти свідчення, необхідні для розв'язання скарг та прохань, і надавати для огляду оригінали ведення справ тощо. Прохання про одноразові грошові надання задовольнялися з джерел окремо для цього встановлених, а видача дозволу його світлості на це була зумовлена лише через крайню бідність прохачів з державної скарбниці. Допомога виплачувалася в розмірі, визначеному безпосередньо паном гетьманом. Кожного разу такі питання узгоджувалися з міністром фінансів.

Крім того, у власній канцелярії гетьмана всієї України здійснювалося:

- ведення списків з адресами усіх осіб, які входили до складу уряду;

- виконання проектів з обмундирування свити гетьмана та його штабу;

- організація оформлення (за проектами креслень) гетьманського палацу під час свят,

- виконання усіх інших доручень з художньої частини (за вказівкою генерального писаря).

Ці обов'язки належали до завідування окремо призначеної особи, якій надавалося звання завідуючого художньою частиною.

До складу власної канцелярії гетьмана також входили хро-

нікер, справовиробник, медик пана гетьмана (на допомогу медику призначалися помічник, класний фельдшер, писар, кур'єр і служитель).

У липні 1918 року з посади начальника штабу гетьмана усунуто генерала В. Дашкевича-Горбацького*, який, за словами самого П. Скоропадського, «достеменно не міг упоратись із цією справою» [2, с. 214]. На зміну йому прийшов Б. Стеллецький**. Пізніше, уже в еміграції, його призначення на посаду начальника штабу гетьман розглядав як «велику помилку» [2, с. 214]. При новому керівникові штабу гетьмана його власну адміністрацію структурізовано, а гетьманська канцелярія та її голова отримали ретельніше деталізовані обов'язки й завдання, що значилися під грифом «Таємно» в Положенні про головну квартиру гетьмана й ухвалені 3 серпня 1918 року начальником штабу пана гетьмана генеральним хорунжим Б. Стеллецьким.

Документ зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України (ЦДАВОВ України) у двох варіантах (мовою оригіналу) в частині, де йдеться про повноваження та обов'язки генерального писаря гетьмана та канцелярії його світлості. Перший примірник більш ранній (не датований і не зазначений начальником штабу гетьмана), проте детальніший, з додатками штатних розписів [3, арк. 16, 53–54 зв.], а другий – остаточно редакція основних поло-

жень [3, арк. 81–117]. Компілюючи обидві редакції, ми можемо докладніше дізнатися про завдання та обов'язки службовців власної канцелярії гетьмана П. Скоропадського та її штати.

У таємному Положенні про головну квартиру гетьмана, завізованому 8 серпня 1918 року генеральним хорунжим Стеллецьким, обов'язки генерального писаря, обсяг робіт гетьманської канцелярії та медика визначала глава X § 460–480 [3, арк. 116–117].

Згідно з положенням, генеральний писар:

- виконував усе офіційне листування пана гетьмана та його особисті доручення;
- складав проекти рескриптів;
- представляв до нагород підлеглих гетьману, які служили при його особі чинів;
- давав свідчення пресі про життя гетьмана;
- вів чергу наряду чергових при особі П. Скоропадського;
- складав проекти офіційних листів та привітань.

Генеральний писар призначався за безпосереднім визначенням П. Скоропадського наказом по армії та флоту. Відповідно підпорядковувався він тільки голові держави й надавав звіти про свої справи одному лише гетьманові. Генеральний писар мав супроводжувати його світлість у мандрівках, на парадах, оглядах та виїздах. Останній пункт підрозділу про обов'язки генерального писаря підтверджував його керівництво канцелярією пана гетьмана

на правах командира бригади (неокремої).

Власна канцелярія пана гетьмана перебувала у безпосередньому підпорядкуванні генерального писаря й виконувала усе особисте та офіційне листування П. Скоропадського під керівництвом І. Полтавця-Острянці. У канцелярії велися списки з адресами усіх осіб, що входили до складу уряду Української Держави. Два помічники генерального писаря здійснювали листування власної канцелярії й несли відповідальність за правильність ведення справ і своєчасність їх виконання. Детальніше їхні обов'язки визначалися генеральним писарем. Двоє старшин для доручень виконували завдання пана гетьмана за вказівкою генерального писаря. Вони по черзі, що встановлювалась І. Полтавцем-Острянцем, несли чергування в гетьманському палаці.

Помічники генерального писаря та старшини для доручень призначалися за поданням генерального писаря наказом по армії та флоту й користувалися правами командира неокремої бригади.

Справовиробник мав допомагати помічникам писаря проводити листування, вів журнал паперів, що надходили до канцелярії й виходили з неї, приймав надіслані пакети та телеграми й виконував інші доручення по канцелярії за вказівками помічників генерального писаря. Хронікер надавав відомості пресі про життя

* Дашкевич-Горбацький Володислав (рр. н. і см. невід.) – український військовий діяч періоду Гетьманату. Під час Першої світової війни – генерал-майор російської служби. Член таємної організації «Українська громада» на чолі з П. Скоропадським, яка готувала повалення Центральної Ради. Активний учасник і фактичний керівник гетьманського перевороту в Києві 29 квітня 1918 року, внаслідок якого генерал П. Скоропадський прийшов до влади. У квітні–липні 1918 року – начальник особистого штабу гетьмана всієї України. У жовтні 1918 року – голова надзвичайної місії Української Держави до Румунії.

** Стеллецький Борис (23 серпня 1872 – р. см. невід.) – військовий діяч, генерал-хорунжий. Закінчив Варшавську гімназію, Одеське піхотне юнкерське училище (1894), Миколаївську академію Генерального штабу (1920). Проходив службу на посадах командира роти 4-го полку Варшавської фортеці, старшого ад'ютанта штабу Донської кінної дивізії, помічника старшого ад'ютанта офіцера для доручень штабу Київського військового округу, начальника строювого відділу Івангородської фортеці. З 1907 – старший ад'ютант штабу Київського військового округу, підполковник. У роки Першої світової війни (1914–1918) – начальник військових сполучень Дунайської армії Румунського фронту, полковник (1917). У 1918 році – начальник штабу гетьмана в період Гетьманату. Подальша доля невідома.

90 років започаткування
державної служби в Україні

гетьмана, надаючи їх попередньо на перегляд генеральному писарю.

Справовиробник, хронікер та завідуючий художньою частиною мали права начальника відділу департаменту й призначалися на посади також за поданням генерального писаря. Три машиністки здійснювали листування канцелярії під керівництвом помічників генерального писаря.

Окремим підпунктом визначалися обов'язки гетьманського медика. Він призначався за

безпосереднім вибором гетьмана наказом по армії та флоту. Медик гетьмана перебував при особі гетьмана й рахувався його власним лікарем. Також завідував амбулаторним приймальним покоем головної квартири та виконував обов'язки з лікування її співробітників. Класний фельдшер підпорядковувався гетьманському медику й мав допомагати йому в лікуванні хворих. Листування медика здійснював писар, а кур'єр служив для розсилки та рознесення пакетів. Медик

гетмана користувався правами дивізійного лікаря.

3 літа 1918 року гетьманська канцелярія була поряд зі штабом пана гетьмана та чинів, що знаходяться біля нього (ад'ютантів), однією зі складових головної квартири його світлості ясновельможного пана гетьмана всієї України. Її штати визначалися окремим додатком. В архівних фондах України зберігся проект таких штатів з правками генерального писаря (подається із збереженням правопису) [3, арк. 80 зв.].

Додаток № 9 до положення
о Собственной Его
про Головну Квартиру
Світлості
ПАНА ГЕТЬМАНА Канцелярії

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАР
ВЛАСНА КАНЦЕЛЯРІЯ
І МЕДІК ГЕТЬМАНА

НАЗВА ПОСАД	Кількість осіб	Річне утримання в карбованцях		Класи Посад	УВАГА
		одному	всім		
1/ ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАР /Генеральний Хорунжий, або Полковник/ Значковий, або Хорунжий	1	16 800 <u>13 200</u>	16 800 <u>13 200</u>	III	
2/ <u>ВЛАСНА КАНЦЕЛЯРІЯ</u> <u>ГЕТЬМАНА</u>					
Помішників Генерального Писаря /військовий старш. або сотник/ /Генер.хор., або Полковник/	2	13 200 <u>8 400</u>	26 400 16 800	IV	
Старшина для доручень /Гетьм.полк, або Військовий Ст	1 2	10 800 8 400	10 800 16 800	V	
Діловод Оберст старшина для	1	7 200 8 400	7 200 8 400	VII VI	
авідуючий Художественною частиною Полковник або Військ. Старшина	1	8 400	8 400	VII VI	
Хронікер	1	8 400	8 400	VII	
Діловод	1	8 400	8 400	VI	
Друкарщиці	3	4 200	12 600		
Писарів	2	3 600	7 200		
Відпускається на Канцелярські видатки		3 600	3 600		
Кур'єрів	2	3 000	6 000		
Впускной					
Швейцар	1	3 000	3 000		

3/ МЕДІК ПАНА ГЕТЬМАНА	1	12 000	12 000	IV
Клясовий фершал	1	5 400	5 400	X
Служитель	1	3 000	3 000	
Писар	1	3 600	3 600	
Кур'єр	1	3 000	3 000	
Опускається на Канцелярію при Генеральному Пис.			12 000	
Усього			127 200	
Обер. Стар. для доруч. Сотник або Значк.*				

Генералові Стеллецькому, проте, не вдалося довго втриматися на престижній посаді й у серпні 1918 року його змінив генерал-майор колишньої російської служби і генеральний значковий війська Україн-

ської Держави П. Аккерман, який, у свою чергу, також прагнув більшої структуризації й удосконалення підлеглого йому підрозділу. У жовтні 1918 року свої намагання він почав втілювати в життя. Їх зміст

загалом розкриває таємна директива (за № 280) начальника штабу пана гетьмана П. Аккермана** до генерального писаря І. Полтавця-Остряниці від 3 жовтня 1918 р. (подається із збереженням правопису) [3, арк. 1].

ГЕТЬМАНСЬКА
ПОХІДНА КАНЦЕЛЯРІЯ

Таємно.

По відділу Інспекторському

ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПИСАРЕВІ.

« 3 » Жовтня 1918 р.
Ч. 280
м. Київ

Начальник Штабу прохає всіх Начальників Відділів Гетьманської Головної Кватери переробити додаткове Положення про Головну Кватеру та Штати у тих частинах, котрі відносяться до Вашого відання. При цьому Штати повинні бути скорочені до граничної дійсної потреби, зовсім не виходжуючи із вже чільної кількості служачих, а тільки із огрунтованої, необхідної для діла кількості їх.

При складанні Положення необхідно відрішитися від захоплення зайвих прав та обов'язків, але за те, потрібні права й обов'язки зазначити докладно, підтримуваючись необхідних для життя умов служби й праці всіх відділів Штабу ГЕТЬМАНА — Головної Кватери й опираючися на положення про відділи бувшої Імператорської Головної Кватери.

Перероблення Положення й Штатів повинно бути скінченим к 7-му жовтня, після чого Начальник Штабу припускає об'єднати працю відділів в Загальнім Засіданні під своїм головуванням.

Начальник Канцелярії,
ГЕНЕРАЛЬНИЙ ХОРУНЖИЙ [підпис]

Начальник Інспекторського Відділу,
ПОЛКОВНИК [підпис]

* Курсивом позначені власноручні правки І. Полтавця-Остряниці, зроблені ним не раніше 3 жовтня 1918 року. — П. Г.-Н

** Аккерман Петро — генерал-майор російської служби. У 1917 році був інспектором артилерії 34-го (1-го Українського) корпусу. За Гетьманату П. Скоропадського — генеральний значковий війська Української Держави, у серпні 1918 року змінив генерала Б. Стеллецького на посаді начальника штабу пана гетьмана всієї України.

90 років започаткування
державної служби в Україні

У відповідь на директиву генеральний писар І. Полтавець-Остриця направив на-

чальнику штаба гетьмана власний проект штатів гетьманської канцелярії із супровідною

пояснюючою запискою (подається із збереженням правописку) [3, арк. 2-2 зв.].

ПАНУ НАЧАЛЬНИКУ ШТАБУ ЙОГО СВІТЛОСТИ

ОБ'ЯСНІТЕЛЬНА ЗАПИСКА

Розглянув проект штатів одержаних мною в додаток при ВАШИМ відношенні від 3-го жовтня за ч. 280, личу своїм службовим обов'язком* докласти, що ВЛАСНА канцелярія у такому стані не може отповідать своему призначенню, як з боку представництва, так і фактичної праці. З боку представництва тому, що у сіх інших відділах, як то, Штаб ПАНА ГЕТЬМАНА, Господар. відділ і інші, як положеніє осіб у рангах, так і платня показана значно більше. Наприклад усі працьовники у ранзі полковників одержують платню по 12 000 карбованців у рік і більше. По ВЛАСНІ канцелярії зараз поимі помішниками фактично состоят два полковника: ГЛІБОВСЬКИЙ і ЕГОРОВ, а у одержаному проекті моїми помішниками поставлени 2 у ранзі Сотника, або Військового-Старшини з платнею у всього по 8 400 карбованців у рік, — тоб-то рівно зо всіми іншими обер-старшинами. Окрім того у ВЛАСНІ канцелярії зовсім не передбагано штатами ні жадного писаря, ні жадного кур'ера, ні жадного уборщика, ні швейцара, без котрих канцелярія працювати не може. Що торкається до діловодства канцелярії, то я лічив-би, що маючі на увазі постійно поширення переписки, вимогаєме самим житем /що видко з все прогресірующаго числа вступних паперів, — як то: Травень місяць 312 паперів, Червень м. 582, Липень 1043, Серпень 1218, Вересень 1415/, ясно що розібраться і виконать таку роботу при зараз існуючих штатах фактично не можливо, і щоб праця не стала зовсім і мала б можливість канцелярії отповідать своему призначенню необхідно затвердити указані мною нище штати:

1/ ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАРЬ	1	16 800 карбованців у рік
/Генеральний Значковий, або Генер. Хорунжий/		
2/ ПОМІШНИКІВ ГЕНЕР. ПИС	2	13 200 карбованців у рік кожному
/Генеральний Хорунж., або полковник/		
3/ ШТАБ-СТАРШИНА ДО ДОРУЧЕНЬ	1	10 800 карбованців у рік
/Полковник, або Військ.-Стар./		
4/ СТАРШИНА ДО ДОРУЧЕНЬ	1	8 400 карбованців у рік
/Сотник, або Значковий/		
5/ ЗАВІД. ХУДОЖЕСТВ. ЧАСТИНОЮ	1	8 400 карбованців у рік
6/ ХРОНІКЕР	1	8 400 карбованців у рік
7/ ДІЛОВОД	1	8 400 карбованців у рік
8/ ДРУКАРЩИЦЬ	3	4 200 карбованців у рік кожній
9/ ПИСАРІВ	2	3 600 карбованців у рік кожному
10/ КУР'ЕРІВ	2	3 000 карбованців у рік кожному
11/ УБОРЩИКІВ	1	2 400 карбованців у рік
12/ ШВЕЙЦАРІВ	1	3 000 карбованців у рік

Відпускається на канцелярію у рік 12 000 карбованців.

В цих предбаганих мною штатах з боку представництва і справедливости прохаю аби штатні посади моїх помішників подвисити до ранга Генеральних Хорунжих, або Полковників, з платнею по 13 200 карбованців у рік кожному, або по 12 000 карбов.; крім того з штатних посад 2-х Старшин до доручень прохав-би в штатах затвердить одну посаду Штаб-Старшинську в ранзі Полковника, або Військового-Старшини з платнею 12 000, або 10 800 карбованців у рік, друга посада обер-старшини з платнею 8 400 карбованців у рік.

При цьому прикладую проект потрібних штатів, і список діл котрі повинні вестись у ВЛАСНІ канцелярії.

З цього списку видко, що канцелярської праці дуже багато.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ П И С А Р Ь ЙОГО СВІТЛОСТИ
ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА
ВІЙСЬКОВИЙ СТАРШИНА

* У документі помилка, слід читати «обов'язком» — П.Г.-Н.

Зміст записки знайшов відображення й у проекті штатів

канцелярії, підготовленому І.Полтавцем-Остряницею (по-

дається із збереженням правопису) [3, арк. 9].

ПРОЕКТ штатів ВЛАСНОЇ канцелярії ЙОГО СВІТЛОСТИ ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА						
Ч.	НАЗВА ПОСАД	Кількість осіб	Річне утримання в карбованцях одному	всім	Кляси Посад	УВАГА
1	ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАРЬ /Генер.Знач., або Генер.Хор./	1	16 800 кар	16 800 к.	III	ст. 2 п. к. пох. канцел. П-к.Пох. кан
2	ПОМІШНИКІВ ГЕНЕР.ПИСАРЯ /Генер. Хор. або полков./	2	13 200. кар	26 400 к.	IV	Гетьм. Коменд. Стр. 1. Поміш. Його
3	ШТАБ-СТАРШИНА ДО ДОРУЧЕНЬ /Полковник або Військ. Стар./	1	10 800 кар.	10 800 к.	5	Гетьм. Коменд. Стр. 1. Старш. до докл
4	СТАРШИНА ДО ДОРУЧЕНЬ /Сотник, Значковий/	1	8 400 кар.	8 400 к.	6	Теж
5	ЗАВІД. ХУДОЖЕСТВ. ЧАСТИНОЮ	1	8 400 кар.	8 400 к.	6	
6	ХРОНІКЕР	1	8 400 кар.	8 400 к.	6	
7	ДІЛОВОД	1	8 400 кар.	8 400 к.	6	
8	ДРУКАРЩИЦЬ	3	4 200 кар.	12 600 к.		
9	ПИСАРІВ	2	3 600 кар.	7 200 к.		
10	КУР'ЕРІВ	2	3 000 кар.	6 000 к.		
11	УБОРЩИКІВ	1	2 400 кар.	2 400 к.		
12	ШВЕЙЦАРІВ	1	3 000 кар.	3 000 к.		
13	ВІДПУСКАЄТЬСЯ НА КАНЦЕЛЯ- РІЮ У РІК -----	-----	12 000 кар.	12 000 г.		
ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАРЬ ЙОГО СВІТЛОСТИ ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА ВІЙСЬКОВИЙ СТАРШИНА						

Прагнення І.Полтавця-Остряниці щодо розширення очолюваної ним гетьманської канцелярії не здійснилися, зокрема й через пасивне ставлення до таких перетворень самого гетьмана. П. Скоропадський із цього приводу згадував, що генеральний писар «непримінно хотів роздути свою канцелярію у цілу установу, але я її скоротив» [2, с. 215]. Проте, незважаючи на таку позицію голови держави, І.Полтавець енергійно продовжував працю з удосконалення як штатного складу ввіреної йому

інституції, так і її безпосередніх завдань, що простежується в поданій вище його записці до начальника штабу гетьмана. Завершити структуризацію й унормувати штати власної пана гетьмана канцелярії у 1918 році не вдалося. У листопаді розпочався протигетьманський виступ Січових стрільців на чолі з Директорією, а невдовзі повстанська хвиля й громадсько-політичний безлад унеможливили нормальне функціонування органів державної влади. 14 грудня 1918 року П.Скоропадський

зрікся влади, а Українська Держава у формі гетьманату припинила своє існування.

Список використаних джерел

1. *Гай-Нижник, П.* Створення Власної адміністрації Гетьмана Павла Скоропадського у 1918 році / Павло Гай-Нижник // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 80–86.
2. *Скоропадський, П. П.* Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський ; голов. ред. Я.Пеленський. – К. ; Філадельфія : Ін-т укр. археографії та джерелознавства та ін., 1995. – 493 с.
3. *ЦДАВО*, ф. 2469, оп. 1, спр. 1.

90 років започаткування
державної служби в Україні

ІГОР КІСТЯКІВСЬКИЙ – ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР І МІНІСТР ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: НАРИСИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ

ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені Івана Кураса
Національної академії наук України,
докторант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Відомий в російських та українських дореволюційних колах адвокат, московський присяжний повірений і громадський, а з проголошенням 29 квітня 1918 року Української Держави у формі гетьманату ще й державний діяч, Ігор Олександрович Кістяківський по праву вважається однією з найосвіченіших особистостей свого часу. На превеликий жаль, у сучасній історіографії життя та діяльність І. Кістяківського, який, за словами П. Скоропадського, «керував країною в, так би мовити, міжцарствії» [1, с. 253], є абсолютно недослідженою. Сподіватимемося поки що, бо без аналізу позиції, ролі та дій цієї людини в перебігу національного державотворення 1918 року неможливо скласти повного уявлення про політичні процеси та державне будівництво в Україні періоду існування Гетьманату П. Скоропадського.

Становище Ігоря Олександровича в гетьманській владній вертикалі 1918 року важко переоцінити. Ім'я І. Кістяківського, державного секретаря й міністра внутрішніх справ Української Держави, свого часу не сходило зі шпальт газет та з вуст знаних політиків і пересічних громадян. Як згадував один з колишніх громадсько-політичних діячів, «Ігор Кістяків-

ський і під час, і після гетьмана був у нас притчею во язицех. Його звинувачували у різних пороках і називали „злим генієм“ Скоропадського» [2, с. 42]. Він відігравав провідну роль у Раді міністрів країни й мав неабиякі важелі впливу на гетьмана, а Скоропадський називав його своїм «злим духом» [3, с. 148].

Народився І. Кістяківський 1876 року в Києві в сім'ї відомого українського вченого й громадського діяча професора Київського університету Олександра Федоровича Кістяківського (1829-1884) та сестри не менш відомого українського науковця Павла Платоновича Чубинського. Дитячі та юнацькі

роки пройшли під впливом таких славетних історичних особистостей, як В. Антонович (що також доводився йому родичем), В. Науменко, П. Житецький та ін. Закінчив юридичний факультет Київського університету із золотою медаллю. По його закінченні виїхав до Німеччини й провів там три роки, вивчаючи в різних університетах цивільне та римське право.

Після повернення до Росії став доцентом Київського університету на кафедрі римського права. У 1903 році виїхав з Києва до Москви, де зайнявся адвокатурою, став присяжним повіреним. Одночасно, як приват-доцент, викладав у місцевому університеті цивільний кодекс. Залишив університет 1910 року на знак протесту проти втручання в університетське самоврядування з боку міністра освіти Кассо, але продовжував читати лекції в Московському комерційному інституті.

Як адвокат придбав собі широку популярність у Москві. Однак, мешкаючи там, жваво цікавився українським національним рухом і матеріально підтримував видання «Украинская жизнь». Як зазначає Д. Дорошенко, «на його світогляд багато вплинули свого часу писання Драгоманова, з яким знайомив його старший брат, відомий український учений і завзятий драгомановець Богдан Олександрович Кістяківський» [4, с. 46]. Сам Кістяківський часто полюбляв розповідати, що його предки брали участь у битві під Полтавою, після якої «залишився в живих лише один Кістяківський, від якого й пішов його рід» [3, с. 52].

Цілком очевидно, що Ігор Олександрович до революції

був далекий від великої політики, як і від українського революційного руху, хоча й приймав участь у національному культурно-просвітньому житті. Він був яскравим представником так званої національної буржуазної (консервативної) інтелігенції з гострою антипатією до соціалістичних ідей, плодом російського імперського організму та української духовної культури й генетичної природи.

Після попередніх спроб М. Устимовича та М. Василенка створити уряд Української Держави, 10 травня 1918 року остаточно склад Ради міністрів було сформовано Ф. Лизогубом. Можливо, саме завдяки своїм поглядам І. Кістяківський увійшов до його складу. В уряді Ф. Лизогуба він належав до групи міністрів, яка організовувалася приватно для підтримки і твердого проведення національного курсу (Б. Бутенко, Д. Дорошенко, І. Кістяківський, Ю. Любінський і О. Рогоза) [4]. Про позицію І. Кістяківського щодо єдиної можливої альтернативної розв'язки українсько-московського протистояння ми знаходимо свідчення в щоденнику Д. Донцова: «...або українці будуть чистити чоботи москалеві, або москаль – українцеві» [3, с. 148]. Однак автор зазначав при цьому, що Кістяківський сам волів чистити чоботи москалеві. Проте не слід досить серйозно сприймати кілкі коментарі Донцова, позаяк відомо, що останній 1918 року, працюючи директором Українського телеграфного агентства (УТА), був підлеглим Кістяківського, а їхні особисті та професійні взаємини були, м'яко кажучи, антипатійними та вкрай загостреними.

В уряді Ф. Лизогуба І. Кістяківський спочатку, у травні 1918 року, отримав портфель державного секретаря. Державний секретаріат (інституція, що мала редагувати й публікувати закони, різного роду доклади, проекти, статuti, офіційні записки тощо) вів технічну частину протоколювань засідань Ради міністрів, редагував і, згодом, публікував її рішення. Крім того, працівники цього відомства добре володіли українською мовою, дбали про її чистоту й неодноразово виступали, зокрема й офіційно, як оборонці її державного статусу*.

У цьому контексті важливого значення набуло питання преси. На перших порах існування гетьманату вирішення питань, пов'язаних з пресою, було зосереджено в Міністерстві внутрішніх справ під опікуванням товариша міністра О. Вишневського та директора прес-бюро Д. Донцова. Врешті-решт це питання переросло в проблему, яку навіть у Раді міністрів не могли спрямувати в плідне русло. При цьому, однак, новий державний секретар І. Кістяківський, який не мав жодного відношення до цієї справи, постійно цікавився проблемами преси, указував шлях їх налагодження і, головне, мав струнку систему, яка подобалася П. Скоропадському. Як згадував гетьман, «судячи з його заяв, питання преси розумів і надавав йому великого значення» [1, с. 220]. Саме тому питання преси передано у відання державного секретаря.

«Кістяківський р'яно взявся за справу. Було між іншим вирішено, – згадував П. Скоропадський, – крім правильної постановки з коженденною пресою, створити ще осібне українське

* Так, наприклад, відомою є опублікована в жовтні 1918 року в «Державному віснику» № 10 записка працівників Державного секретаріату, підписана його вищими чинами, до державного секретаря С. Завадського в оборону державності української мови з приводу нарікань окремих урядовців на нібито її «недорозвинутість і бідність».

видавництво, де б друкувалася лише одна гарна українська література для народу. Були в Кістяківського засідання із цілою низкою осіб. Усі наполягали на придбанні дуже великого будинку, котрий явився би палацом преси. Замашки були дуже широкі. Інформацію мало бути вірно поставлено, крім преси, тут мав бути зосереджений весь відділ пропаганди, і кінематограф, і плакати тощо. Почалося з того, що дім купили й звільнили його. Потім не було ротаційних машин. Нарешті й це дістали...» [1, с. 220]. Однак незабаром І. Кістяківського призначено міністром внутрішніх справ і до успішного вирішення проблеми не дійшло.

На посаді державного секретаря Ігор Олександрович працював до початку липня 1918 року. За короткий період він налагодив роботу й фактично створив Державний секретаріат. До нього державним секретарем деякий час був М. Гижицький. Як наслідок ця інституція при Раді міністрів Української Держави набула завершеного структурного вигляду в складі департаментів: законодавчих справ Державної канцелярії (очолював М. Володковський), загальних справ Державної канцелярії (С. Гаєвський), державної друкарні (Г. Іовенко), редакції «Державного вісника» (І. Ющишин), термінологічної комісії (А. Кримський). Секретарем Ради міністрів був В. Дитятин [5].

Одночасно з травня до 10 серпня 1918 року, з часу початку мирних переговорів між Українською Державою та Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою (РРФСР), І. Кістяківський поєднує функції державного секретаря з функціями заступника голови української миро-

вої делегації. Разом з головою делегації С. Шелухіним підписав прелімінарний мир і 12 червня 1918 року текст договору про припинення ворожих дій та відновлення залізничної комунікації. При делегації діяло 8 комісій: політична, військово-морська, фінансова, комунікаційна, культурна, економічна, юридично-редакційна, а у певних випадках також і культурна комісія Міністерства релігійних справ.

Із серпня 1918 року, уже будучи міністром, Кістяківський – сенатор Загального зібрання Державного Сенату Української Держави.

Ігор Кістяківський справляв враження дуже вольової, хоча й з деяким цинізмом, людини, прагнув безперестанку працювати. На початку липня 1918 року його призначено міністром внутрішніх справ Української Держави. Новому міністрові довелося займатися цілою низкою складних і суперечливих питань, вирішення яких на державному рівні вже само по собі було завданням нелегким, а тим паче в тих пореволюційних умовах. Адміністративно-територіальний устрій Української Держави складався з губерній на чолі з губерніальними старостами. Переважна більшість губерніальних і повітових старост були місцевими земельними власниками, найчастіше земськими діячами, суддями, частина з них – військовими, але також людьми місцевого походження; лише надто мала доля приходилася на адміністраторів старого царського режиму (власне, кілька осіб). Проте деякі губерніальні старости, призначені на початку гетьманату, були доволі одіозними фігурами для свідомого українського громадянства. Серед них, наприклад, київський губерніальний староста І. Чарто-

рижський (колишній губернатор окупованої російським військом Тернопільщини) чи, скажімо, губерніальний староста Харківщини П. Заліський (прибічник визнання в Україні російської мови державною).

З приходом І. Кістяківського на посаду міністра внутрішніх справ вищезгаданих осіб було звільнено й замінено іншими людьми (П. Заліського звільнено 2 липня, а І. Чарторижського – 30 серпня) [4, с. 62, 64]. Невдовзі таку «чистку» проведено й серед повітових старост. Проте в цій, здавалося б, розпорядчій справі виявились чималі труднощі. Їх наглядно можна простежити на прикладі заміни губерніального старости Київщини. Коли зняли з посади І. Чарторижського, І. Кістяківський запропонував посісти її членам українських національно-соціалістичних партій, але на його пропозицію не відгукнувся ніхто, навіть колишні губерніальні комісари Центральної Ради. Так само й соціалісти відмовилися вступити до міністерства, зокрема й на посади членів ради міністра внутрішніх справ, від яких залежали призначення на адміністративні посади на місцях. Довелося призначати людей не з огляду на відношення до української національної справи, а з огляду на фахові здібності окремих кандидатів. Проте в міністерстві проводилися чітко означені українізаційні процеси. Опозиція аж захлиналася від критиканства. Один з провідних діячів Центральної Ради та єврейський громадсько-політичний діяч писав із цього приводу, «...коли нас стали українізовувати Скоропадський та Кістяківський, то це суто ображало й коробило...» [2, с. 46].

Досить широку характеристику І. Кістяківському як людині, міністрові внутрішніх справ

і його адміністративним зусиллям надав в еміграції колишній товариш державного секретаря Української Держави М. Могилянський. Він так згадував ситуацію літа 1918 року: «Міністром внутрішніх справ був уже не безвольний Ф. А. Лизогуб, а І. О. Кістяківський, найбільш яскрава фігура в усьому міністерстві гетьмана, розумна, талановита й надзвичайної працездатності людина. Він з сил вибивався, намагаючись зміцнити владу, що частково, особливо в провінції, йому й вдавалося, але об'єднати кабінет (міністрів – П. Г.-Н.) на єдино рятівній у той момент політиці твердої влади було неможливо, і такі впливові міністри, як, наприклад М. П. Василенко, діловий С. М. Гутник, симпатичний та гуманний В. В. Зінківський, йшли означено проти Кістяківського, захоплюючи за собою рівно половину Ради міністрів. Повторювалася трагедія влади Тимчасового уряду в Петрограді, і, незважаючи на попереджувальний яскравий досвід історії, люди вперто трималися шляху політичної маніловщини та незворушливого прекраснодушення.

Проте досить зрозуміло, що за умов, які склалися, робота міністерства не була й не могла бути продуктивною.

Початок своєї діяльності на бойовому посту міністра внутрішніх справ Кістяківський спрямував на притягнення до практичної, спільнучої діяльності місцевих національних українських діячів. Але, на жаль, на цьому шляху він зазнав майже повну невдачу, позаяк все це були переважно свої люди, що звикли до необгрунтованої опозиції, і вони, за досить рідкими винятками, виявилися нездатними до простої, ділової роботи. ...Особливо важко було налагодити апарат місцевої влади: з фатальною неуник-

ливістю доводилося повертати до влади і вербувати для кадрів нової влади людей досвіду старого часу, забуваючи, що змінилася не лише обстановка, в якій доводилося працювати, але й, найголовніше, побутова психіка» [6, с. 129–130].

Міністрові довелося зіткнутися і з низкою інших проблем. Крім звичайного злочинства та спекуляції слід було вгамувати карні експедиції землевласників, що здійснювалися за допомогою німецьких й австрійських військ ще з періоду правління Центральної Ради, і підбурювані радикалами-соціалістами та більшовицькими агентами локальні страйки та збройні виступи селян; ліквідувати терористичні організації більшовиків і есерів та, водночас, приборкати антидержавні й антиукраїнські білогвардійські організації тощо. Крім того, боротьба з терором стала чи не найбільшим головним болем міністра (вибухи на збройних сховищах в Києві на Звіринецькій, Подолі й Святошині, в Одесі, добре керовані організації саботажників, замах на фельдмаршала Айнгорна, невдалі спроби вбивства гетьмана П. Скоропадського й здійснення державного перевороту тощо), як і шпигунські мережі «білих», «червоних», «антантів» та й навіть «союзницьких» Німеччини та Австро-Угорщини.

У ці буремні часи становлення нової державності Міністерство внутрішніх справ логічно було на чолі адміністрації країни, а І. Кістяківський, як міністр внутрішніх справ, став чи не центральною фігурою в уряді й набув найбільшого впливу. На думку багатьох сучасників, у тому числі і його політичних супротивників, «він був найтоловішим і активним членом гетьманських кабінетів» [2, с. 42], «безсумнівно розумною людиною» [6, с. 126]. За умов, що

склалися, у межах міністерства через відповідні відомства було сконцентровано контроль не лише за правопорядком в країні, але й над управлінням пошт і телеграфів, біженецьким департаментом, Українським телеграфним агентством і Державним бюро преси (згодом об'єднані в єдину установу на чолі з Д. Донцовим), міською й повітовою міліцією (влітку 1918 року реорганізована в широку поліційно-контррозвідувальну структуру – Державну варту, статут якої затверджено 9 серпня), для служби й оборони від диверсій на залізницях створено окремий корпус залізничної варті.

Свою посадову й громадянську позицію щодо процесу державної розбудови в Україні І. Кістяківський висвітлював 19 вересня 1918 року в промові, виголошеній на з'їзді губернських старост та їхніх помічників у Києві. Міністр виступив з твердою впевненістю в життєдайності української ідеї й закликав підтримати існуючу владу. Зокрема він наголошував, що Україна вступила на широкий шлях свого державного самостійного існування, її зріст та розквіт можливі тільки на твердих національних підставах. Могутній рух селян-хліборобів, перейнятий здоровими ідеями державності, підняв історичний прапор української самостійності – Гетьманство. Головним завданням українського уряду Кістяківський вважав підтримку глибокого національного руху всіма засобами й усіма силами. Культурна, просвітня та взагалі національна праця як в центрі, так і на місцях у напрямі відновлення української державності мала зустрічати повну підтримку й допомогу. До цієї праці він закликав усі українські національні елементи, які бажали

щиро й чесно працювати над утворенням гетьманської України.

Разом з тим І. Кістяківський висловив гостру критику деструктивних антидержавних елементів соціалістичної забарвленості, які, прикриваючись демагогічними гаслами, провадять руйнівну діяльність в країні. Ним було встановлено принципову різницю між «еволюційним» і «революційним» соціалізмом та їхньою ролі в державній розбудові. Із цього приводу Ігор Олександрович, зокрема, зазначав, що міністерство внутрішніх справ не виконало б свого національного завдання, коли б не звернуло серйозної уваги на ті злочинні елементи, котрі борються з нашою державністю. Представники крайніх лівих партій на підставі інтернаціоналізму провадять найінтенсивнішу працю, прямуючи нахабно обдурити народ гаслом загальної класової боротьби. Практичною їхньою ідеологією є гасла революції й захоплення влади. Особи, які захоплювали владу за допомогою різного роду «совітів» і комітетів, що грабували та нищили мирних людей, не покинули ідеї грабунку та насильства. Міністерство внутрішніх справ мало проводити енергійну боротьбу із цими ворогами суспільства.

На великий жаль, міністр мав констатувати, що й поміж українцями існують течії, які революційне захоплення влади і принцип соціального інтернаціоналізму ставлять на перше місце. Він говорив, що «...на них треба дивитись, як на псевдонаціоналістів. Тут націоналізм тільки оборонча барва, котра не повинна вводити в блуд Міністерство внутрішніх справ. Протинаціональні та антидержавні елементи дістаються й до наших здорових інсти-

туцій держави, як професійних спілок, кооперативів, культурних і просвітніх товариств і т. д. Не може бути жодного сумніву, що без професійних спілок не може бути здорового робітничого руху, без кооперативів немислима організація нашого господарського життя – одначе, власне, в ім'я перш за все збереження й захисту цих державних інституцій, Міністерство внутрішніх справ повинно прикласти всіх зусиль для того, щоб ці інституції не були заслоною, за котрою ховаються люди, що мають зовсім інші цілі.

Теж саме треба сказати щодо окремих політичних партій. Українська Держава може йти шляхом свого національного розвитку тільки за умови широкої політичної толерантності. Окремим політичним партіям треба дати цілковиту волю боронити свої ідеї та погляди. У цьому питанні не може бути винятку й для партій соціалістичних, котрі стоять на підвалинах еволюційного розвитку соціалізму. Але революційний соціалізм – явище протидержавне, і приклад російської революції показав усе безглуздя революційного соціалізму. Оскільки безглуздя не має права претендувати на соціальне будівництво, держава повинна боротися з революційним соціалізмом. Перед Міністерством внутрішніх справ стоїть тяжке завдання впорядкування місцевого життя. Поза державною роботою місцевих людей, поза працею земських і міських самоврядувань місцеве життя неможливе, одначе досвід революції показав, що місцеве самоврядування, збудоване на протидержавному виробничому законі, знижило місцеве господарство та повернуло здорове господарче життя земств і міст в боротьбу політичних програм» [7].

Ігор Олександрович був прихильником жорстких дій щодо соціалістів та більшовиків. Над політичною пресою він встановив цензуру. Репресій зазнали організації, що вели неприховану агітацію за повалення Української Держави, як, наприклад, єврейський «Бунд» чи «Союз професійних спілок» у Києві. З приводу вибуху страйку друкарів, що був спровокований соціалістами, міністр мав намір садовити страйкарів на півроку до в'язниці. За наказом І. Кістяківського 27 червня 1918 року заарештовано М. Порша, 28 червня – В. Винниченка, але вже наступного дня через тиск німців їх звільнено з особистого наказу гетьмана П. Скоропадського. 27 липня того ж року арештували С. Петлюру та інших крайніх лівих соціалістів, 17 серпня – одного з ліворадикальних провідників «Вільного козацтва» М. Ковенка та багатьох інших [3]. Згодом, уже в еміграції, гетьман згадував, що його міністр «вважав за можливе припинити весь радикальний антиурядовий рух та настрої (що іноді мали глибоке підґрунтя) лише арештами всіх опозиційних діячів, які хоча б трохи дозволяють собі вдаватися до неконституційних дій» [1, с. 251–252].

Арешти продовжувалися й протягом подальших місяців. Утім багатьох націонал-більшовиків і ультра лівих соціалістів дуже скоро влада змушена була звільнити на вимогу німців. Так, німецьке командування змусило П. Скоропадського видати розпорядження про звільнення з Лук'янівської в'язниці С. Петлюри, загрожуючи, що в противному разі звільнять його силою. Рада міністрів неодноразово протестувала проти такої позиції окупаційної влади щодо антидержавних елементів, а сам І. Кістяківський

на початку жовтня 1918 року доповідав урядовцям, що німці не дають йому арештовувати «відомих своєю злочинною діяльністю небезпечних більшовиків» [6, с. 131] та радикальних соціалістів і вимагають звільнення інших. Міністр внутрішніх справ заявив, що за таких обставин він складає з себе відповідальність за безпеку та спокій Києва.

Тим часом революційна преса одразу ж підняла галас про арешти людей за приналежність до українства. Із цього приводу Кістяківський одразу ж видав обіжник, у якому зазначалося: «... до Міністерства внутрішніх справ надходять скарги, буцімто чиняться арешти осіб за приналежність до українства. Скаргам не вірю. Однак ще раз підкреслюю дані під час з'їзду вказівки про необхідність найобережнішого відношення до наших національних організацій і до наших громадських діячів. Необережні арешти національних діячів недопустимі» [8]. В інтерв'ю газеті «Відродження» 3 вересня 1918 року міністр І. Кістяківський заперечив реакційність політики уряду й зауважив, що заарештовувалися особи не за партійною приналежністю, а за антидержавну та терористичну діяльність і зазначив: «Причиною переслідування окремих революційних соціалістів є те, що по зробленим спостереженням вияснено запис в помірковані соціалістичні партії таких осіб, котрі весь час знаходилися на крайньому лівому крилі і тепер через щось несподівано поправили. Спостерігалось таке явище: при арешті означеної особи, на котру мались більш ніж достатні відомості про її активну революційну діяльність, вияснялось, що ця особа належить до партії меншовиків,

бундовців, або просто є учасником якого-небудь професійного союзу і представляє відповідні офіційні докази. Утворюється така картина: досить тепер бувшому більшовикові, який продовжує свою шкідливу роботу, перейти до меншовиків, щоб партія брала його під своє покровительство і його арешт розглядала як боротьбу проти поміркованих соціалістичних партій... Державна влада не може стати на ту точку погляду, щоб формальна нинішня належність до поміркованих партій давала б повну безкарність і можливість покривати таким чином свої колишні проступки. Маються факти, що особи, винні в масових убивствах, були під захистом поміркованих соціалістичних партій, котрі доказували повну лояльність цих осіб...» [8].

Арештам були піддані не лише ультраліві соціалісти, але й радикальні праві діячі. У червні–липні 1918 року було затримано низку апологетів «білого» руху. 7 липня влада розігнала монархічну маніфестацію в Києві. «На Софійський майдан було стягнуто гетьманську державну варту й німецький відділ. Велику чисельність російських білих офіцерів заарештовано й під військовим ескортом припроваджено до в'язниць» [3, с. 61].

Одним з перших розпорядчих актів І. Кістяківського як нового міністра внутрішніх справ стало офіційне оголошення від 31 липня 1918 року «Про заборону в Українській Державі агітувати за єдину неділіму Росію» [9]. Майже через місяць, 29 серпня, ним та директором канцелярії Міністерства внутрішніх справ Брашевським видано «Циркуляр Міністерства внутрішніх справ губерніальним старостам і місь-

ким отаманам України», в якому вказувалося:

«До Міністерства Внутрішніх Справ поступають донесення, що в ресторанах улаштовуються систематичні демонстрації, котрі мають напрямок проти державного строю України.

По замові відвідувачів знаходячись в ресторанах оркестри грають монархічні російські пісні, як, наприклад, «Слався ти Славйон», при тім присутні, вислуховуючи навісостоячки, оддають честь і випроваджують іноді скінчення відповідними менту вигуками.

Наказую:

1. Учасників подібних демонстрацій затримувати і відправляти в Росію, щоб вони там з честю могли на ділі, а не в ресторанах, гульбищах виявляти свою преданість дорогим для них політичним ідеям.

2. Господарів ресторанів і орудувачів притягати до відповідальності за участь в демонстраціях проти держави» [10, с. 6].

Сучасники тих часів згадували, що «не будучи реакціонером, І. Кістяківський швидко створив собі репутацію крайнього реакціонера, чим настановив проти себе як російські ліберальні елементи, так і українських націоналістів». Багато в чому цьому сприяли, власне, не стільки безпосередньо справи, скільки часті різкі вислови гетьманського міністра з різних приводів. Так, наприклад, якимсь після його промови в Одесі на запитання когось із присутніх: «Що ж це, повернення до часів Плеве?» Ігор Олександрович не обачно відповів: «Переді мною і Плеве, і Сіпаягін скоро опиняться хлопчиками» [6, с. 130]. Д. Донцов із цього приводу зауважував, що І. Кістяківський уявляв себе «українським Стамбулінім»* [3, с. 148].

* Тогочасний болгарський політик «твердої руки».

Вочевидь, саме такі необачні вислови міністра мав на увазі й гетьман П. Скоропадський, коли, згадуючи про І. Кістяківського та обох підлеглих йому начальників поліції, писав, що вони «були поганими політиками й не розбиралися у ній, особливо в українських* питаннях» [1, с. 209].

Утім, а чи повинні державні посадовці такого специфічного спрямування взагалі займатися політикою? Ось, власне, із цього приводу думка гетьмана: «Однією рукою виявляти тверду владу, не зупиняючися перед найсуворішими мірами, але іншою рукою давати. На обов'язки міністра внутрішніх справ саме й полягає вести внутрішню політику, суть якої в тому, щоб, вияснивши вказане, підвести шляхом проєктованих ним суспільних реформ до того, що суспільство буде задоволене в своїх розумних вимогах» [1, с. 251]. І. Кістяківський у цьому плані цілковито не піддавався на поступки.

Окрім жорсткої позиції щодо внутрішніх антидержавних сил міністр внутрішніх справ, незважаючи на тиск німців, застосовував прямо та неприховано відповідні дії й щодо зовнішніх дезорганізаторів стабільності в Україні. Осередком антиукраїнських настроїв була в Києві більшовицька мирова делегація на чолі з Г. Раковським. У жовтні 1918 року за наказом І. Кістяківського заарештовано членів двох викритих крупних більшовицьких організацій в Києві та Одесі. Допит затриманих, обшуки в цих організаціях і навіть у самих делегатів «виявили тісний зв'язок між більшовицькою мирною делегацією Г. Раковського, українськими соціалістичними дія-

чами та радикальними терористичними організаціями, а також посередництво між ними представників німецької влади» [11, с. 145]. У розпорядженні Міністерства внутрішніх справ були неспростовні докази того, що «члени більшовицької делегації ведуть посилену більшовицько-революційну агітацію в Україні, не шкодують мільйони рублів на організацію залізничних страйків та на організацію збройного повстання тощо, але німці всіляко заважали приборканню цих дій та усіляко прикривали ленінських агентів» [6, с. 131]. І. Кістяківський без вагань арештував більшовиків Єгорова, Дибенко та інших, наказав здійснити трус у приміщенні мирової делегації РРФСР та більшовицького консульства. Під час обшуків і там знайдено докази підривної діяльності більшовицьких делегатів, їхні таємні антидержавні зносини з українськими соціалістами та представниками німецького штабу. Віддав наказ арештувати більшовиків Раковського та Мануїльського після зриву делегації РРФСР мирних переговорів з Україною.

Наслідком була вкрай різка вимога заступника німецького посла барона Мумма, радника Тіля, негайного звільнення арештованих, повернення вилучених під час обшуку документів і відставки І. Кістяківського. Це призвело до урядової кризи, коли 19 жовтня 1918 року дев'ять міністрів, у тому числі М. Василенко, А. Ржепецький, В. Колокольцов, С. Гутник та інші, «вступившись за міністра внутрішніх справ, демонстративно подали у відставку» [11, с. 150]. Вони закликали гетьмана змінити зонішньо-

політичний курс держави, переорієнтувавши його на Антанту й «білу» Росію. Проти цієї заяви висловилася лише меншість із шістьох міністрів (серед яких був і І. Кістяківський), а саме: Ф. Лизогуб, Б. Бутенко, О. Рогоза, В. Любинський і Д. Дорошенко [3, с. 109]. Попри все гетьман, ураховуючи зміну зовнішньополітичної обстановки, змушений був ввести соціалістів до складу уряду Ф. Лизогуба й вивести з нього І. Кістяківського.

Проте під час зміни голови уряду (Ф. Лизогуба змінив С. Гербель) та формуванні нового складу Ради міністрів (з виходом так званої гетьманської грамоти про федерацію 14 листопада 1918 року) Ігор Олександрович знову отримав посаду міністра внутрішніх справ.

Незважаючи на те, що аж «до останньої фази гетьманщини він проводив українську національну політику», недоброзичливці та вороги звинуватили І. Кістяківського в тому, що це «не завадило йому вступити 15 листопада 1918 року в новий кабінет (С. Гербеля – П. Г.-Н.), гаслом якого було відновлення єдиної й неподільної Росії...» [2, с. 42]. Звідси й закиди в безпринципності, а дехто з тогочасних політиків (Д. Донцов) навіть ставили йому (І. Кістяківському) в провину випуск П. Скоропадським «федеративної» грамоти [3].

Як би там не було, але Ігор Олександрович до останнього дня залишався на державній службі. У його міністерстві вироблено чимало законодавчих актів Української Держави, зокрема закони про українське підданство, обітницю. Саме в надрах його відомства в цей короткий час (листопад–гру-

* Так зване українське питання у внутрішній політиці того часу – це ні що інше, як позиція і ставлення щодо соціалістичних партій національного забарвлення (УПСР, УСДРП, УПСФ тощо) – П. Г.-Н.

день 1918 року) особливою комісією при міністерстві розроблено правила виборів до Державного Сейму України. 23 листопада на видатки цієї комісії урядом було виділено 20 тис. крб. [12]. Згідно із цими правилами вся Україна поділялася на 251 виборчу округу, з яких 219 мали бути сільськими і 32 – міськими. Кожна округа делегувала по одному депутату, Київ представляв 7 депутатів, Одеса – 6, Харків – 4, Катеринослав – 3, а кілька значних повітових міст виокремлювалися в самостійні виборчі округи [13].

Не обійшлося й без помилок. Одна з них – допущення появи гетьманської грамоти про федерацію хоч і з неіснуючою «білою» Росією. Як свідчить колишній гетьманський міністр закордонних справ Д. Дорошенко, саме І. Кістяківський з головою Ради міністрів С. Гербеєм довгий час умовляли П. Скоропадського призначити головним командантом усіх збройних сил Української Держави генерала графа Ф. Келлера. Гетьман вагався між реакційними переконаннями генерала і його особистою хоробрістю та популярністю серед офіцера, але все ж «18 листопада 1918 року поступився на переконання урядовців» [1, с. 312]. Проте Ф. Келлер одразу ж взявся перебирати всю повноту влади й щодо політичного боку. Невдовзі він був замішаний у спробі очолити білогвардійський державний переворот проти гетьмана й 27 листопада 1918 року зміщений з посади П. Скоропадським. Надзвичайними повноваженнями генерал Ф. Келлер змістив багатьох призначених І. Кістяківським посадовців-гетьманців, і міністрові внутрішніх справ разом з новим командувачем гетьманських військ генералом князем

О. Долгоруким вже не вдалося налагодити справу в українському напрямі.

14 грудня 1918 року повстання, зумовлене збройним заколотом Січових стрільців на чолі з Директорією, повалило владу П. Скоропадського. Українська Держава у формі гетьманату припинила своє існування. Згодом гетьман двояко відзивався про свого колишнього міністра, ставлячи йому в провину, передусім, відсутність політичної гнучкості в роботі. Цінуючи все зроблене І. Кістяківським у процесі національного державотворення для налагодження нормального життя в країні, П. Скоропадський зазначав: «Та все ж своїми діями, своєю прямолінійністю в сенсі поліційного наведення порядку, Кістяківський приніс багато шкоди, у той час як якби він виконав свої обіцянки, тобто, створивши поліцію, одночасно вмовив би партії вести широку пропаганду наших ідей у своєму середовищі, залучаючи їх до роботи, він би пом'якшив той настрій невдоволення, котрий, завдяки роботі людей з вразливим самолюбством, все згущався в країні» [1, с. 253]. Але чи можливо було в ті буремні часи домогтися порозуміння між радикальними соціалістами-революціонерами, наприклад, і «буржуазною» владою, яку вони прагли повалити; або між українськими «націоналістичними» колами та російськими «єдиноділками», які й чути нічого не хотіли про будь-яку Україну? Врешті, гетьман все ж розумів, що вимагав від свого міністра нездійсненого (за тих умов), адже одразу за критикою написав у спогадах: «Слід також сказати, що для міністра (Кістяківського – П.Г.-Н.) завдання було надзвичайно важким, і розраховувати, щоби країна могла заспокоїтися, коли поряд

у Великоросії вирує крайній більшовизм, у нас на Україні, народонаселення якої пов'язане тисячами й тисячами ниток, прямо-таки було неможливо» [1, с. 253]. Ігорю Олександровичу вдалося емігрувати. На вигнання він був поодаль політичної діяльності, підтримував зв'язки з поміркованою частиною як російської, так і консервативної української еміграції. На чужині, у 1940 році, І. О. Кістяківського й застала смерть.

Список використаних джерел

1. *Скоропадський, П. П.* Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський ; голов. ред. Ярослав Пеленський. – К. ; Філадельфія : Ін-т укр. археографії та джерелознавства та ін., 1995. – 493 с.
2. *Гольденвейзер, А. А.* Из киевских воспоминаний / А. А. Гольденвейзер // Революция на Украине : По мемуарам белых. – М. ; Л. : Госиздат, 1930. – С. 42–46.
3. *Донцов, Д.* Рік 1918. Київ / Д. Донцов. – К. : Темпора, 2002. – 208 с.
4. *Дорошенко, Д. І.* Історія України 1917–1923 : у 2 т. Т. 2. Українська гетьманська держава 1918 р. / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – 352 с.
5. *Державний вістник.* – 1918. – № 10.
6. *Могилянський, Н. М.* Трагедия Украины / Н. М. Могилянський // Революция на Украине : По мемуарам белых. – М. ; Л. : Госиздат, 1930. – С. 126–131.
7. *Вістник політики, літератури й життя.* – 1918. – № 35–36.
8. *Відродження.* – 1918. – № 127.
9. *Известия.* – 1918. – 3 серпня.
10. *Черкаський обласний архів,* ф-р. 1868, оп. 1, спр. 8.
11. *Деникин, А. И.* Гетьманство и Директория на Украине / А. И. Деникин // Революция на Украине : По мемуарам белых. – М. ; Л. : Госиздат, 1930. – С. 145–150.
12. *ЦДАВО,* ф. 1064, оп. 1, спр. 147.
13. *Вістник Холмського губерніального Старости.* – 1918. – № 14.

90 років започаткування
державної служби в Україні

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ 1918 РОКУ: ПЕРШИЙ ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

СЕРГІЙ КОНИК,

кандидат наук з державного управління,
доцент,
заступник завідувача кафедри державного
управління і менеджменту
Національної академії державного
управління при Президентові України

За коротке існування Української Держави 1918 року зроблено чимало для державного будівництва в нашій країні. У цей період прийнято близько 400 різних за статусом нормативно-правових актів для врегулювання нових суспільних відносин. Історія несправедливо замовчувала прогресивний вклад діячів доби Гетьманату в загальний процес державотворення.

Діяльність гетьмана П. Скоропадського на ниві державного управління заслуговує поваги. Саме за його керівництва вперше врегульовано взаємовідносини держави з громадянами (прийнято закон про громадянство), організовано дієву державну владу та державну службу.

Варто зазначити, що визначення статусу, місця та ролі державної служби в ті часи відбувалося досить системно та професійно. Підтвердження цьому є розроблення реєстру державних посад, порядку призначення та звільнення, окреслення зв'язку службовця з державою, започаткування та ведення службово-посадових реєстрів, визначення спеціального органу, відповідального за організацію та супроводження державної служби в Українській Державі.

Така систематизація та впорядкованість інституту державної служби України притаманні лише гетьманату П. Скоропадського.

Реєстр державних посад.

На виконання рішення Малої Ради міністрів з упорядкування штатної структури та уніфікації гетьман П. Скоропадський 25 червня 1918 року підписав за поданням Ради міністрів закон про нормальний розпис, утримання службовців у центральних урядових установах цивільних відомств [1, арк. 9]. Відповідно до цього закону всі державні службовці поділялись на класи за посадою і пенсійним забезпеченням (табл. 1)

Проаналізувавши штатний розпис посад державних службовців у вищих та центральних органах державної влади Української Держави 1918 року, можна констатувати такі факти.

По-перше, старші фахівці та фахівці мали дуже високі класи посад та оклади. У кожному міністерстві таких спеціалістів нараховувалося від двох до п'яти чоловік. Вони були дійсно професіоналами й становили ту аналітичну групу, що розробляла законопроекти й внутрішні нормативні документи міністерств та відомств.

По-друге, урядовці особливих доручень теж мали високий

Таблиця 1

Нормальний розпис посад державних службовців цивільних установ

Посади	Місячний посадовий оклад (крб.)	Клас посади	Ранг пенсії
Голова Ради міністрів	2500	I	I
Міністр	2000	II	I
Товариш міністра	1500	III	I
Член Ради міністра	1000	IV	II
Директор департаменту	1250	IV	II
Віце-директор департаменту	1000	V	III ст. 1
Начальник відділу	833.33	VI	III ст. 2
Старший діловод	600	VII	V
Діловод	550	VIII	VI
Помічник діловода	500	IX	VII
Старший помічник діловода	450	IX	VII
Урядовець з особливих доручень	750	V	III ст. 1
Урядовець з особливих доручень	600	VI	III ст. 2
Урядовець з особливих доручень	500	VII	V
Урядовець з особливих доручень	400	VIII	V
Урядовець першого рангу	350	IX	VII
Урядовець другого рангу	300	X	VII
Урядовець третього рангу	250	X	VII
Головний бухгалтер	1000	V	III ст. 1
Старший бухгалтер	750	VI	III ст. 2
Бухгалтер	600	VII	V
Скарбник	550	VIII	VI
Старший рахівник	450	VIII	VI
Рахівник	400	IX	VII
Помічник скарбника	400	IX	VII
Екзекутор	450	VIII	VI
Головний журналіст	550	VIII	VI
Старший юрисконсульт	1000	—	—
Юрисконсульт	750	—	—
Помічник юрисконсульта	500	—	—
Лікар	550	—	—
Старший статист	600	VII	V
Статист	550	VIII	VI
Бібліотекар	550	VIII	VI
Помічник бібліотекаря	350	IX	VI
Старший фахівець	750–1000	IV-V	II
Фахівець	600–750	V-VI	III ст. 1
Практикант	150	X	—

90 років започаткування
державної служби в Україні

статус та виконували специфічні доручення міністра або директорів департаментів. Але переважно на них було покладено здійснення ревізійних та контролюючих функцій щодо територіальних підрозділів міністерств.

По-третє, урядовці першого – третього рангу (їх іще називали канцелярськими урядовцями) разом з практикантами вважалися найнижчою та чисельною ланкою в центральному апараті, виконували всю повсякденну та рутинну роботу.

І останнє, бухгалтерські посади увійшли до переліку посад державних службовців, що було позитивним фактором. Головний бухгалтер міністерства в ієрархічній сходінці займав V клас (клас посади віце-директора департаменту), що являє собою відокремлення фінансового (бухгалтерського) обліку від покладених на відомство основних завдань та засвідчення самостійності й вагомості цього напрямку.

Доцільним було б, на наш погляд, запровадження в сучасному переліку посад державних службовців України ранжування за категоріями, зокрема бухгалтерів, які виконують особливо специфічні функції державного управління.

Зв'язок службовця з державою. Нинішня традиція приймання присяги державних службовців має своє історичне підґрунтя. Державні службовці того часу складали урочисту обітницю, яка була затверджена окремою постановою Ради міністрів про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі від 30 травня 1918 року [2, арк. 4]. У ній було чітко викладено, що всі урядовці, які знаходяться на державній службі цивільних відомств, а також ті особи, які мають

вступати на цю службу, повинні скласти урочисту обітницю. Якщо особа відмовлялася від складання урочистої обітниці, її не приймали на службу.

Діяльність гетьмана П. Скоропадського на ниві державного управління заслугує поваги.

**Саме за його
керівництва вперше
врегульовано
взаємовідносини
держави
з громадянами,
організовано дієву
державну владу
та державну службу**

Порядок призначення та звільнення. Відповідно до закону про порядок призначення осіб на урядову службу від 24 липня 1918 року [3] на державні посади I та II класу – голова Ради міністрів, міністри, державний секретар та держав-

Незважаючи на складний та суперечливий етап державотворення в добу Української Держави 1918 року, був започаткований процес формування та становлення інституту вітчизняної державної служби в Україні

ний контролер – призначав лише гетьман. На посади, що відповідають III класові, – товариші міністрів – призначали згідно з наказом, підписаним гетьманом, відповідним міністром та

державним секретарем. Право займати посади IV класу – директори департаментів, окремих управлінь, головних управлінь, старші фахівці – мали згідно з наказом гетьмана, скріпленим підписом відповідного міністра. На засіданні Ради міністрів кандидати на державні посади III та IV класів обов'язково мали пройти атестацію й узгодження. Лише після ухвалення урядом вони затверджувалися на посадах з прийняттям до державної служби. Державні службовці V класу – віце-директори департаментів, головних управлінь, урядовці з особливих доручень, головні бухгалтери, старші фахівці – призначалися згідно з наказом відповідного міністра, після затвердження гетьманом поданих списків кандидатур зі службовими характеристиками та рекомендаціями. Службовців VI класу – начальники відділів, урядовці з особливих доручень, фахівці, старші бухгалтери – міністр приймав на роботу без погодження з вищими інстанціями. Заміщення на посади VII класу й нижче регламентувалися порядком, встановленим у кожному окремому відомстві особисто міністром. Звільнення з посад усіх класів здійснюється в тому самому порядку, що й призначення.

Започаткування та ведення службово-посадових реєстрів. Накази про призначення та звільнення державних службовців усіх класів передавалися до Державної канцелярії для ведення службово-посадових реєстрів з подальшим опублікуванням в «Державному віснику». Призначення на посади до місцевих органів виконавчої влади друкувалися в місцевій офіційній пресі.

Спеціально уповноважений та відповідальний орган. Забезпеченням та прове-

Таблиця 1

Штатний розпис департаменту загальних справ Державної канцелярії

Посади	Кількість	Річний посадовий оклад (крб.)	Клас посади	Ранг пенсії
Директор	1	15000	IV	II
Віце-директор	1	12000	V	II ст.1
Начальник відділу	2	10000	VI	III ст. 2
Старший діловод	2	7200	VII	V
Діловод	3	6600	VIII	VI
Помічник діловода	6	5400	IX	VII
Старший бухгалтер	1	7200	VII	V
Старший рахівник	1	5400	VIII	VI
Рахівник	1	4800	IX	VII
Скарбник	1	6600	VIII	VI
Екзекутор	1	5400	VIII	VI
Помічник екзекутора	1	4800	IX	VII
Журналіст	1	6600	VIII	VI
Урядовець першого рангу	6	4200	IX	VII
Урядовець другого рангу	6	3600	X	VII
Урядовець третього рангу	3	3000	X	VII
Всього	37			

денням державної політики з питань державної служби займався департамент загальних справ Державної канцелярії (табл. 2) [4, арк. 1], що знаходився на вулиці Хрещатик, 38. Напрямами його діяльності було оформлення та оголошення наказів про призначення на посаду, ведення службово-посадових реєстрів, формулярних списків державних службовців центральних і місцевих державних установ, реєстру всіх державних органів з обов'язковим розписом компетенції та

повноважень, затверджених у їх статутах (положеннях у сучасному трактуванні) [5, арк. 73].

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що, незважаючи на складний та суперечливий етап державотворення в добу Української Держави 1918 року, був започаткований процес формування та становлення інституту вітчизняної державної служби в Україні. Першим завжди складно й непросто. Проте керівництво Української Держави визначило, що без урегулювання цих

важливих відносин будувати державу вкрай важко. Досвід попередників не повинен забуватися. Його необхідно ретельно вивчати та застосувати на практиці.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 233.
2. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 73.
3. Державний вістник. – К., 1918. – № 28.
4. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 22.
5. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 29.

90 років започаткування
державної служби в Україні

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА УРЯДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ВАСИЛЕНКА ПРОТЯГОМ 1917–1918 РОКІВ

ВЛАДИСЛАВ ВЕРСТЮК,
доктор історичних наук, професор,
заступник голови
Українського інституту
національної пам'яті

На зламі зими й весни 1917 року після вибуху й перемоги в Петрограді Лютневої революції цар Микола II відрікся від престолу, а до влади прийшов Тимчасовий уряд, сформований Державною думою.

У Києві, як і в інших провінційних містах, про ці доленосні події дізналися з кількадевною затримкою, проте виявам відвертих радощів не було меж. Нікому не вдалося передбачити початок революції, ніхто не міг знати її фатальних наслідків. Усі потонули у вирі революційного піднесення. З ентузіазмом зустріли революцію й Микола Прокопович Василенко. Він був давнім і послідовним опонентом самодержавства, ще в студентські роки прилучився до революційного руху, деякий час перебував під впливом народницьких ідей, а після революції 1905–1907 років уступив до партії народної свободи, ширше званої як партія кадетів [1], і 1916 року обраний членом її Центрального комітету.

Партія кадетів дотримувалася ліволіберальної ідеології та виступала за радикальне реформування імперської суспільно-політичної системи. У IV Державній думі під час Першої світової війни кадетам вдалося створити так званий міжпартійний прогресивний блок,

який кинув виклик царському урядові, жорстко його критикував і вимагав створення уряду народної довіри, відповідального перед Державною думою. Таким став Тимчасовий уряд, ключові посади в якому заповнили представники партії кадетів: П. Мілюков, А. Шингарьов, М. Некрасов, О. Мануйлов, Ф. Родичев.

Уже 6 березня 1917 року Тимчасовий уряд звернувся до громадян Росії зі своєю першою відозвою, побудованою на кадетських політичних гаслах та принципах переможного завершення війни, дотримання обов'язків перед союзниками, якомога швидшого скликання Всеросійських установчих зборів, запровадження громадських свобод та ін. [2].

Цікаво, що того ж дня М. Василенко помістив статтю в «Киевской мысли», де висловив своє ставлення до старої та нової влади. Його думки практично резонували з урядовою декларацією. Очевидно, це не випадково, адже Василенко добре знав стан справ у партії та її ідеологію, яку, без сумніву, поділяв.

Як член ЦК партії кадетів він був одразу ж задіяний до активної урядової роботи. Наприкінці першої декади березня його викликав до Петрограда новий міністр освіти, одно-

партієць О. Мануйлов і запропонував очолити Київську шкільну округу, тобто взяти на себе керівництво освітніми справами в п'яти губерніях: Київській, Полтавській, Подільській, Волинській та Чернігівській.

Микола Василенко дав згоду, але одразу ж виклав власне бачення нагальних заходів у освітній справі, насамперед йшлося про необхідність українізації освіти в Україні: зробити українську мову викладовою в початковій школі, а також дозволити читати окремі лекції українською мовою в університетах на території країни. Вимоги М. Василенка були досить помірними, О. Мануйлов не заперечував проти них загалом і навіть доручив Василенкові оперативно підготувати проект відповідної урядової постанови, а Тимчасовий уряд 22 березня видав указ про призначення М. Василенка попечителем Київської шкільної округи [3].

Це призначення схвально зустріли й у створеній на початку березня Українській Центральній Раді (УЦР), з багатьма діячами якої М. Василенка пов'язували довгі роки громадської діяльності на українській науково-просвітницькій ниві. Він належав до покоління П. Стебницького, В. Науменка, В. Леонтовича, Л. Старицької-Черняхівської, О. Вілінського, Є. Чикаленка, О. Лотоцького, був однолітком М. Грушевського.

Ці діячі київської «старої громади» сформувалися в умовах боротьби із заборонами Емського указу 1876 року проти стояння цензурним та жандармським утискам. Поле їхньої легальної діяльності за царських часів було надзвичайно вузьким і не виходило за межі культурно-мовної площини. Саме вони виступили ініціаторами створення Центральної

Ради, у першій відозві якої від 9 березня 1917 року українські вимоги були сформульовані як «право на заведення рідної мови по всіх школах од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових інституціях» [4, с. 38].

Але за два-три тижні ситуація суттєво змінилася. Ініціативу в Центральній Раді перебрало молодше покоління українських діячів, до яких долучився обраний головою УЦР М. Грушевський. Він опублікував 25 березня 1917 року в «Новій раді» програмову статтю «Велика хвиля», у якій заявив: «Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягнути старі українські петиції й подавати їх наново правительству як наші домагання в данім моменті. <...> Те, чого ми добивалися п'ять, чотири, три, навіть рік тому, коли б дане було тоді, було б прийняте українським громадянством з щирою подякою і, дійсно, могло б мати своє значення, було б добром для нашого народу, охоронило його від переживання тяжких хвиль останніх літ, улекшило б йому дальший культурний похід. <...> Але ніяк не може вважатися задоволенням українських потреб, „розв'язанням українського питання“ для даного моменту. Се треба з усією рішучістю сказати про останню заяву Тимчасового правительства, про його спочуття до „культурно-національного самоозначення народностей Росії“. Не про нього тепер річ, і нікого воно тепер не інтересує на Україні. Українського питання вже нема. Є вільний, великий Український народ, який будує свою долю в нових умовах свободи» [5].

Нові українські вимоги були обґрунтовані тим же М. Грушевським. Він їх визнав як здобуття широкої національно-територіальної автономії України та

перебудови Росії на федеративну, демократичну республіку. При цьому М. Грушевський вважав національно-територіальну автономію необхідним і послідовним кроком до здобуття суверенності. Отже, Центральна Рада змінила національно-культурні домагання на національно-політичні.

Микола Прокопович поділяв федералістичні погляди, проте його непокоїли революційні імперативи, «захватне право» революції. Схоже на те, що він був людиною з подвійною культурною ідентичністю, яка намагалася поєднати в собі українські й російські культурні начала, єдність і неподільність Росії з автономією України.

Сутність своєї непростої позиції він намагався роз'яснити кореспондентові газети «Киевлянин», що займала відверто українофобську позицію. «Насамперед, – рішуче заявив М. Василенко, – я автономіст-федераліст і вже із цього витікає моє глибоке переконання в захисті ідеї цілісності російської держави і, отже, у відстороненні від всякого роду прагнень у сенсі повного відокремлення від Росії окремих частин. Але облаштування Росії я мислю як федеративну республіку, яка надає окремим областям широке поле для їх самостійного життя» [6].

Видно, що Василенко мислить як типовий правовірний кадет, який не заперечує проти федерації, але національно-територіальну автономію відкидає, підміняючи її національно-культурною та місцевим самоврядуванням. Він посилається на М. Драгоманова, який в основу федеративного поділу клав територіальний, обласний принцип, і застерігає, що національний принцип може призвести до шовінізму й панування однієї нації над іншою.

Проте несподівано, порушуючи попередню логіку, М. Василенко оголошує в інтерв'ю, що стоїть за національний принцип, хоч і відчуває великі труднощі в його застосуванні, тому допускає виділення Новоросії (півдня України) в окрему область.

Відзначимо, що така позиція була характерною для частини української інтелігенції старшого покоління, яка не встигала за ходом розвитку революційних подій і відчувала повний страх перед диференціацією суспільства за національною ознакою, що почала вимальовуватися вже з весни 1917 року, коли проти Центральної Ради ополчилися не лише російські націоналісти, об'єднані навколо газети «Киевлянин», але й діячі з Київської ради робітничих депутатів. Наприкінці березня вони заявили, що розженуть багнетами Всеукраїнський національний конгрес, якщо той наслідиться проголосити автономію України.

Саме в цей час і розпочалася праця М. Василенка на посаді попечителя. Інститут попечительства був рудиментом старої влади, який міністр освіти О. Мануйлов чомусь вирішив зберегти та поєднати з новою демократичною формою влади й управління, за що його жорстко критикували урядові опоненти. Микола Прокопович, щоб уникнути подібної критики, вирішив створити при управлінні учбової округи неформальну тимчасову попечительську раду з дорадчими функціями. У ній зібрано представників усіх інституцій, установ, громадських об'єднань й організацій, пов'язаних тим чи іншим чином з освітою – від університетських професорів до представників початкових учбових закладів, профспілок і національних освітніх органі-

зацій. У цю типову революційну організацію влилося понад 50 осіб.

Загалом робота попечителя передбачала надзвичайно широке поле діяльності, пов'язане і з повсякденним життям нижчих, середніх та вищих шкіл, і з підготовкою та проведенням реформи старої школи. В Україні найбільш дражливою виявилася проблема українізації школи. Вона вийшла далеко за межі освітньої системи, швидко політизувалась і, зрештою, переросла в погано приховану «мовну» війну.

**Павло
Скоропадський
визнавав,
що мати такого
міністра народної
освіти, як
Микола Василенко,
було знахідкою**

З одного боку, російські націоналістичні сили організували протести й кампанії «проти насильницької українізації школи», з іншого – українці вимагали негайних реальних кроків з українізації освіти. У цій ситуації М. Василенко намагався уникати якихось кардинальних рішень і різких змін звичної практики.

Свою позицію він пояснював так: «На мою думку, українські школи слід засновувати в міру того, як визріватимуть потреби, не зачіпаючи вже існуючі російські школи, оскільки російська культура така сильна на Україні і потреба у навчанні так зрозуміла, що в даний час така штучна українізація була би значною мірою культурним насильством. Я наполягаю також на відкритті окремих гімназій, а не українських паралельних відді-

лень у російських гімназіях, що з мого педагогічного погляду може викликати загострення національної ворожнечі. Логіка навчального життя – це річ небезпечна. Українська школа має будуватися заново, а не на руїнах нею ж зруйнованої російської школи» [1, с. 120].

Наприкінці квітня 1917 року попечитель ініціював проведення педагогічної наради для обговорення та з'ясування можливостей переходу до навчання українською мовою. Коли виявилось, що одностайності щодо вирішення цього питання немає, він запропонував висловитися на тему запровадження у школах дисциплін українознавства та викладання українською мовою головам міських дум та земських управ. Звичайно, такий спосіб відкладання проблеми на майбутнє викликав негативну реакцію в стінах Центральної Ради. Коментуючи згаданий епізод на засіданні УЦР, Ф. Крижанівський, один із заступників М. Грушевського, сказав, що «навіть Мануйлов давав більше, ніж тепер дає Василенко» [4, с. 76]. Засідання УЦР дійшло висновку, що шкільна політика Василенка не може задовольнити українців.

Подібна логіка революційного часу здавалася далекою й незрозумілою М. Василенкові. Стосунки із Центральною Радою в нього не склалися. Запрошений 15 березня 1917 року до складу УЦР, він, судячи з протоколів засідань Ради, жодного разу не був на них присутній. Після переобрання УЦР на Всеукраїнському національному конгресі його прізвище не фігурувало в списках обраних чи кооптованих, хоча з липня до жовтня 1917 року київські кадети мали своїх представників у Малій Раді.

Відсутність Василенка на засіданнях Центральної Ради

можна частково пояснити й тим, що після призначення 19 серпня 1917 року його товаришем (заступником) міністра освіти він був змушений виїхати до Петрограда. Суттєве підвищення на посаді, очевидно, варто розцінювати як своєрідну високу оцінку лояльності, яку дістав М. Василенко від нового міністра освіти С. Ольденбурга, теж кадета. Осінь М. Василенко провів у Петербурзі. До його службових обов'язків входила підготовка міністерського звіту Установчим зборам, реформа освітніх структур, ліквідація шкільних округ, перепідпорядкування шкіл органам місцевого самоврядування. Восени 1917 року він познайомився й потоваришував з В. Вернадським, який теж на той час працював товаришем (заступником) міністра освіти. Саме В. Вернадський засвідчив, що ідея створення Української академії наук першою з'явилась у М. Василенка.

Осінь 1917 року виявила повну безпорадність Тимчасового уряду, його зволікання з проведенням Установчих зборів зіграли на руку більшовикам, які в черговий раз відважилися на захоплення влади й досить легко її здобули. Як свідок тих подій М. Василенко зауважив: «Виявилось, що в уряді не було не тільки сил, але й готовності. Легковажність Керенського проявилася повною мірою» [1, с. 126].

У середині листопада 1917 року М. Василенко повернувся до Києва, де вже проголосили Українську Народну Республіку (УНР). Здавалося б, здійснилося те, до чого кілька десятиліть прагнули українські діячі. Проте М. Василенко дистанціювався від діяльності державних органів УНР, та й аналіз документів Центральної Ради підказує, що його туди і не кликали.

Швидше за все, визначальну роль тут відіграв суб'єктивний фактор, погіршення особистих стосунків з М. Грушевським на ґрунті ідеологічних розходжень протягом 1917 року. Треба зазначити, що М. Грушевський, знаний історик, незаперечний лідер українського національного руху, поряд з видатними якостями мав і такі, які ускладнювали спілкування з ним. Ці сторони його характеру сучасники називали

Микола Прокопович Василенко

«дрібно-егоїстичними амбіціями» [7, с. 363].

Лише 2 квітня 1918 року Мала Рада обрала М. Василенка до складу Генерального суду – найвищої інстанції судової гілки влади УНР. Віднайти сліди діяльності Миколи Прокоповича в Генеральному суді не вдалося, проте відомо, що вже в цей час командування німецьких окупаційних військ задумало змінити ліводемократичну Центральну Раду правим режимом.

Ще 10 березня представник німецького міністерства закордонних справ з Брест-Литовського телеграфував до Берліна щодо отримання провіанту

й сказав таке: «Чи отримаємо хліб від нинішнього уряду, чи від іншого – це байдуже» [8, с. 25]. Через місяць, 13 квітня, німецький посол у Києві, інформуючи міністерство закордонних справ про стан справ, відзначив, що, хоча до цього часу він цілком лояльно ставився до українського уряду і його прем'єр-міністра, але тепер змушений буде «спробувати поступово і в обережній формі увійти в контакт із більш правими партіями» [8, с. 43]. Вибір німців зупинився на великому землевласникові, нащадкові гетьманського роду генералі П. Скоропадському.

Загальноприйнятим в історіографії є твердження, що лише після перевороту гетьман доручив М. Устимовичу формувати новий український уряд. Той одразу ж звернувся до одного з лідерів Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ) А. Ніковського з пропозицією взяти кілька ключових міністерських портфелів. Есефи різко відмовились, і лише після цього уряд був сформований переважно з представників партії кадетів. Оскільки М. Устимович одразу після перевороту захворів, надзвичайно складне завдання формування кабінету міністрів Української Держави лягло на М. Василенка, який був одним з перших, хто відгукнувся на пропозицію очолити міністерство освіти, і якого гетьман 30 квітня призначив виконуючим обов'язки голови уряду. Пізніше Н. Полонська-Василенко, яка в силу своїх родинних зв'язків (згодом вона стала дружиною М. Василенка) добре знала ситуацію, описала її так: «...скласти кабінет міністрів М. Устимович не зміг. 30 квітня Гетьман призначив головою Ради міністрів М. Василенка. <...> Гетьман дав Василенкові інструкцію: скласти кабінет не

пізніше вечора 1 травня. Цей кабінет мусив бути „лівий“, а в основу його діяльності мало бути поставлене завдання національного відродження України, без „крайностей“, які викликали б нехоть до українства серед інших національностей. Спроба М. Василенка притягти до праці есефів скінчилась теж невдачею». Коментуючи даний епізод, Н. Полонська-Василенко не без пафосу зазначає: «Цей момент – відмова соціалістичних партій взяти участь у будіванні гетьманської держави – глибоко трагічний: представники українського народу не знайшли в собі в такій мірі патріотизму, національної свідомості й розуміння, щоб стати вище від партійних інтересів і об'єднатися в ім'я Української Держави» [9, с. 491–492].

Наскільки правомірними й справедливими є закиди соціалістам-федералістам, треба ще розібратися, бо в історії створення гетьманського уряду є чимало моментів, обійдених мовчанкою, фактів, неузгоджених у часі, що дає підстави сумніватися в достовірності появи уряду в тій версії, яка була представлена вище. Звернемо увагу на обставини, які породжують ці сумніви.

Далеко не прихильний до Центральної Ради Р. Бжеський у своїх спогадах так передав враження від гетьманського перевороту, що стався в місті: «Безграмотно складена (як щодо політики, так і щодо граматики) „Грамота“ Скоропадського, відсутність уряду, якісь чутки про різні списки міністрів та переговори з росіянами-землевласниками, розставлені на вулицях німецькі застави з кулеметами й гарматами серед українців створили в місті атмосферу непевності... Звичайно, що гетьман спирався на групи, котрі хотіли будувати,

як я вже казав, російську Ван-дею...» [10].

Деся на 4-й чи 5-й день після перевороту, коли ситуація вже стабілізувалася й з'явився новий уряд, М. Василенко виклав у розмові з Д. Дорошенком ті спонукальні мотиви, що змусили його піти в уряд. У спогадах Д. Дорошенко так відтворив цю розмову: «У коротких рисах Василенко познайомив мене із ситуацією. Центральна Рада й правительство есерів, казав він, виявили свою нездатність удержати в руках владу й організувати державу. Прийшли інші люди, представники іншого політичного й соціального світогляду, і взяли владу в свої руки, але знов-таки в ім'я самостійної української держави. За цими людьми стоїть тепер рішачий реальний чинник: збройна сила Німеччини. Із цим треба насамперед рахуватись. Але треба, щоб і при новому курсі політика держави зоставалась національно-українською, треба, щоб і нові форми української державності були заповнені національним змістом. Інакше не буде ніякої української держави. Отже, від самих українців, спеціально від тих, які критично ставились до політики попереднього українського правительства, залежить, щоб і при новій зміні державного ладу й устрою вдержалась сама суть: національно-державна ідея українська. А гетьманщина – це якраз найбільш національна, історично вироблена форма спеціально українського державного ладу» [11, с. 86–87].

Кількома днями раніше, очевидно, це трапилося 1 травня, перебуваючи вже в ранзі виконуючого обов'язки голови уряду, М. Василенко мав розмову з кореспондентом «Киевской мысли». Розмова 2 травня була опублікована в бюлетені цієї га-

зети, а наступного дня передрукована в ранковому випуску «Киевской мысли». Василенко повідомив, що пропозицію вступити до уряду він отримав у день перевороту, однак давно вже був готовий до неї й тому одразу згодився. Ще в момент повернення Центральної Ради до Києва до нього, виявляється, зверталися «представники різних громадських груп» і зондували його думку на предмет, чи увійшов би він до складу нового ділового міністерства. І ось, коли з'явилася фактична можливість створення уряду на діловому, персональному принципі, Василенко відгукнувся на пропозицію без коливань. Далі в розмові він сказав, що його вступ до уряду відбувся без санкції й обговорення партії кадетів, але за моральної підтримки його друзів. Ще одна деталь. Василенко зазначив, що якби партія кадетів висловила проти вступу своїх членів на міністерські посади, то він без особливих зволікань вийшов би з партії, тобто для нього було важливим дистанціювати кадетів від перевороту. Наскільки це відповідало дійсності, поговоримо дещо згодом, але візьмемо до уваги ще кілька цікавих подробиць.

Завдання формувати уряд М. Василенко отримав пізно ввечері 30 квітня під час зустрічі з П. Скоропадським. Останній поставив досить жорсткі умови: уряд необхідно сформувати не пізніше 10-ї години вечора наступного дня, він має бути лівим і реформістським, про реставрацію старого режиму не може бути й мови, за основу діяльності кабінету міністрів покласти національне відродження України, але без тих крайнощів, які дратували населення.

Микола Прокопович начебто теж намагався насамперед залу-

чити на міністерські посади відомих українських фахівців. За його словами, він відвідав збори соціалістів-федералістів, яких переконував у тому, що в разі їх відмови йому доведеться скласти уряд «з інших елементів, які без сумніву будуть відповідати українському національному відродженню, але не будуть мати такого визначеного національно-політичного обличчя, як соціалісти-федералісти» [12].

Як можна зрозуміти з розповіді М. Василенка кореспондентові «Киевской мысли», соціалісти-федералісти не поспішали прийняти пропозицію, але й остаточно не відкидали її: «Лідери партії соціалістів-федералістів заявили мені, що партія майже вирішила відмовитись від участі в новому уряді, але остаточне вирішення питання потребувало деякого обговорення. Мені було обіцяно, що ввечері надійде остаточною відповідь» [12].

Дещо в іншій інтерпретації про те, чому не вдалося домовитися з есефами, Василенко розповів 3 травня Є. Чикаленкові. Важливість почутого змусила Чикаленка занотувати розмову до власного щоденника: «Він (М. Василенко – В.В.) розказував мені, що вчора цілісний день умовляв соціалістів-федералістів узяти портфель в міністерстві, але вони вперто відмовляються, що не закалять свого імені.

– Я, – каже Василенко, – доводив їм, що не треба боятися грязі і гною, коли ви хочете посадити якесь дерево, чи квітку, але вони упираються, і поневолі я мушу звернутись до кадетів.

– Але що буде з Україною? – питаю. – Не клопочіться, Скоропадський і я твердо стоїмо на тому, щоб скрізь проводити українізацію, правда, нерізно.

– Але Ви, – кажу, – кадет. Ви будете тягнути до єдиної неділимості.

– Коли обставини складуться так, що Україна повинна буде з'єднатися з Великоросією, то це з'єднання я мислю, – каже Василенко, – тільки на федеративних началах і тільки тако мислячих я буду набирати в кабінет, якщо соціалісти-федералісти одмовляться прийняти участь» [7, с. 24].

**Ідея нації
на Україні поглибила
ідею держави.
Національна ідея
була сильніша,
і Українська Народна
Республіка
будувалася
на національній
принципі**

М. Василенко

З інтерв'ю в «Киевской мысли» випливає, що Василенко, не дочекавшись відповіді есефів, поїхав на засідання уряду, який уже був сформований, та повернувся додому лише о 4-й годині ранку 2 травня й лише тоді прочитав записку О. Шульгіна, в якій містилося прохання затримати остаточне формування кабінету, оскільки УПСФ отримала додаткову інформацію, що потребувала часу на осмислення.

Отже, як бачимо, дрібні деталі та нюанси говорять про те, що не так все однозначно і просто, як може здатися на перший погляд. Є сумніви в щирості й відвертості М. Василенка як у розмовах з Д. Дорошенком та Є. Чикаленком, так і в бесіді з кореспондентом «Киевской мысли». У всякому разі є очевидні невідповідності та суперечності.

Не виключено, що М. Василенко як один з дослідників історичної гетьманщини, був одним з ініціаторів її новітнього відновлення. Окремі джерела, що залишалися тривалий час поза увагою науковців, нашоухують на думку, що він брав участь у підготовці гетьманського перевороту чи принаймні був у цю справу втягнений.

Зокрема Н. Полонська-Василенко пише, що М. Василенко належав до видатних діячів Української народної громади [9, с. 489], тієї організації, яка задумала й здійснила за підтримки німецького командування переворот 29 квітня.

Міг провідний член організації не знати, чим займається його організація? Швидше за все, мусив знати.

Наприклад, В. Вернадський, який 9 травня 1918 року приїхав до Києва і зупинився у М. Василенка, після розмови з ним у своєму щоденнику записав: «Coup d'etat совершен немцами. <...> В[асиленко] составлял министерство, с ним говорили уже давно, за недели 1½–2 до переворота» [13, с. 82].

Підтверджує цю інформацію з деякими відмінностями та додаванням окремих подробиць П. Мілюков, який прибув до Києва 10 червня й на 3-й день у присутності В. Вернадського та Д. Григоровича-Барського мав розмову з М. Василенком. У своєму щоденнику Мілюков досить детально зафіксував зміст цієї розмови.

Наведемо її головні моменти: «Его подробный рассказ о подготовке переворота. К нему еще в начале марта приходил один инженер – потом министр (очевидно, идетъся про Б. Бутенка – В.В.) – и спрашивал, согласен ли он говорить о вступлении в министерство. Василенко согласился, потом

90 років започаткування
державної служби в Україні

передал [Григоровичу]-Барскому и Демидову. Через неделю другой разговор. Затем (около 15 апреля) разговоры замолкли. <...> Накануне переворота Василенко приглашен к Скоропадскому, ему предложено составить список, причем у Скоропадского уже были обещаны Устимовичу (мин[истр] продовольствия) и (прізвище пропущено – В.В.). В министерство надо было ввести кандидатов всех заинтересованных групп: хлеборобов (Лизогуб), торгово-промышленников (Гутник) и др. Видимо, глубже в переворот кадетов не посвятили. <...> Главные враги правительства – украинские партии, но с этой стороны Василенко считает правительство прочным. Германцы не пойдут с шовинистами украинства. Оставшись наедине, Василенко говорит, что хочет видетсья со мной часто. В общем моя ориентация, видимо, для него приемлема и приятна» [14, с. 20–21].

У даному разі немає підстав не довіряти об'єктивності й правдивості двох дуже поважних учених і політичних діячів. До того ж їхня інформація була конфіденційною і не передбачалася для оприлюднення, тоді як публічні заяви М. Василенка, очевидно, переслідували певну мету, насамперед дистанціювати себе й особливо свою партію від участі в перевороті, а також створити враження, що переворот не виходив за межі національного дискурсу й лише відмова есефів змусила гетьмана запросити до уряду проросійських політичних діячів. До речі, німецьке командування офіційно заявило про свою повну непричетність до перевороту.

Ми знаємо, що М. Василенко був заступником голови київської організації партії кадетів, активно співпрацював із чле-

нами її ЦК, такими як В. Вернадський, П. Демидов та П. Мілюков (щоденники В. Вернадського і П. Мілюкова дають численні підтвердження цієї думки). Якщо Мілюков не сплутав березень із квітнем, то це означає, що повернення Центральної Ради до Києва одразу ж викликало незадоволення й політичну опозицію в ліберально-консервативних проросійських ко-

**На суперечки
на національній
грунті марно
витрачається багато
часу й сили,
а наслідки цього
для діла невеликі.
Я маю своїм
завданням мирити
національні течії,
по змозі уникаючи
тих суперечок,
але ніяк не
покидаючи гасла
нашого уряду:
самостійна
національна
Українська Держава**

М. Василенко

лах Києва. Вони негайно розпочали таємну організацію протидії УЦР. Навіть якщо прихід Б. Бутенка (до речі, одночасно члена і «Народної громади», і партії кадетів) до М. Василенка і згода останнього на участь у майбутньому уряді відбулися на початку квітня, тобто в момент перших контактів П. Скоропадського з німецькими спецслужбами, то й це говорить про причетність партії кадетів до перевороту.

Зважаючи на інформацію, наведену вище, особливо цито-

вані записи із щоденника П. Мілюкова, можна припустити, що первинний склад майбутнього уряду змовники мали вже до перевороту. Звідси й інформація Р. Бжеського про різні міністерські списки та людей, орієнтованих на творення з України російської Вандеї. Проте, очевидно, такий склад міністерства і проєктований напрям діяльності викликав різке заперечення генерала М. Гофмана. Це змусило гетьмана відмовитися від постаті М. Устимовича й у спішному порядку доручити справу формування уряду М. Василенкові, відомому в Києві своїм українофільством та старими зв'язками з українською ліберальною інтелігенцією. Такий поворот справи викликав розгубленість не лише в середовищі соціалістів-федералістів, але й українських кадетів, яким пропонувалося розбудовувати Українську Державу.

Важливу інформацію про ставлення партії кадетів до перевороту знаходимо в «Киевской мысли» від 3 травня. Газета повідомила, що у зв'язку з формуванням нового уряду в останні дні майже безперервно відбуваються засідання окремих груп партії кадетів, на яких жваво обговорюється питання про входження представників партії до складу нового уряду. Однак провід кадетів зумів знайти вихід із ситуації, який дав змогу і взяти участь у роботі уряду, і зберегти власні ідеологічні чесноти.

На засіданні київського міського комітету партії 2 травня з'ясувалося, що члени партії М. Василенко, А. Ржепецький та С. Гутник увійшли до уряду персонально, а не як представники партії. Засідання міського комітету не змогло визначитись у своєму ставленні до цього факту.

Того ж дня відбулися два засідання обласного комітету кадетів, на яких після довгих суперечок та дебатів ухвалено таке рішення: «Принципиально признавая в настоящее время необходимым участие партии в государственной работе путем вступления в состав министерства, но, не имея возможности в данное время обсудить во всей полноте обстоятельства создания правительства и его платформы, областной комитет с участием членов городского комитета постановляет: считать членов партии, вошедших в состав правительства, приглашенными персонально и, вполне доверяя их партийной ориентации, не связывать их партийными директивами» [12].

Не може не дивувати та швидкість, з якою М. Василенкові вдалося створити ядро Ради міністрів, у якому більшість міністрів були членами кадетської партії. Новий склад уряду оприлюднено в бюлетені «Киевской мысли» 2 травня разом з інтерв'ю М. Василенка.

Пізніше Д. Дорошенко згадував, що дізнався про переворот під час перебування у Львові з телеграми до редакції газети «Діло», а вже надвечір того ж дня надійшла нова телеграма «з деякими подробицями і складом нового кабінету міністрів; серед перекручених або незнайомих прізвищ стояли імена Василенка, Ржепецького, генерала Кирея» [11, с. 83]. Отже, є підстави вважати, що робота над формуванням майбутнього гетьманського уряду розпочалася ще до перевороту. Це природно й логічно для тих, хто задумує державний переворот.

Про те, що так воно і було, кількома словами у спогадах проговорюється сам гетьман. Він пише, що «інженер Бутенко був першим з тих, хто згодився

бути міністром ще до перевороту» [15, с. 167].

Участь в уряді членів партії кадетів не могла відбутися без згоди керівництва партії, яке перебувало в Москві. Навіть стислі консультації вимагали часу. Вони не могли здійснитися протягом 1 травня. Цікаво, як до складу уряду без попередніх домовленостей потрапив С. Гутник, який мешкав в Одесі? Присутність кадетів в уряді, які надзвичайно скептично ставилися навіть до української автономії, породжує питання про справжні наміри тих, хто задумував переворот 29 квітня. На фоні позірного запрошення до уряду соціалістів-федералістів звертає на себе увагу той факт, що після 28 квітня, коли вийшов № 70 газети «Нова рада» (орган УПСФ), наступний, 71-й, з'явився лише 9 травня, а «Робітнича газета» у цей час продовжувала виходити друком.

Перше засідання нового уряду відбулося в ніч на 2 травня під головуванням М. Василенка та гетьмана П. Скоропадського. Оскільки низка посад залишилися вакантними, то було ухвалено рішення про тимчасове сумісництво. М. Василенко обійняв ще й посади міністрів закордонних справ та віровизнань.

Нарада українських соціалістичних партій відреагувала на такий склад уряду зверненням до німецького вищого командування в Києві. У заяві констатувалося, що кабінет Василенка ні в якому разі не задовольняє українські партії, оскільки там мало осіб, тямучих в українській справі, а декотрі й налаштовані дуже вороже до української державності. У заяві містилася вимога виключити зі складу уряду А. Ржепецького – міністра фінансів, Б. Бутенка – шляхів сполучення, Ю. Любин-

ського – охорони здоров'я, М. Гіжицького – державного секретаря. На М. Василенка ця вимога не поширювалася, хоча соціалістичні партії й не вважали достатньою його українськість. Тому вони вимагали посаду міністра освіти віддати представникові соціалістичної партії. Як відомо, генерал В. Гренер на всі ці вимоги відповів sacramentalною фразою: «Zu spat!» (уже запізно) [16, с. 58].

Після згоди Ф. Лизогуба 10 травня очолити уряд та призначення 20 травня Д. Дорошенка керуючим справами міністерства закордонних справ, а професора В. Зінківського – міністром релігійних справ, М. Василенко зосередився на роботі Міністерства освіти.

Гетьман у своїх «Спогадах» залишив розлогу характеристику політичних, ділових та людських якостей М. Василенка. Він уважав його людиною, яка не могла ігнорувати значення російської культури й була поміркованим українським патріотом: «Профессор Василенко, министр народного просвещения, ученый, историк, кадет... С украинским вопросом основательно ознакомлен, но как всякий честный человек, не мог отрицать значение русской культуры и выбросить из обихода Пушкина, Толстого, Достоевского, другими словами, относился к украинству сознательно, без шовинизма и без всякой нетерпимости». Гетьман відзначав його працелюбність, картав за «врожденную мягкость», нездатність замінити коло найближчих помічників тощо. Загалом же він визнавав, що мати такого міністра народної освіти було знахідкою. Однак було у М. Василенкові й те, що не подобалося П. Скоропадському: «Он был кадетом чистейшей воды, и это мне не нравилось в нем» [15, с. 166].

Сам Микола Прокопович у середині травня на обласному з'їзді кадетської партії в Києві, відповідаючи на закиди шовіністично налаштованих щодо Української Держави правих кадетів, а можливо, і лівосоціалістичних опонентів, говорив: «Я прийняв обов'язки міністра, уважаючи це своїм обов'язком. Я не думаю виправдовуватися. Я не зійду з позиції, котра потрібна для добра Батьківщини, не дивлячись ні на які напади. Треба поставити межі революції яко руїні. Ідея нації на Україні поглибила ідею держави. Національна ідея була сильніша, і Українська Народна Республіка будувалася на національним принципі. Українська культура повинна вступити в боротьбу з російською культурою. Ця боротьба буде допомагати розвитку української культури. Україна може й повинна творитися як самостійна держава» [15, с. 44–45].

Така позиція викликала неприйняття частини з'їзду, але, незважаючи на це, з'їзд схвалив тактику входження кадетів до уряду, а М. Василенка обрали до керівних органів партії.

Тактика обласного з'їзду кадетів була схвалена одним з лідерів партії П. Мілюковим. У щоденнику він не приховував, що це тактична політична комбінація, задіяна через певний збіг обставин, і плекав надію, що від неї досить швидко можна буде відмовитись як від потенційно ризикованої й небезпечної.

Ось як дослівно П. Мілюков про це пише: «Киевский Главный комитет, по вполне уважительным причинам, пошел по линии превращения местного национального движения в общегосударственное путем объединения всего юга России. Эта постановка естественна и понятна, если речь идет о медлен-

ном и эволюционном процессе объединения России. Но если, как я надеюсь, будут найдены средства и пути для постановки на очередь задачи немедленного объединения всей России, то эта местная позиция сама собой упраздняется. Вместе с тем устраняются и те трудности, которые возникли бы при попытке объединить все части Южной России, весьма различные по стремлениям, около идеи украинства, отрицательные и опасные стороны которой лучше всех известны нашим киевским товарищам, как показывает это отчет их Главного комитета» [14, с. 24].

Малоросійська ідентичність М. Василенка яскраво виявилася в період, коли він очолював Міністерство освіти Української Держави. Апарат міністерства сформувався ще за часів УНР, коли його керівником був І. Стещенко. До речі, незважаючи на гетьманську заборону щодо працевлаштування колишніх міністрів, М. Василенко пішов на призначення І. Стещенко генеральним інспектором освіти. Загалом апарат міністерства не зазнав суттєвих змін. Заступником міністра залишився відомий художник і учений П. Холодний. Департаменти очолювали знані українські діячі: письменник П. Зайцев, професор Т. Сушицький, інженер О. Вілінський, педагоги А. Синявський, С. Русова та ін.

На засіданні ради міністерства 9 травня М. Василенко задекларував програмні цілі у сфері освіти. Міністерство мало зберегти попередній курс. «Я сюди прийшов не ламати, а продовжувати тут зроблене й бажаю найширшого й найглибшого розвитку української національної школи... Зі свого боку мушу зазначити, що мене тепер дуже обходить думка про українізацію, яка нібито прова-

диться силоміць. Це справа, яка для нашої користі мусить мати інший вигляд в очах деяких кіл суспільства; ці кола - буржуазія, до якої належать усі будучі сили наших часів. Зробити ці кола нашими прихильниками - велика перемога, великий здобуток, про який варто і дуже варто подбати. Як це зробити - діло практики, але значення має це питання ще і от з якого боку: на суперечки на національним ґрунті марно витрачається багато часу й сили, а наслідки цього для діла невеликі. Я маю своїм завданням мирити національні течії, по змозі уникаючи тих суперечок, але ніяк не покидаючи гасла нашого уряду: самостійна національна Українська Держава» [16, с. 337–338].

Що вкладав у визначення національного характеру держави Микола Прокопович, сказати важко, швидше, його запевнення - данина кон'юктурі моменту, насправді ж йшлося про державу малоросійського зразка, у якій би українська культура була б не уніфікуючою й консолідуючою суспільство силою, а лише відмітною рисою, що не ставила під сумнів необхідність російської культури в Україні. Саме так розумів національне питання гетьман П. Скоропадський.

Погляди М. Василенка та П. Скоропадського практично збігалися. Варто їх порівняти.

Ось як викладав свою національну програму гетьман: «В національному вопрое считал, что нужно спасти этот богатейший край, выдвинул сильно украинский национализм, но не во вред русским культурным начинаниям и не воспитывая ненависти к России, а давая свободно развиваться здоровым начинаниям украинства. Тяготения к Галиции и восприятия галицийского мировоз-

зрения я не хотел, считая это для нас несоответственным явлением, которое привело бы нас к духовному и физическому общению. Возмущался теми великороссами, которые, не считаясь с жизнью, все твердят свое старое и смотрят на Украину, как на нечто, ничем не отличающееся от Тульской губернии. Считал, что в вопросе национальном мы должны идти смело и решительно вперед, что если мы не станем на этот путь, то мы ничего не получим» [15, с. 132].

Те, що гетьман виставляє як сміливе й рішуче висунення українського націоналізму, лише свідчення його дистанційованості від українського руху. Досить поміркована й обережна позиція. Саме на таких позиціях перебував і М. Василенко. «Я рішуче висловлююсь супроти будь-якого приниження прав російської мови на Україні. Уся увага, усі зусилля уряду, на мій погляд, мусять бути зосереджені виключно на зміцненні в державі поряд з російською української мови. <...> Я вважаю питання про українську мову надзвичайно важливим в державному будівництві. Проте я противник видання закону про одну тільки державну мову. <...> Я ворог насильства в галузі культури» [1, с. 140].

Політика уряду щодо українізації освіти відзначалася диференціацією й неквапливістю. Найширше українську мову слідувало впроваджувати в нижчій початковій школі, що мала послуговуватися українськими підручниками, стриманіше – в середній та вищій.

Прикметною в цьому сенсі є конфіденційна розмова М. Василенка з В. Вернадським, яку останній так переказав у своєму щоденнику (запис 11 червня 1918 року): «Он (Василенко – В.В.) вполне сознает ту враж-

дебную стену, которая его окружает. Пытается ее разбить и борется с преподносимыми ему мерами насильственной украинизации. Лучицкий мне говорил о спешно вырабатываемом проекте устава [украинского государственного] университета (Павлуцкий и К); после гетманская комиссия переработала его в более приемлемом виде. В[асиленко] говорит, что он уставу хода не даст. Надо вообще это дело выяснить. Сейчас издавать устав – нонсенс, особенно ввиду нежелательности класть различие между русскими и украинскими учреждениями» [13, с. 99].

Із записів у щоденнику В. Вернадського можна зрозуміти, що ідея створення паралельно університетові святого Володимира ще українського державного університету була запущена, насамперед, з метою зберегти від українізації перший.

Уряд ухвалив заснувати два державні українські університети – в Києві та Кам'янці-Подільському. Восени 1918 року відбулося їх урочисте відкриття. Статус державних також отримали політехнічні, комерційні, технологічні вищі навчальні заклади та факультети в Києві, Катеринославі, Харкові, Ніжині.

Крім того, вжито заходів для підвищення окладів їх професорсько-викладацького складу. Платня ординарного професора піднялася до 9 тис. карбованців. Це дорівнювало окладу віце-директора департаменту міністерства.

Для об'єктивності відзначимо, що уряд не залишив незайманими з точки зору українізації старі університети. Із цією метою ухвалено закон про утворення в Київському, Харківському й Одеському університетах кафедр українознав-

чого профілю: мови, літератури, історії та права. У вересні 1918 року М. Василенко вніс на розгляд уряду законопроект про можливість захисту дисертацій українською мовою [17, арк. 250], а також про україномовні титри в кінофільмах [18, арк. 18].

Проте повної підтримки ці новації не знайшли. Проросійські праві сили були невдоволені такою лінією, вважали, що вона містить надто багато поступок «самостійності» [14, с. 24].

Відмовившись від закриття російських гімназій, міністерство сприяло заснуванню українських. Усього їх було відкрито близько 150. Це становило лише шосту частину від загальної кількості навчальних закладів такого типу. Навряд чи є підстави говорити про певний паритет, однак і подібний підхід треба визнати суттєвим кроком до становлення системи національної освіти.

Проявлялася турбота і про навчальні заклади національних меншин. На державне утримання було взято 35 єврейських і 12 польських гімназій.

За ініціативою Міністерства освіти Рада міністрів у серпні започаткувала іменні стипендії для 350 незаможних учнів-українців. Стипендії носили імена Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка та інших видатних діячів української культури.

У складі Міністерства народної освіти і мистецтва, очолюваного М. Василенком, формально функціонувало Головне управління мистецтва та національної культури, яким керував П. Дорошенко, людина дуже близька до гетьмана. П. Скоропадський навіть хотів бачити його на чолі уряду. Проте стан здоров'я та вік завадили цьому. Підрозділ міністерства фактично був автономним і навіть мав

окреме бюджетне фінансування. Незважаючи на цю обставину, стосунки М. Василенка і П. Дорошенка залишалися діловими та дружніми.

Міністерство й Головне управління мистецтв розгорнули масштабну роботу зі створення національної бібліотеки, національного архіву, національної галереї, історичного музею, українських театральних закладів. Була заснована державна драматична школа.

Треба відзначити, що серед правлячої еліти Української Держави М. Василенко займав дуже високе місце. У гетьманській ієрархії за гетьманом та прем'єром Ф. Лизогубом стояв Микола Прокопович: 20 липня він був призначений офіційним заступником голови уряду, а в серпні – президентом Державного Сенату. В основі цієї близькості, як уже говорилося, лежала світоглядна співзвучність гетьмана та міністра.

Своє високе посадове становище він використовував на благо очолюваного ним міністерства. Протоколи засідань уряду рясніють ухвалами про виділення з Державної скарбниці коштів на потреби освіти, культури, науки. Загалом ця сума склала 228 млн карбованців. Для порівняння: це стільки ж, як на міністерства охорони здоров'я, віросповідань, юстиції, праці, закордонних і земельних справ разом узятих.

Окрім керівництва міністерством, левову частину праці М. Василенко віддавав справі науки. До активу міністра й ученого слід віднести утворення Української академії наук (УАН). Вище згадувалося, що він висловлював ідею академії ще в часи перебування на посаді заступника міністра Тимчасового уряду. І 1918 року М. Василенко перетворює мрію в ре-

альність, домагається створення під егідою Міністерства освіти спеціальної комісії із заснування академії. Її очолив видатний учений В. Вернадський. Микола Прокопович підтримував його концепцію академії як потужної державної установи, яка б синтезувала основні дослідницькі напрями фундаментальних наук. Уряд виділив 200 тис. карбованців для підготовчих праць комісії. Робочу групу зі складання статуту академії очолював Д. Багалій. У середині вересня комісія завершила роботу. Були підготовлені законопроект про започаткування академії, проекти статуту й штатного розпису, розрахунки на утримання академії в третьому кварталі 1918 року.

Міністр М. Василенко в пояснювальній записці до згаданого законопроекту наголошував, що утворення Академії наук викликано не лише суто науковими інтересами, але й міркуваннями величезної національної та державно-економічної ваги: поглибленням національної свідомості українського громадянства. Він резюмував, що українська національна самосвідомість давно вже підійшла до питання про необхідність закладення Української академії наук.

Розгляд законопроекту щодо академії в Раді міністрів якраз припав на час жовтневої урядової кризи. М. Василенко подав у відставку, а його місце посів П. Стебницький. Це не завадило П. Скоропадському затвердити 14 листопада закон Ради міністрів про заснування Української академії наук у місті Києві. Того ж дня наказом гетьмана призначено й перших дійсних членів УАН. На жаль, серед них не було прізвища одного з фундаторів – М. Василенка. Очевидно, далася взнаки його роль в організації демаршу

міністрів, що призвів до урядової кризи. Хоча самі академіки згодом надіслали на ім'я М. Василенка листа, у якому відзначалося: «Ви всією душею поклопоталися про заснування Української академії наук і записали нестертими буквами своє ім'я в історію академії» [1, с. 157].

Мотиви відставки 18 жовтня десяти міністрів, чільною по статтю серед яких був віцепрем'єр М. Василенко, лежали в політичній площині. Це був відвертий протест проти посилення впливу на суспільство й на гетьмана українських опозиційних сил, об'єднаних в Український національний союз. На думку кадетів, настав час крутого зламу в міжнародній ситуації й необхідності зовнішньополітичної переорієнтації Української Держави на Антанту, а відтак повернення до ідеї відновлення небільшовицької Росії. Міністри-кадети вимагали перетворити Україну в П'ємонт російської небільшовицької державності, не відкидаючи одночасного «зближення з освіченими західноєвропейськими і позаєвропейськими державами» [1, с. 140].

Після відставки М. Василенко зберіг посаду президента Державного Сенату. Діяльність на цій ниві залишається однією з найменш висвітлених сторінок його біографії.

Ця інституція була утворена в липні 1918 року замість Генерального суду, який функціонував ще за часів УНР. Державний Сенат був покликаний контролювати роботу всіх судів Української Держави.

Відомо, що посаду президента Сенату прагнув обійняти міністр юстиції М. Чубинський, син відомого українського діяча й ученого, автора національного гімну П. Чубинського. Проте гетьман його не призна-

чив і пізніше пояснив своє рішення таким чином: «Сенат в моих глазах являлся высшим государственным учреждением, которое в критический момент жизни государства могло, если бы оно было на высоте, сыграть большую роль. Я искал в председательствующие человека, который ни при каких условиях не уронит эту высоту, хотя бы пришлось идти против гетьмана. Я считал, что Чубинский не такой человек, и назначил Василенко» [15, с. 170].

Можна припустити, що надзвичайна перевантаженість урядовими, міністерськими справами не залишала часу М. Василенкові для суттєвого впливу на формування та функціонування Державного Сенату, що налічував 45 сенаторів. Законодавчою основою діяльності Сенату були юридичні акти Російської імперії, провідні посади займали колишні члени Російського врядуального сенату, превалювала російська мова, попри декларовану й дозволена українсько-російську двомовність. Домінуючу роль у справах Державного Сенату відіграв все ж М. Чубинський.

Зосередившись із листопада 1918 року на роботі в Державному Сенаті, М. Василенко зробив спробу впровадити в судових засіданнях українську мову, але далі кволих ініціатив справа не пішла. Керуючись своїм переконанням «ненасильства в культурі», він не протестував проти фактичного використання російської.

У листопаді – грудні 1918 року М. Василенко очолював комісію з розроблення проекту положення про вибори до Українського Державного Сейму. Комісія провела 16 засідань, на яких точилися гострі дебати щодо майбутнього України. Микола Прокопович обстоював необхідність федерування

з Росією, але за умови попереднього конституювання України як самостійної держави. Законопроект у цілому витриманий у консервативній тональності й відбивав погляди кадетів на державну розбудову. Зокрема Сейм не одержував прав і повноважень Установчих зборів. Кадети відверто боялися, що в такому разі можна «відкрити двері в невідоме майбутнє, штучно підтримувати революційний рух» [1, с. 141]. Тому, на думку М. Василенка, треба було спочатку ухвалити Конституцію, а за Сеймом залишити функції законодавчого органу. Щоб відсіяти від виборчого процесу радикальну молодь, був установлений досить високий віковий ценз виборців – 25 років, але зберігалася формула загального, прямого, рівного й таємного виборчого права. Загалом робота комісії не мала жодних реальних наслідків, бо гетьманська влада наприкінці 1918 року впала.

Зміна влади, відновлення Української Народної Республіки поклали край ходінням М. Василенка у владу та й його активній громадсько-політичній діяльності. Він зосереджується на викладацькій та науково-дослідній роботі.

Список використаних джерел

1. *Вороненко, В. В.* Микола Прокопович Василенко / В. В. Вороненко, Л. Д. Кістерська, Л. В. Матвеева, І. Б. Усенко. – К.: Наук. думка, 1991. – 268 с.
2. *Февральская революция 1917 года*: сб. док. и материалов / под ред. А. Д. Степанского, В. И. Миллера. – М.: РГТУ, 1996. – 353 с.
3. *Вестник* Временного правительства. – 1917. – 29 марта.
4. *Українська Центральна Рада*: Документи і матеріали / редкол.: В. А. Смолій, В. Ф. Верстюк, Ю. М. Гамрецький та ін.; Ін-т історії України

НАНУ. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 588 с.

5. *Грушевський, М. С.* Велика хвиля / М. С. Грушевський // Нова рада. – 1917. – 25 берез.

6. *Киевлянин*. – 1917. – 7 сент.

7. *Чикаленко, Є. Х.* Щоденник: 1919–1920 / Євген Чикаленко; ред. В. Верстюк, М. Антонович; Укр. вільна акад. наук у США, Ін-т історії України НАНУ. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги; Нью-Йорк, 2005. – 640 с.

8. *Крах* германской оккупации на Украине: По документам оккупантов. – М.: Госиздат, 1936. – 205 с.

9. *Полонська-Василенко, Н. Д.* Історія України. У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року / Наталія Полонська-Василенко. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.

10. *Бжеський, Р. С.* Згадки з минулого (1916 – 1921) / Характерник (Роман Божеський) // Літ.-наук. вісн. – 1927. – № 11.

11. *Дорошенко, Д. І.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Ч. 2. З початків відродження української державності / Д. І. Дорошенко. – Л.: Червона калина, 1923. – С. 58–338.

12. *Киевская мысль*. – 1918. – 3 мая.

13. *Вернадский, В. И.* Дневники: 1917 – 1921 (октябрь 1917 – январь 1920) / В. И. Вернадский. – К.: Наук. думка, 1994. – 271 с.

14. *Милоков, П. Н.* Дневник: 1918 – 1921 / П. Н. Милоков. – М.: РОСПЭН, 2004. – 847 с.

15. *Скоропадський, П. П.* Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський; голов. ред. Ярослав Пеленський. – К.: Філадельфія: Ін-т укр. археографії та джерелознавства та ін., 1995. – 493 с.

16. *Дорошенко, Д. І.* Історія України: 1917–1923. У 2 т. Т. 2. Українська гетьманська держава 1918 р. / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк, 1954. – 352 с.

17. *ЦДАВО*, ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 250.

18. *ЦДАВО*, ф. 1064, оп. 1, спр. 12, арк. 18.

90 років започаткування
державної служби в Україні

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЛОВОДСТВА В ДЕРЖАВНОМУ АПАРАТІ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ 1917–1918 РОКІВ

ЮРІЙ ПАЛЕХА,

кандидат історичних
та культурологічних наук,
доктор філософії
з ділового адміністрування,
професор,
завідувач кафедри документознавства
та інформаційно-аналітичної діяльності
Європейського університету

Р еволюціонізація Російської армії, її фактична неспроможність продовжувати бойові дії на фронті, події в Петрограді наприкінці лютого 1917 року, зречення від престолу Миколи II ознаменували початок краху Російської імперії, який згодом призвів до її розпаду й становлення національних держав на колишніх російських окраїнах. Лютнева буржуазно-демократична революція активізувала політичне життя і в Україні. На зборах представників українських організацій і угруповань у березні 1917 року було обрано ініціативну групу, яка стала основою *Української Центральної Ради* (УЦР), а у квітні на I Всеукраїнському військовому з'їзді та на I Всеукраїнському селянському з'їзді УЦР визнана єдиним державним керівним органом. У травні їй надано Статус представницького органу.

Для визначення складу та функцій служб діловодства уряду коротко охарактеризуємо структуру цього вищого органу управління в Українській Народній Республіці. Оперативне керівництво поточною роботою в період між сесіями Центральної Ради було покладено на Комітет УЦР, який у липні 1917 року перейменовано в *Малу Раду*. Для вирішення окремих справ і підготовки питань

на розгляд сесії створено постійні й тимчасові комісії.

Після проголошення в червні 1917 року I Універсалу, яким поставлено вимогу домогтись автономії України, на засіданні Комітету УЦР створено *Генеральний секретаріат*. Його головою обрано В. Винниченка. Для здійснення діловодних операцій в апараті управління у складі Генерального секретаріату функціонували секретаріати внутрішніх, фінансових, міжнаціональних, продовольчих, земельних, військових і судових справ. Уведено також посаду генерального писаря, який і відповідав за стан діловодства [1]. З прийняттям 16 червня 1917 року Малою Радою статуту Генерального секретаріату останній отримав статус вищого органу управління в Україні й став важливим елементом здійснення політики Центральної Ради [2].

Одночасно з формуванням вищих органів законодавчої та розпорядчої влади в Україні створювалася власна система діловодства, оскільки від її чіткої організації залежало налагодження нормальних зв'язків між центром і провінцією, а також своєчасне доведення постанов, законів і розпоряджень центральної влади до місцевих рад і населення республіки.

Із цією метою Центральною Радою створено канцелярію в складі керівника, його товариша (заступника), працівників п'яти відділів (загального, кодифікаційного, виробничого, господарського, бухгалтерії) і бібліотеки. Загальний відділ, у свою чергу, мав такі підрозділи: канцелярію, відділ стенографістів, відділ особових справ, адресне й інформаційне бюро, експедицію. При кодифікаційному й виробничому відділах сформовано інформаційний орган – редакцію «Вістей з Центральної Ради». Господарському відділу підпорядковували друкарню [3].

Порядок роботи штатних співробітників канцелярії УЦР визначався статутом. Усіма внутрішніми справами канцелярії керував комітет. Він мав право визначати (змінювати) функції співробітників канцелярії, вносити пропозиції щодо встановлення розміру їхньої заробітної плати на розгляд загальних зборів, опікуватися поліпшенням матеріальних і моральних умов праці, про-

понувати загальним зборам відстороняти від виконання обов'язків працівників за дії, несумісні з перебуванням на державній службі. Комітет співробітників канцелярії складався з голови, його товариша, секретаря, шести членів і трьох кандидатів, які в разі відсутності членів комітету мали право вирішального голосу [4, арк. 233].

Канцелярії були створені при всіх генеральних секретаріатах. Їх персональний склад свідчить, що службовці, залежно від кваліфікаційного рівня, поділялися за розрядами: першим, другим, третім [4, арк. 234].

Одним з передових заходів Центральної Ради стало переведення діловодства на українську мову. То був рішучий крок, оскільки до цього в Україні, як і в інших регіонах Російської імперії, офіційне діловодство здійснювалося російською.

Уже на одному з перших засідань Центральної Ради, яке відбулося 12 березня 1917 року, прийнято постанову, в якій

ідеться про те, що мова, якою Рада почне звертатися до народу, є українська. Відтоді українська мова почала вживатись і в офіційних стосунках з Тимчасовим урядом у Росії. Так, коли 19 травня 1917 року до Києва прибув військовий міністр О. Керенський для проведення переговорів з УЦР, виступ М. Грушевського прозвучав українською [5].

Характерною рисою Центральної Ради із самого початку її діяльності була повага до інших націй і народів, які проживали в Україні. Це обумовлено тим, що її очолювали видатні представники української інтелігенції, котрі розуміли та відчували всю тяжкість принизливого ставлення до українців за царату. «Державу ми розуміємо як вільну спілку рівноправних та рівноцінних націй, серед яких не повинно бути ні гнобителів, ні гноблених» [6, арк. 14 зв.], – зазначалося в декларації ради Товариства українських поступовців (ТУП) «Наша платформа», що репрезентувала тогочасну українську еліту.

Повне забезпечення прав національних меншин, які живуть в Україні, проголошено одним з головних принципів української автономії й відзначено в резолюції Українського національного з'їзду, що відбувся 6–8 квітня 1917 року.

Із цією метою постановою про статут Генерального секретаріату від 16 липня 1917 року при секретареві зі справ національностей передбачено три посади товаришів секретаря, які відстоювали інтереси найбільш численних національних меншин в Україні, а саме – росіян, євреїв і поляків. Усі вони мали право вирішального голосу в Генеральному секретаріаті зі справ нації, яку представляли [7].

Будинок Української Центральної Ради. 1918 рік.

У січні 1918 року Генеральний секретаріат реструктуровано в *Раду народних міністрів* і сформовано окремі міністерства: великоруських, польських і єврейських справ. Ураховуючи інтереси неукраїномовного населення, Центральна Рада ухвалила: «...всі закони, адміністративні приписи і постанови, проголошені українською мовою, повинні друкуватись також російською, єврейською і польською мовами» [8, арк. 10].

Перехід на здійснення діловодства українською мовою за тих часів був нелегкою справою через русифікацію державних службовців, що проводилася «делікатним способом» ще з часів становлення Російської імперії, і наявність проблем з викладанням української у вищих навчальних закладах – бойкотування української мови тодішньою професурою. У зв'язку із цим Генеральний секретаріат у листопаді 1917 року підготував звернення до всіх державних і судових установ Української Народної Республіки, в якому вимагав приймати документи, підготовлені тільки українською мовою й попереджав, що буде «слідкувати за тим, щоб права української мови на території України не порушувались» [8, арк. 12]. Водночас Генеральний секретаріат обіцяв надавати допомогу всім членам уряду, які цього потребують, «у справі кращого ознайомлення з українською мовою й офіційною термінологією» [8, арк. 43, 143].

У процесі щоденної роботи склалися нові форми й методи діловодства з підготовки постанов, рішень і законів. Так, 19 листопада 1917 року ухвалено постанову «Про тимчасову форму публікації законів». До неї додавався порядок підготовки нормативно-розпорядчих документів, де вказу-

валося, що «спочатку має бути заголовок, потім день, місяць, рік, коли Центральна Рада прийняла закон або постанову, далі йде текст документа, а нижче повинно йти підтвердження: „З першоджерелом протоколу згідно“, яке засвідчується підписами голови, товариша голови і секретаря» [8, арк. 23].

**Одним з передових
заходів Центральної
Ради стало
переведення
діловодства
на українську мову.
То був рішучий крок,
оскільки до цього
в Україні, як
і в інших регіонах
Російської імперії,
офіційне діловодство
здійснювалося
російською**

Під час реорганізації урядових структур із Секретаріату генерального писаря утворено Міністерство генерального писаря. Проте воно не отримало визначеного кола завдань, які потрібно було б вирішувати, та інститутів державної влади, діяльністю яких необхідно було б керувати. Затвердження законодавчих актів залишилося прерогативою представника законодавчої влади [8, арк. 12].

Ураховуючи зазначені недоліки, у квітні 1918 року підготовлено законопроект «Про ліквідацію Міністерства генерального писаря», у якому для керівництва справами Ради народних міністрів вводилася посада розпорядника, призначення на яку затверджувалося Радою. Дана посада відповідала рівню директора департаменту

міністерства, хоча розряд (клас) і заробітна плата скоріше були такі ж, як у товариша міністра. Згідно з посадовими функціями розпорядник керував діловодством Ради народних міністрів, а також юридичним, редакційно-інформаційним та публікаційним відділами [8, арк. 8].

Публікація законодавчих актів Центральної Ради, а також їх кодифікація покладалася на державного секретаря, якого обирала Центральна Рада. Випуск періодичного видання «Збірник законів республіки», що містив тексти постанов і розпоряджень уряду, став прерогативою Генерального суду [8, арк. 27].

Постійні зміни режимів, обставини революційної боротьби, бойові дії негативно вплинули на поточне діловодство центральних установ. Майже не збереглися протоколи засідань Великої та Малої Центральної Рад, документи генеральних секретаріатів та народних міністерств.

На окрему увагу заслуговує стан діловодства Південно-Західного та Румунського фронтів, що опинилося практично без контролю. Ще 11 січня 1918 року на вимогу О. Грушевського (молодшого брата М. Грушевського) військовий міністр видав спеціальний наказ щодо поліпшення організації діловодства у військах і збирання архівних документів з історії світової війни [8, арк. 28 зв.]. У наказі докладно розписано всі необхідні для цього види та категорії документів: «журнали військових дій, оперативні накази щодо військових подій оперативного, відчитного і розвідуючого характеру, відчити про санітарне становище військ, суточні та інші картографічні роботи, включаючи матеріали вибор-

чих органів, необхідно здавати в архів» [8, арк. 24].

Наприкінці березня – на початку квітня 1918 року багатьом здавалося, що Україна поступово минає період жорстоких випробувань, а Центральній Раді залишилося тільки займатися вільною демократичною законотворчістю. Проте все виявилося значно складнішим.

Державний переворот 29 квітня 1918 року, який очолив нащадок давнього гетьманського роду генерал П. Скоропадський, поклав край більше ніж річному існуванню Центральної Ради. Цього ж дня були оприлюднені й перші державотворчі документи – «Грамота до всього українського народу», якою передбачався тимчасовий характер надзвичайних повноважень гетьмана до скликання Українського Сейму, і «Закони про тимчасовий державний устрій України», що ознаменували конституційну основу нового режиму й перехід до одноосібної влади. Замість Української Народної Республіки з'явилась Українська Держава.

У грамоті гетьман П. Скоропадський заявив, що взяв на себе всю повноту влади; УЦР і всі земельні комітети розпускаються, але всі урядовці повинні продовжувати працю, поновлюється право приватної власності тощо. Насамкінець в цьому документі зазначено: «Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час. ...кличу всіх Вас, громадян і козаків України, – без різниці національності й віросповідання – допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному великовід-

повідальному ділі» [9, арк. 259].

До Ради міністрів, яку вже на початку травня 1918 року очолював Ф. Лизогуб, земський діяч з Чернігівщини, службовці добиралися не за їх партійною ознакою, а за діловими якостями. Причому, як зазначає відомий український дослідник Г. Папакін, у її керівництві не було жодної людини так або інакше не пов'язаної з Україною або невідомої широкому загалу [10]. Серед них міністр юстиції М. Чубинський, міністр продовольства С. Гербель, військовий міністр О. Рогоза, міністр фінансів А. Ржепецький, міністр внутрішніх справ І. Кістяківський, міністр земельних справ В. Колокольцев та інші видатні діячі українського національного руху.

На першому ж засіданні уряду 2 травня 1918 року, що проходило під головуванням гетьмана, вирішено долю попередніх політичних діячів, які згідно з проголошеними законами не підлягали будь-якій відповідальності. У протоколі засідань Ради міністрів зазначено, що «...оскільки діяльність бувших міністрів не виходить за межі виявлення особистих їх поглядів і міркувань...» [11, арк. 5], більшість перших керівників, керівників департаментів, не кажучи вже про простих урядовців, залишають на своїх місцях. Урядові П. Скоропадського необхідно було за короткий термін ліквідувати анархію, налагодити державне життя, вирішити низку важливих питань щодо відновлення економіки, сільського господарства, транспорту, зв'язку, народної освіти. Зазначене вимагало бездоганного виконання накреслених рішень, побудови налагодженої системи організації ділових процесів зверху донизу, вироблення навичок підготовки важливих для краї-

ни нормативно-розпорядчих документів.

Чимала заслуга в налагодженні чіткої організації поточного діловодства на вищому рівні державного управління вже в перший місяць роботи уряду належала безпосередньо П. Скоропадському, який приділяв роботі з документами надзвичайну увагу. За свідченням його помічників, гетьман від 23-ї до 3–4-ї години працював зі зверненнями, доповідними, законопроектами й листами. Після перегляду керівником держави документи потрапляли до начальника штабу, який направляв їх до відділів чи управлінь або згідно з резолюцією до відповідних міністерств. У разі потреби складалися доповіді-конспекти для особистої доповіді начальника штабу гетьманові.

Досить чіткий порядок проходження документів через центральні органи влади забезпечував прийняття зважених управлінських рішень. На належному рівні була поставлена й організація роботи з документами в Раді міністрів, міністерствах, відомствах та в Державному Сенаті. Так, з метою підвищення дієвості виконання рішень Ради міністрів визначено порядок затвердження журналів її засідань. Постановою Ради міністрів від 28 травня 1918 року встановлено, що примірники журналів засідання перед його початком необхідно надавати всім присутнім міністрам чи їхнім заступникам, які протягом доби повинні внести туди зауваження та поставити свій підпис [12].

Засідання Ради міністрів мали проводитися щоденно, крім четверга й неділі. При цьому обумовлювалося, що їх слід починати о 21-й годині, не чекаючи зібрання кворуму. Відсутні з тих чи інших причин на засі-

данні міністри опротестувати прийняті рішення вже не могли (згідно з постановою Ради міністрів від 5 червня 1918 року). Говорити про те чи інше питання кожний з міністрів мав право максимум 10 хвилин. Повторне слово надавалося не більше ніж на 5 хвилин [11, арк. 5].

У зв'язку зі збільшенням кількості питань, що виносилися на засідання Ради міністрів, з метою оперативного їх вирішення було прийнято рішення про створення Малої Ради міністрів. Їй надано право затверджувати законопроекти та публікувати від імені Великої Ради.

Наступним кроком стало комплектування державних структур найдосвідченішими висококваліфікованими кадрами. Гетьман затвердив ухвалені Радою міністрів типові штатні розписи міністерств і відомств, у яких крім переліку посад зазначалися річний оклад і клас кожної посади [11, арк. 14].

Окрім цього затверджено Статут Державної канцелярії та її штатний розпис. Також прийнято закони про Державну варту, яка мала замінити міліцію, із затвердженням відповідних штатів і посадових окладів.

Влада на місцях отримала нову організаційну форму: введено посади голів губерній, губернських і повітових старост, градоначальників у містах Києві та Одесі [11, арк. 17а зв.]. Урядом було визначено також порядок прийому осіб на державну службу з повним контролем над всіма призначеннями і переміщеннями і видано відповідний закон.

На засіданні Ради Міністрів від 31 червня 1918 року ухвалено законопроект про єдиний порядок створення законів, винесення їх для обговорення, затвердження, а також публікації в «Державному віснику» [13, арк. 24].

Вищезазначені заходи щодо укомплектування державних структур та організації діловодства в них дали можливість прийняти й у короткий термін упровадити в життя низку важливих законопроектів, серед яких закони про землю (купівлю-продаж сільськогосподарських земель; земельні комісії; право на врожай 1918 року; хлібну монополію й державне хлібне бюро; засоби боротьби з розрухою сільського господарства); про податкові надхо-

**Чимала заслуга
в налагодженні чіткої
організації
поточного
діловодства на
вищому рівні
державного
управління вже
в перший місяць
роботи уряду
належала
безпосередньо
П. Скоропадському,
який приділяв роботі
з документами
надзвичайну увагу**

дження; про боротьбу зі спекуляцією; про дотримання громадського порядку й безпеку громадян; про покарання за крадіжку, присвоєння, розтрату чи підпалювання майна; про ревізійні комісії; про реєстрацію всього міського і сільського населення тощо.

Окрема увага приділялася поліпшенню діяльності судових установ та організації в них діловодства. Видано закони про суд, який твориться іменем Української Держави, про мирового суддю, про склад присяжних, а також про Держав-

ний Сенат як вищу державну судову інституцію й охоронця порядку в країні.

Завдання та функції Сенату, організація його діяльності, формування справ, порядок виконання власних постанов, порядок зносин з іншими державними інституціями, права, обов'язки та відповідальність сенаторів визначалися «Учрежденієм Російскаго Правительствующаго Сената», «Учрежденієм Судебныхъ Установлений», статутами Карного і Цивільного судочинства та іншими не скасованими на той час законами [13, арк. 17].

Складався Державний Сенат з Адміністративного генерального суду (голова і 19 сенаторів), Карного генерального суду (голова і 11 сенаторів), Цивільного генерального суду (голова і 15 сенаторів) та Загальних генеральних зборів Сенату (10 сенаторів). Президент Сенату та сенатори після попереднього затвердження їхніх кандидатур Радою міністрів призначалися наказами гетьмана й подавали йому звіт про свою діяльність [14].

Служби діловодства генеральних судів складалися з експедицій, які у свою чергу мали столи за видами справ, що в них формувалися. Столами завідували секретарі або їхні помічники, урядовці першого розряду (з юридичною освітою) та другого (друкарі). При Державному Сенаті знаходився Сенатський архів, у складі якого працювали секретар, архіваріус, реєстратори та інші службовці під керуванням прокурора Адміністративного генерального суду [15].

Діяльність служб діловодства Сенату чітко регламентувалася нормативними документами та наказами вищих посадових осіб і відповідала логічно побудованій схемі технологічних

процесів. Ґрунтувалася вона на ефективному поєднанні досвіду роботи канцелярій вищих судових інституцій Російської імперії, Генерального суду Центральної Ради з раціональними інноваціями, упровадженими керівництвом Української Держави [16].

Дбаючи про допомогу природному потягу населення до рідної освіти, 21 серпня 1918 року Рада міністрів ухвалила законопроект про передання з Державної скарбниці 1 млн карбованців на будівництво 40 нових гімназій, виділення коштів на відкриття курсів української мови для вчителів, видання україномовних посібників, підвищення окладів учителям і вихователям дошкільних установ. У діловодстві шкіл запроваджувалась українська мова.

З організацією діловодства пов'язувалося також і започаткування державних архівів. Так, при Міністерстві народної освіти створено архівно-бібліотечний відділ під керуванням видатного українського історика, архівіста В. Модзалевського та за участю відомих учених В. Міяковського, О. Грушевського та Ю. Іванова-Меженка [17]. Останніми напрацьовано ряд документів щодо становлення архівної справи та діловодства, підготовлено проект архівної реформи. У ньому передбачалося введення державної власності на документи, створення Національного (Державного) архіву в Києві, розширення мережі губернських архівів та повноважень архівних комісій на місцях; надання губернським комісіям державного рівня і функцій контролю за станом діловодства в місцевих установах; установлення терміну зберігання документів у волостях у 50 років [18].

Улітку 1918 року почалася підготовка статуту Українсько-

го національного архіву. За задумом О. Грушевського, це мала бути авторитетна державна наукова інституція, що зберігає документи, здійснює активне опрацювання архівної інформації, створює науковий апарат документів [19].

У складі Державної генеральної канцелярії, що підпорядковувалася державному секретареві, 8 травня 1918 року заснований Науковий архів, основні завдання якого були доведені до всіх міністерств і відомств [20]. Тоді ж генеральний писар І. Полтавець-Остриця підписав обіжник, згідно з яким «...усі грамоти, акти і інші документи з оригінальною підписью Ясновельможного пана Гетьмана всія України, по мінованію в них потрібності, належить, не затримую, в цілях їх сховання надсилать для здачі під розписку завідувачому вченим архівом» [21, арк. 81–82 зв.]. Сам архів, як свідчить Г. Папакін, був задуманий як зібрання особистих паперів гетьмана [10].

Наведені факти дають підстави зробити висновок про те, що відродження української державності на початку ХХ століття потребувало нових підходів до організації діяльності державного апарату й відповідної системи діловодства. Перші кроки у цьому напрямі, зроблені Центральною Радою, були успішно розвинуті в період Гетьманату.

Список використаних джерел

1. *Українська Центральна Рада : Документи і матеріали / редкол. : В. А. Смолій, В. Ф. Верстюк, Ю. М. Гамрецький та ін. ; Ін-т історії України НАНУ.* – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 588 с.
2. ЦДАВО, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 6–15.

3. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 5, арк. 25.

4. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 1, арк. 233–234.

5. ЦДАВО, ф. 1115, оп. 1, спр. 13, арк. 109.

6. ЦДАВО, ф. 1115, оп. 1, спр. 16, арк. 14 зв.

7. *Вісті з Української Центральної Ради.* – 1917. – № 3 (квіт.).

8. ЦДАВО, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 10–143.

9. ЦДАВО, ф. 1076, оп. 1, спр. 19, арк. 259.

10. *Папакін, Г. В.* Павло Скоропадський : патріот, державотворець, людина : Історико-архівні нариси / Георгій Папакін. – К. : Держ. ком. архівів, 2003. – 300 с.

11. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 3, арк. 5–17.

12. ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 82, арк. 1.

13. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 2, арк. 17–24.

14. *Українське державотворення: не витребуваний потенціал : словник-довідник.* – К. : Либідь, 1997. – 559 с.

15. ЦДАВО, ф. 905, оп. 2, спр. 1404, арк. 1–5.

16. *Законы Украинской Державы: законы, постановления, инструкции, циркуляры.* – О., 1918. – Вып. 6. – 39 с.

17. ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, од. 2, арк. 51.

18. *Матяш, І. Б.* Надіюся, що ця сторінка з історії архівної справи на Україні буде цікава для фахівців цього діла... / І. Б. Матяш // Студії з архівної справи та документознавства / Укр. наук.-досл. ін.-т архів. справи і документознавства. – Т. 4. – К. : УНДІАСД, 1999. – С. 187–189.

19. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 7, арк. 34.

20. *Матяш, І. Б.* Модель архівної реформи в Україні 1918 р. / І. Б. Матяш // Студії з архівної справи та документознавства / Укр. наук.-досл. ін.-т архів. справи і документознавства. – Т. 5. – К. : УНДІАСД, 1999. – С. 148–150.

21. ЦДАВО, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 81–82 зв.

90 років започаткування
державної служби в Україні

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

від 11 червня 2008 р. N 817-р

Київ

Про відзначення 90-річчя запровадження державної служби

1. Погодитися з пропозицією Голодержслужби щодо відзначення 90-річчя запровадження державної служби.
2. Затвердити план заходів з підготовки та відзначення 90-річчя запровадження державної служби, що додається.
3. Взяти до відома, що фінансування заходів з підготовки та відзначення 90-річчя запровадження державної служби здійснюється у межах бюджетних призначень, передбачених Голодержслужбі.

Прем'єр-міністр України

Ю. ТИМОШЕНКО

П Л А Н заходів з підготовки та відзначення 90-річчя запровадження державної служби

1. Організувати і забезпечити проведення:
 - урочистого прийому та святкового концерту в приміщенні Національної філармонії з нагоди 90-річчя запровадження державної служби за участю керівництва держави, посадових осіб органів державної влади та представників громадських організацій.
Голодержслужба, МКТ.
23 червня 2008 року;
 - виставки експонатів, пов'язаних з історією державної служби в Україні, у приміщенні Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва.
Голодержслужба, Держкомархів.
23 – 30 червня 2008 року;
 - експозиції фотокопій історичних документів у Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Голодержслужбі, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських держадміністраціях.
Голодержслужба, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації.
23 червня – 23 липня 2008 року;
 - науково-практичної конференції – в Національній академії державного управління при Президентові України, семінарів, лекцій, інших просвітницьких заходів, присвячених 90-річчю запровадження державної

служби, – в інших навчальних закладах, які здійснюють підготовку магістрів у галузі знань «державне управління».

Головдержслужба, Національна академія державного управління при Президенті України, МОН.

Друге півріччя 2008 року.

2. Забезпечити видання науково-документальної збірки матеріалів, ілюстрованих нарисів з історії державної служби в Україні, спеціального випуску журналу «Вісник державної служби» та інформаційного бюлетеню «Бюрократ», присвячених 90-річчю запровадження державної служби, іншої інформаційної продукції.

Головдержслужба, Держкомархів.

Червень 2008 року.

3. Підготувати і подати в установленому порядку пропозиції щодо відзначення до Дня державної служби та з нагоди 90-річчя запровадження державної служби кращих державних службовців державними нагородами та іншими видами заохочення.

Головдержслужба.

Червень 2008 року.

4. Організувати тематичні виступи у засобах масової інформації відомих вчених, політичних і громадських діячів, державних службовців з питань становлення і розвитку державної служби в Україні.

Головдержслужба, Держкомтелерадіо.

Червень – липень 2008 року.

5. Організувати проведення науково-дослідної роботи з історії державної служби в Україні та забезпечити видання відповідної монографії.

Головдержслужба.

Друге півріччя 2008 року – 2009 рік.

6. Забезпечити висвітлення у засобах масової інформації, у тому числі газетах «Урядовий кур'єр» і «Голос України», заходів з підготовки та відзначення 90-річчя запровадження державної служби.

Головдержслужба.

Друге півріччя 2008 року – 2009 рік.

ПОСТАНОВА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

від 9 квітня 2008 р. N 314

Київ

Про внесення змін до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 17 червня 1994 р. N 423

Кабінет Міністрів України **п о с т а н о в л я є**:

В абзаці другого пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 17 червня 1994 р. N 423 «Про деякі питання застосування статей 4, 15 і 27 Закону України «Про державну службу» (ЗП України, 1994 р., N 10, ст. 252; 1996 р., N 1, ст. 22) слова і цифри «постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 1993 р. N 1047 (ЗП України, 1994 р., N 4, ст. 101)» замінити словами і цифрами «постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. N 169 (Офіційний вісник України, 2002 р., N 8, ст. 351)».

Прем'єр-міністр України

Ю. ТИМОШЕНКО

90 років започаткування
державної служби в Україні

ПОСТАНОВА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

від 2 квітня 2008 р. N 310

Київ

Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. N 933

Кабінет Міністрів України **п о с т а н о в л я є**:

1. Внести до постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. N 933 «Про проведення Всеукраїнського конкурсу «Приязна адміністрація» (Офіційний вісник України, 2007 р., N 53, ст. 2156) зміни, що додаються.

2. Ця постанова набирає чинності з дня опублікування.

Прем'єр-міністр України

Ю. ТИМОШЕНКО

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 2 квітня 2008 р. N 310

ЗМІНИ, що вносяться до постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. N 933

1. У пункті 3 постанови:

в абзаці першому слова «у складі згідно з додатком» виключити;

абзац другий виключити.

2. У Положенні про Всеукраїнський конкурс «Приязна адміністрація», затвердженому зазначеною постановою:

пункт 2 викласти у такій редакції:

«2. Конкурс проводиться Організаційним комітетом, головою якого є Віце-прем'єр-міністр України відповідно до функціональних повноважень.

До складу Організаційного комітету також входять: Міністр Кабінету Міністрів України – заступник голови Організаційного комітету, Начальник Головдержслужби – заступник голови Організаційного комітету, Міністр культури і туризму, Міністр юстиції, Міністр праці та соціальної політики, Міністр з питань житлово-комунального господарства, Міністр регіонального розвитку та будівництва, Голова Держкомтелерадіо, перший заступник Міністра Кабінету Міністрів України, перший заступник Міністра освіти і науки, заступник Міністра фінансів, заступник Глави Секретаріату Президента України (за згодою), голова Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування (за згодою), президент Української асоціації якості (за згодою), президент Національної академії державного управління при Президенті України (за згодою), голова Федерації професійних спілок України (за згодою), президент Асоціації міст України (за згодою).

Голова Організаційного комітету затверджує його персональний склад та у разі потреби вносить до нього зміни.»;

у пункті 4 цифру і слово "1 лютого" замінити цифрою і словом "1 вересня»;

у пункті 8 цифри і слова "23 червня – Дня державної служби України" замінити цифрами і словом «15 лютого».

3. Додаток до постанови виключити.